

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Olaylar ve Yorumlar
Ömer E. LÜTEM

'Ermeni Sorunu' İle İlgili İngiliz Tezleri (İngiliz Belgelerine Göre, 1920)
Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

Vilayat-ı Sitte'de Ermenilerle İlgili Reformlar
Dr. Ramazan YILDIZ

1917 Rus İhtilali Sonrası Kafkasya'da Türk Askeri Faaliyetleri: Serdarabad
Savaşları ve Siyasi Sonuçları
Musa GÜRBÜZ

Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve
Faaliyetleri (Temmuz-Kasım 1917)
M. Serdar PALABIYIK

KİTAP TAHLİLLERİ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

GÜNCEL BELGELER

sayı **25**

9 771303 068004

2007

Fiyatı: 7.75 ytl

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

2007, Sayı 25, Ağustos

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM
(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ABONE SORUMLUSU

ASAM Kitap Dağıtım

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Gündüz AKTAN (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Hasan KÖNİ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi, Malatya)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi, Konya)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Millîyetkili, E. Büyükelçi)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Prof. Dr. Nursen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi-Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Türk Tarih Kurumu)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Yeditepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)	

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmalarını ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı
ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara
Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.asam.org.tr

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
Yayın İdare Merkezi
Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara
Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

Baskı Tarihi: 28 Temmuz 2007
www.eraren.org
Elektronik Posta: bilgi@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, www.graft.com.tr
Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, bilgi@graft.com.tr

Baskı: Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş.
Saner Basım Sanayii , Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15
Yenimahalle /ANKARA Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:
YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi müdürünü, sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Editorün Notu..... 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar..... 7

Ömer E. LÜTEM

'Ermeni Sorunu' İle İlgili İngiliz Tezleri (İngiliz Belgelerine Göre, 1920)..... 41

Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

Vilayat-ı Sitte 'de Ermenilerle İlgili Reformlar..... 57

Dr. Ramazan YILDIZ

*1917 Rus İhtilali Sonrası Kafkasya'da Türk Askeri Faaliyetleri:
Serdarabad Savaşları ve Siyasi Sonuçları* 83

Musa GÜRBÜZ

*Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu
Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Temmuz-Kasım 1917)*..... 99

M. Serdar PALABIYIK

KİTAP TAHLİLİ

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (der.): Türk-Ermeni İhtilafi: Makaleler..... 119
(Oya EREN)

Dr. Erdal İL TER: Büyük İhanet: Ermeni Kilisesi ve Terör-Tarihi Seyir..... 125
(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)

**Dr. Ahmet AKTER: Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya
Ermeni Göçü (1834-1915)**..... 129
(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 133

(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)

GÜNCEL BELGELER

Sayfa

Belge 1. Nobel Ödüllü Bilim Adamlarının Çağrısı Türkçe ve İngilizce Metin....135

Belge 2. Nobel Ödüllü Bilim Adamlarının Çağrısına Türk Bilim Adamlarının Cevabı Türkçe ve İngilizce Metin.....144

Belge 3. Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliğinin The New York Times Gazetesine Verdiği 23 Nisan 2007 Tarihli İlan Türkçe ve İngilizce Metin.....155

İÇİNDEKİLER

Dergimizin bu sayısında beş özgün makale bulunmaktadır.

Ermeni Sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde son dört ay içindeki başlıca gelişmeleri ele alan **Olaylar ve Yorumlar**'da Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın üç yıla yakın bir zaman sonra tekrar Türk meslektaşıyla bir araya gelmesi, soykırım iddialarındaki bazı gelişmeler ve Ermenistan'daki parlamento seçimleri ele alınmaktadır.

Doç. Dr. Neşe Özden tarafından kaleme alınan **Ermeni Sorunu ile İlgili İngiliz Tezleri** başlıklı yazıda Sevr Antlaşmasına kadar olan süreç içinde Ermeni sorununa ilişkin olarak İngiliz makamlarının çeşitli değerlendirmeleri incelenmektedir.

Vilayat-ı Sitte'de Ermenilerle İlgili Reformlar başlıklı yazısında Dr. Ramazan Yıldız, esas itibariyle Avusturya ve Alman kaynaklarına dayanarak, Doğu Anadolu'da (Altı Vilayette), aslında bu bölgeye özerklik verilmesi anlamına gelen reform taleplerini, 1914 yılında bu konuda Bab-ı Ali ile varılan anlaşmayı, savaşın çıkması üzerine bu anlaşmanın uygulanmamasını ele almaktadır.

Musa Gürbüz, **1917 Rus İhtilali Sonrasında Kafkasya'da Türk Askeri Faaliyetleri: Serdarabad Savaşları ve Siyasi Sonuçları** başlığını taşıyan makalesinde, 1918 yılı Mayıs ayında Osmanlı Ordusuyla Ermeni kuvvetleri arasında geçen bazı çarpışmaların sonraları Ermenilerce nasıl Serdarabad "zaferine" dönüştürüldüğünü anlatmaktadır.

M. Serdar Palabıyık, **Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu Lejyonu'nun Kurulması ve Faaliyetleri** başlığını taşıyan dizi makalesinin bu üçüncü bölümünde bu konuda 1917 yılı Temmuz-Kasım ayları arasında meydana gelen gelişmeleri ele almaktadır.

Bu sayımızda ayrıca yeni yayınlanan üç kitabın tahlilleriyle Ermeniler ve Ermeni sorunu konularında en son çıkan kitapların listesi ve bu konularda yayınlanmış olan Güncel Belgelerin metinleri bulunmaktadır.

İçten saygılarımızla

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi
oelutem@eraren.org

ÖZ: *Bu yazı Nisan-Haziran 2007 ayları içinde Ermeni sorununda ve Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde olan başlıca gelişmeleri üç büyük başlık altında incelemektedir. Bu arada Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın yaklaşık üç yıl aradan sonra Türk meslektaşısı ile buluşması ele alınmaktadır. Ermeni soykırım iddiaları konusunda ise bu yıl 24 Nisan vesilesiyle yapılan anma törenleri, Şili Parlamentosu ve yerel Bask Meclisi'nin soykırım iddialarını benimseyen kararları, QUID Ansiklopedisi davası, AB ülkelerinde soykırım inkârını cezalandırma veya mevcut cezaları hafifletme girişimleri, Nobel ödülü almış bazı bilim adamlarınının Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileşmesi için yaptığı bir çağrı ve buna verilen cevap ve soykırım iddialarıyla ilgili diğer bazı gelişmeler incelenmektedir. 12 Mayıs 2007 tarihinde Ermenistan'da yapılan seçimler ayrı bir bölümde ele alınmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Sorunu, Türkiye, Ermenistan, Soykırım, Şili Parlamentosu.*

Abstract: *This article examines significant developments regarding Armenian question and Turkish-Armenian relations between April-June 2007 under three main headings. First, the meeting of Armenian Foreign Minister Oskanyan with his Turkish counterpart after three years from their last meeting is analyzed. Secondly, regarding Armenian genocide allegations, commemoration of Armenian 'genocide' on April 24, the resolutions recognizing genocide allegations adopted in the Chilean Parliament and local assembly of Bask region, QUID Encyclopedia case, the attempts in the EU countries for punishing genocide denial and for lightening existing punishments, the call of Nobel Laureates for development of Turkish-Armenian relations and the answer given to them and some other developments are covered. Finally, the results of parliamentary elections in Armenia held on May 12 are examined.*

Key Words: *Armenian Question, Turkey, Armenia, Genocide, Chilean Parliament*

I - TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Ermenistan ilişkilerine hâkim olan durgunluk incelediğimiz dönemde de devam etmiştir. İki ülke dışişleri bakanlarının, BM Genel Kurul toplantıları gibi bir fırsattan yararlanarak görüşmelerde bulunmaları bir gelenek haline gelmişken, Ermeniler Eylül 2004 New York toplantısından sonra bu görüşmelere son vermişlerdir. Bunun başlıca nedeninin görüşmeler sürdükçe ABD ve AB ülkelerinin, Türkiye'ye sınırların açılması için baskı yapmayacağına ve bazı ülke parlamentolarının da soykırım iddiaları için karar almakta aceleci davranmayacağına Ermenilerin inanmaları olduğu anlaşılmaktadır. Ancak görüşmeler yapılmadığı sürece sorunların çözümlenme olanağı da bulunmadığından böyle bir davranış zaman içinde ancak olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Örgütü'nün Devlet (veya Hükümet) başkanlarının katıldığı Zirve toplantısı 25 Haziran 2007 tarihinde İstanbul'da yapılmıştır. Ermenistan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün üyesi olmasına karşın Başkan Koçaryan toplantıyla katılmamıştır. Ermenistan'ı temsilen İstanbul'a gelen Dışişleri Bakanı Oskanyan, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki olmadığı için Koçaryan'ın toplantıya katılmadığını bildirmiştir. Ancak iki ülke arasında diplomatik ilişki olmadığı zaman resmi ziyaret yapılmıyorsa Oskanyan'ın da İstanbul'a gelmemesi gerekirdi. Uluslararası hukukta ve uygulamalarda böyle bir kural yoktur. Ziyaret yapılmaması, haberleşme dahil her tür temastan kaçınılması bir devletin tanınmaması halinde olur. Türkiye Ermenistan'ı ilk tanıyan devletlerden biridir. İki ülke yetkilileri birçok kez bir araya gelmişlerdir. Bu arada Başkan Koçaryan 1999 yılında İstanbul'da AGIT (Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı) Zirve Toplantısına katılmıştır.

Koçaryan'ın İstanbul'a gelmemesinin nedeni böyle bir ziyaretin gerek Ermenistan kamuoyunda gerek Ermeni diasporasında hoş karşılanmayacak olmasıdır. Soykırım iddiaları ve kara sınır kapısının kapalı olması konuları o kadar çok işlenmiştir ki bunlar Türkiye aleyhinde esasen mevcut olumsuz havayı daha da arttırmış ve Ermenistan Devlet Başkanı da gelmemeyi tercih etmiştir.

Oskanyan KEİ Zirve toplantısında yaptığı konuşmada¹ ülkesinin Türkiye ile olan ilişkilerine hiç değinmemiştir. Buna karşın Karabağ sorunu için Ermenilerin kendilerini Azerbaycan Hükümetine karşı korudukları gibi bir fikir ortaya atarak Azerbaycan topraklarının işgalini açıklamaya çalışmış, Başkan Aliyev ise tarihin

1 Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi - <http://www.armeniaforeignministry.com/> , 25 Haziran 2007.

çarpıtılmasına izin verilmemesi gerektiğini, Karabağ'da bir işgalin söz konusu olduğunu ve Ermenistan hariç, tüm KEİ ülkelerinin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını belirttikten sonra savaşın bitmemiş olduğunu o nedenle ortada kazanan bulunmadığını vurgulamıştır.

Oskanyan bu toplantı sırasında Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile de görüşmüştür. Daha sonra yaptığı bir basın toplantısında bilinen Ermeni görüşlerini tekrarlamıştır. Kısaca özetlersek, öncelikle sınırın açılması üzerinde durmuş, Türkiye ile ön koşul olmadan ilişki kurmaya hazır olduklarını tekrarlamış ancak Türkiye'nin Tarihçiler Ortak Komisyonu önerisinin kabulü için sınırın açılması ve 301. Madenin kaldırılması koşullarını öne sürmüştür. Bir yandan normal ilişkiler kurulması için Türkiye'nin soykırımı tanımmasının ön koşul olmadığını söylerken diğer yandan soykırımın tanınmasının her zaman Ermenistan'ın gündeminde olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin Ermenistan'a karşı politikasında bir değişiklik olmadığından şikâyet etmiş ancak Ermenistan'ın Türkiye politikasında bir değişiklik olmadığından bahsetmemiştir².

Kısaca Ermenistan Türkiye'nin sınırlarını tanımadan, soykırım iddialarından vazgeçmeden ve Karabağ'ı işgal etmeye devam ederken Türkiye'nin sınırlarını açmasını ve Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmasını istemektedir. Türkiye'nin tutumu ise bunun tam tersidir. İki ülke tutumlarının şu safhada bağdaşması mümkün görülmeyip kısa belki de orta vadede Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normale dönmesini beklemek gerçekçi değildir.

Soykırım iddiaları ve Hrant Dink'in öldürülmesine ilişkin olarak ABD Kongresine sunulmuş olan Karar tasarıları bu konulara ilişkin Türkiye'nin tutumunun Amerikan kamuoyu tarafından daha iyi bilinmesini gerekli kılıyordu. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül bu amaçla The Washington Times gazetesinin 28 Mart 2007 tarihli sayısında, "Ermeni Trajedisinin Siyasallaştırılması" başlığı altında bir makale yazmıştır.

Makalede, özetle, Türkiye ile Amerika arasındaki stratejik işbirliğinin önemine değinildikten sonra bu işbirliğinin ulusal çıkarların ötesinde sadece kendi siyasi gündemini takip eden Ermeni lobi kuruluşları tarafından tehlikeye atıldığı, bu kuruluşların ABD'nin veya Ermenistan'ın çıkarlarına bakmaksızın geçmişi siyasallaştırmaya ve kendi tarih görüşlerini empoze etmeye çalıştıkları bildirilmektedir.

2 Noyan Tapan, "Vardan Oskanian Reaffirms...", 26 Haziran 2007'den İhlâs Haber Ajansı, "Ermeni Bakan Oskanian Basın Toplantısı Düzenledi" 26 Haziran 2007.

Makalede Ermenilerin yaşanan trajediyi “soykırım” olarak tanımladıklarını, bu konuda sorunun Osmanlı hükümetinin Ermenileri sistematik olarak, tümüyle veya kısmen yok edilmeleri için bir devlet politikası izleyip izlemediği olduğu, bu sorunun cevabının ise bu dönemi değerlendirme kapasitesine sahip akademisyenlerce verilebileceği, Türkiye’nin bu nedenle Ermenistan’a, tarihçilerden oluşan ortak bir komisyon kurulmasını önerdiği, Türkiye’nin geçmişle yüzleşmekte herhangi bir sıkıntısı olmadığı, tüm Türk arşivlerinin uluslararası akademik çevrelere açık olduğu, ancak önemli Ermeni arşivlerinin ise kullanıma açık olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu araştırmayı yürütmek üzere ABD ve üçüncü ülkelere davette bulunduğu bildirilmekte, böyle bir komisyon kurulmasının Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesine katkıda bulunacağı belirtilmektedir.

Makalede daha sonra ABD Temsilciler Meclisine sunulmuş bulunan H.RES. 106 sayılı, karar tasarısının kabul edilmesinin, tarihin çarpıtılmış bir versiyonunun yasalaştırılması anlamına geleceği ve Türk halkını derinden inciteceği belirtilmektedir.

Makalede ayrıca Hrant Dink’in bir mülakatında, ne Türkiye’nin ne de başka bir ülkenin hükümetinden veya parlamentosundan soykırımın kabul edilmesi yönünde herhangi bir talepte bulunulmamasını Ermeni diasporasından istediği, halen Türkiye’de 70 bin Ermeni vatandaşının çalıştığı, İstanbul-Erivan arasında doğrudan uçuşlar bulunduğu, Türk ve Ermeni kuruluşlarının birbirleriyle temas halinde oldukları, gelecek kuşakların sert söylem ve düşmanlığın hegemonyasından kurtarılması gerektiği, Türkiye’nin kendini sorgulama konusunda üzerine düşeni yerine getirmekte olduğu, şimdi Ermenilerin aynını yapma zamanının geldiği belirtilmiştir.

II- SOYKIRIM İDDİALARINDA GELİŞMELER

1. Ermenistan’da ve Diğer Ülkelerde 24 Nisan’ın Anılması

Bilindiği üzere 24 Nisan 1915 tarihi Ermeniler tarafından sözde Ermeni soykırımının başladığı gün olarak kabul edilir. Her yıl bu gün Ermenistan’da ve diasporada büyük anma tören ve etkinlikleri düzenlenir.

Doğu Anadolu’da Ermenilerin Rus ordularıyla işbirliğine girmeleri ve bu nedenle de güvenlik için bir tehlike oluşturmaları nedeniyle İstanbul’daki Ermenilerin ileri gelenlerinden 200 kadarının 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklandığı ve bunların Çankırı ve Ayaş’a sürgün edildikleri bilinmektedir.

Bu olay Ermeni diasporası tarafından 2000'den³ fazla İstanbul Ermenisinin tutuklanıp öldürüldüğü şekline dönüştürülmüş ve böylelikle de 24 Nisan'ın "soykırımın" başlangıç günü olarak kabul edilmesi sağlanmıştır. Sonraları, İstanbul'da tevkif edilenlerin sayısının çok daha az olduğu ve bu şehirde bir öldürme olmadığının bazı Ermeni tarihçiler⁴ tarafından da kabul edilmesine rağmen 24 Nisan'ın "soykırımı" simgeleme niteliğinde bir değişiklik olmamıştır.

Diaspora'nın 24 Nisan'ı kutlaması, Paris, New York, Washington, Los Angeles ve diğer bazı büyük şehirlerde yürüyüşler düzenlemesi, varsa o şehirdeki Türkiye Temsilciği önünde gösterilerde bulunulması, bazen Türk bayrağının yakılması, Ermeni kiliselerinde bu gün münasebetiyle ayinler Ermeni okullarında ise özel törenler yapılması, ayrıca konferanslar verilmesi, sempozyumlar düzenlenmesi, sergiler açılması ve belgesel veya konulu filimlerin vizyona sokulması⁵ gibi eylemlerle gerçekleştirilmektedir. ABD'de ise bazı kongre üyeleri Ermeni "soykırımı" konusunda 24 Nisan veya yakın tarihlerde Temsilciler Meclisi ve Senato'da konuşmalar yapmaktadır.

Bu tür faaliyetlerin sayısı çok fazladır ve bunların gerçekleştirilmesi önemli harcamalar gerektirmektedir. Sadece Tarla Kuşu filminin 16,5 milyon dolara mal olması, diasporanın bulunduğu tüm ülkelerde yapılan faaliyetler için birkaç yüz milyon doların gerekebileceğini ortaya koymaktadır. Bu boyut dikkate alındığında ortaya bir Ermeni soykırımını pazarlamaya çalışan bir tür endüstrinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ermenistan'a gelince burada da mutad törenler bu yıl da tekrarlanmıştır. 24 Nisan gecesi Erivan'da binlerce kişinin katıldığı, meşalelerin taşındığı bir yürüyüş düzenlenmiş ve Özgürlük Meydanı'nda Türk bayrağı yakılmıştır⁶. 24 Nisan günü ise, Ermenice "Sitsernakaberd" adı verilen "soykırım" anıtındaki törene Başkan Koçaryan, Başbakan Sarkisyan, Millet Meclisi Başkanı Torosyan ile bakanlar, milletvekilleri, resmi ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri katılmış ve anıta çelenkler konulmuştur. Erivan'daki yabancı ülke temsilcileri de bu törene katılarak

3 Fransız'da Ermeni iddialarının başlıca savunucusu olan Yves Ternon bu rakamı 2345 olarak vermekte ancak kaynak göstermemektedir. Yves Ternon, *L'Etat Criminel. Les Génocides au XXe siècle*, Paris: Yayınevi yok, 1995, s.186.

4 Raymond Kevorkian, *Le Génocide des Arméniens*, Paris: Yayınevi yok, 1996, s. 315. Bu kitapta Çankırı ve Ayaş'a sürülen Ermenilerin bir kısmının İstanbul'a dönmesine müsaade edildiği bir kısmının da öldürüldüğü ileri sürülmektedir.

5 Bu yıl yayına giren "soykırım" filmleri için, bu yazımızda incelediğimiz 'Screamers' ve 'Tarla Kuşu' bahislerine bakınız.

6 Agence France Presse, "Thousands of Armenians Mark Anniversary of 1915 Mass Killings", 23 Nisan 2007.

çelenk koymuşlardır⁷. (Bir ülke temsilcisinin bu tür bir anıta çelenk koyması o ülkenin soykırım iddialarını tanıdığı anlamına gelmektedir.) Tören’de Ermeni Baş patriği Karekin II bir dua okumuştur⁸.

Başkan Koçaryan bu münasebetle yayınladığı bir mesajda “soykırımın” Osmanlı Türkiye’si tarafından yapıldığını söyledikten sonra uluslararası toplumun soykırımın sadece bir halka karşı değil insanlığa karşı yapıldığını idrak ettiğini, soykırımın Ermeni kimliğini güçlendirdiğini, Ermeniler bir araya gelmeye zorladığını onları bağımsızlığa ve devlet kurmaya yönelttiğini söylemiş ve müreffeh bir Ermenistan’ın soykırımı planlayanlara, icra edenlere ve şimdi de inkâr edenlere karşı cevap olacağını ileri sürmüştür.⁹

Başbakan Sarkisyan ise bu konudaki mesajında Osmanlı Türkiye’si tarafından işlenen Ermeni soykırımının zamanında tanınmaması ve kınanmamasının sonradan benzer suçların işlenmesinin yolunu açtığını ve soykırım insanlığa karşı bir suç olduğu için Ermeni soykırımının kınanmasının sadece Ermeni halkının sorunu olmadığını belirttikten sonra bu gün münasebetiyle Hrant Dink’i de andıklarını ve tarihi gerçeklerin ortaya çıkması için gayret gösteren Türk aydınlarını desteklediklerini, Ermeni soykırımının tanınması ve kınanması sorununun Ermenistan’ın dış politikası gündeminde olduğunu, tarihi hatırladıklarını ancak tüm komşularıyla normal ilişkiler kurmayı arzuladıklarını söylemiştir¹⁰.

Savunma Bakanı General Harutyunyan ise bu soykırım kurbanlarını anmakla gelecekte benzer olayların önlenmesinin mümkün olacağına değinmiş “Komşularımız soykırımı hiçbir zaman unutmayacağımızı bilmelidirler demiştir”¹¹.

Her zaman olduğu gibi, bu konuda en sert açıklama, merkezi Beyrut yakınlarındaki Antelyas’da bulunan Kilikya Patriği Aram I’den gelmiştir. Adı geçen Ermeni soykırımının tarihi bir olay olduğunu, onun için delile gerek bulunmadığını, bir millete karşı yapılmış olanları inkâr etmenin yeni soykırımlara yol açacağını, bu suçun sadece uluslararası toplumca değil aynı zamanda babaları ve dedeleri insanlığa karşı suç işleyenler tarafından da tanınması gerektiğini, Hrant Dink’in öldürülmesinin ve Ahdamar Kilisesinin müzeye dönüştürülmesinin Türkiye’nin

7 Armenpress, 24 Nisan 2007.

8 Noyan Tapan, “Let Our Neighbors Not Think....”, 24 Aralık 2007.

9 Armenpress, “President Kocharian Remembers Genocide Victims”, 24 Nisan 2007.

10 ArmRadio.am, “Serge Sarkisyan: We Struggle to Prevent Reoccurrence of Genocides”, 24 Nisan 2007.

11 ArmRadio.am, “Homage to the Memory of the Armenian Genocide Victims”, 24 Nisan 2007.

medeni, insani ve kültürel haklara saygılı bir ülke olmadığını gösterdiğini söyledikten sonra soykırım kurbanlarına karşı işlenen suçun telafi edilmesi gerektiğini, adaletin tanıma, itiraf etme ve telafi etmekle yerine getirilebileceğini, sonra barışma olabileceğini söylemiş ve ucuz barışmanın asla adaleti yerine getirmeyeceğini ifade etmiştir¹².

Görüldüğü üzere 24 Nisan'ı anma etkinliklerinde öteden beri bilinen ve artık klişeleşmiş hale gelen Ermeni görüşleri tekrarlanmış bulunmaktadır. Bu nedenle ve ayrıca anma törenlerinin hiç değişmeyen ritüeller haline dönüşmüş olmasının da etkisiyle, Nisan törenleri Diaspora ve Ermenistan basını dışında hemen hiç yankı yapmamıştır.

2. Başkan Bush'un Mesajı

Başkan Bush 24 Nisan münasebetiyle yayınladığı mesajda¹³, geçen yıllarda olduğu gibi, "soykırım" kelimesini kullanmamıştır. Ancak 1915 olaylarını tanımlamak için, "soykırım" kavramını anımsatacak bir deyim olan "kitle halinde öldürmelerden" bahsedilmiştir. Ayrıca bu olayı "20. asrın en büyük trajedilerinden biri, korkunç olaylar, tarihin üzücü bölümü gibi deyimlerle nitelendirmiştir. Diğer yandan Ermeniler, "boyun eğmez karakterli olmak", "cesaret ve inanç sahibi bulunmak" gibi sözcüklerle övülmüştür.

Geçen yıllarda olduğu gibi bu yılki mesajda da 1,5 milyon Ermeninin hayatını kaybettiği ileri sürülmüştür. Hiçbir bilimsel temeli olmayan, kanıtlanmasında da mümkün bulunmayan ve tanınmış Ermeni yazarlar tarafından dahi benimsenmeyen bu rakamın Amerikan Başkanının mesajlarında yer almaya devam etmesi şaşırtıcıdır.

Başkan Bush'un bu şekilde davranmasının ana nedeni ülkesindeki Ermeni asıllı kişileri mümkün olduğu ölçüde tatmin etmektir. Soykırım sözcüğü kullanıldığı takdirde bunun Türkiye ile ilişkilerde büyük sorunlar yaratacağının bilincinde olan Beyaz Saray, bu kelimenin kullanılması üzerinde ısrarla duran Ermeni militanlarını bir ölçüde tatmin edebilmek üzere, 24 Nisan mesajlarında soykırımın eş anlamlı kelimelerini kullanmak ve Ermenileri övmek yolunu seçmektedir.

12 <http://www.cathcil.org>, "We Must Move Forward From Recognition to Compensation", 24 Nisan 2007.

13 Congressional Quarterly, CQ Federal Department and Agency Documents, Regulatory Intelligence Data, 24 Nisan 2007.

Mesajın içeriğine gelince geçmişin hatırlanması ancak geleceğe de bakılması gerektiği, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için çalışanların takdir edildiği, tarihi olayların samimi ve açık bir şekilde incelenmesinin bu normalleşme sürecinin bir parçası olduğu, tarihin aynı şekilde anlaşılması için her iki ülkede çaba gösterenlerin desteklendiği ve teşvik edildiği gibi ifadeler Amerikan Hükümetinin iki ülke arasındaki sorunların çözümüne önem verdiğini ve tarihi olayların incelenmesinin de bu amaca hizmet edebileceğini kabul ettiğini göstermektedir. Bu ifadeler dolaylı bir şekilde Başbakan Erdoğan'ın iki yıl kadar önce Başkan Koçaryan'a bir Tarihçiler Ortak Komisyonu kurulması önerisini akla getirmektedir. Başkan Bush o yılki mesajında Başbakan'ın ismine de değinerek bu öneriden bahsetmiş, ancak Ermenilerin olumsuz tepkileri üzerine, bu yıl olduğu gibi geçen yılki mesajında da Başbakan Erdoğan'ın adını zikretmemiş buna karşılık, ortak bir anlayışa varılması için tarihi incelemeler yapılmasının önemini vurgulamıştır.

Başkan Bush'un 2005 ve 2006 yılları mesajlarında Geçici Adalet Uluslararası Merkezi (International Center for Transitional Justice) adındaki bir Amerikan hukuk kuruluşunun hazırladığı bir rapora atıf vardı. Bu raporda, Ermeni sorununun çözümlenmesi için, Türkiye'nin "soykırımı" tanınmasına karşılık olarak Ermenistan'ın Türkiye'den toprak ve tazminat talep etmemesi gibi bir formül üzerinde duruluyordu¹⁴. Türkiye için hiçbir şekilde kabulü mümkün olmayan bu formülün bu yılki mesajda yer almaması olumlu bir gelişmedir.

Mesajın devamında ABD-Ermenistan ilişkilerinden övgü ile bahsedilmekte ve bu arada Ermenistan'ın teröre karşı mücadelesi için Ermenistan'a minnettar olduğu ifade edilmekte ancak Ermenistan'ın nasıl ve nerede teröre karşı mücadele ettiği açıklanmamaktadır.

ABD'nin Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm bulunması için Ermenistan ve Azerbaycan'la beraber çalışmaya azimli olduğuna dair ifadeler de mesajın olumlu yönünü oluşturmaktadır.

3. Türkiye'de 24 Nisan'ın Anma Girişimleri

Bu yılın bir özelliği de, bilgimize göre Türkiye'de ilk kez 24 Nisan'ın anılması girişimi yapılmış olmasıdır. Demokratik Haklar Platformu'na (DHP) mensup bazı kişiler 24 Nisan'da İstanbul'da Taksim'de "Soykırım insanlık suçudur. Yaşasın ulusların hak eşitliği", yazılı bir pankart açmış ve çeşitli sloganlar atmıştır. Bu-

¹⁴ Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 20-21, ss. 48-51.

rada yapılan konuşmalarda Türkiye’de, başta Kürtler olmak üzere, Ermeniler dâhil Türk olmayan her millete asimilasyon politikası uygulandığı ifade edilmiştir. Adana’da İnönü Parkında bir araya gelen DHP üyeleriye “Türk, Kürt, Ermeni, Yaşasın Halkların Kardeşliği” yazılı bir pankart açmışlar, yapılan bir konuşmada Anadolu’nun Türk olmayan milletlerden arındırılarak Türkleştirilmeye çalışıldığı iddia edilmiştir. Bazı kişiler gazetelere “1915’te Ermeni halkının yaşadığı büyük acıyı bildikleri halde susanlar, bildikleri halde sorgulamayanlar, adını koymaya çekinenler, bilerek onaylayanlar, hepimiz, binlerce özür borçluyuz, binlerce özür” sözlerini içeren ilânlar vermişlerdir¹⁵. Bir Fransız gazetesi¹⁶ bu “bilinçlenmeye” PKK’nın etki yaptığını yazmış ayrıca Hrant Dink’in cenazesine PKK’nın vitrini olan DTP’lilerin katıldığını bildirmiştir.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken husus yukarıda değindiğimiz 24 Nisan anma etkinliklerinin Ermeni sorunuyla fazla bir ilgisi olmadığı, Türkiye Ermenilerinin bunlara katılmadığı, bölücü eğilimli kişi veya kuruluşların Ermenileri kendi taraflarına çekebilmek için bu eylemleri düzenledikleridir.

4. Türkiye’nin Tepkisi

24 Nisan münasebetiyle Ermenilerce yapılan propaganda etkinliklerine bu yıl Türkiye bir gün öncesinden cevap verdi.

Vaşington büyükelçiliği 23 Nisan’da New York Times gazetesine verdiği bir ilânda 1915 yılında neler olduğunun saptanması için Türkiye’nin Ermenistan’ı beraberce tarihi olayları incelemeye davet ettiği ve bu amaçla başbakan Erdoğan’ın, Başkan Koçaryan’a bir Tarihçiler Ortak Komisyonu kurulmasını önerdiği bildirildi. İlânda geçmiş olayların incelenmesi hakkında Başkan Bush ve Başkan Clinton ile Dışişleri Bakanı Rice’in ve Ermeni Patriği Mutafyan’ın sözlerinden örnekler verildi. Türkiye’nin tarihiyle yüzleşebildiği belirtilen ilânda Ermeniler de aynı şekilde davranmaya davet edilerek tarih hakkında mevzuat çıkarmaya çalışmak yerine tarihin incelenmesi istendi.

Söz konusu ilânın İngilizce aslı ve Türkçe çevirisi dergimizin Güncel Belgeler bölümündedir.

15 AGOS Gazetesi, “Taksim’de 24 Nisan Eylemi”, 21 Nisan 2007.

16 Le Monde, Sophie Shihab, “Turquie. Commémoration des Arméniens”, 20 Nisan 2007.

5. Şili Senatosu Kararı

Şili Senatosu 5 Haziran 2007 tarihinde oybirliğiyle aldığı bir kararla Ermeni soykırımını tanıdı.

Kararın önemli noktaları şu şekilde özetlenebilir¹⁷. 24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'daki Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinin tevkif edildiği ve ortadan kaldırıldığı, böylelikle başlayan ve 1915–1923 (?) yılları arasında süren Ermeni “soykırımı” sonucunda 1,5 milyon kişinin öldüğü, bunun 20. Asrın ilk etnik temizliği olduğu, bu soykırımın Birleşmiş Milletler’in İnsan Hakları Komisyonu Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu’na tanınmış olduğu, bazı ülke parlamentolarının Ermeni “soykırımını” tanıyan kararlar almış oldukları, Şili’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermenistan’da savunmasız halka karşı soykırım yapmış olduğunu tanıması gerektiği, Ermeni halkının şimdi uluslararası toplumdan ve Türkiye’den manevi tazminat talep ettiği.

Metnin sonunda Senato’nun şu kararları aldığı bildirilmektedir:

- a. Halkına karşı yapılmış soykırımı kınamak suretiyle Ermeni milletini desteklemek
- b. Birleşmiş Milletler 1985 kararına katılması için Şili Hükümeti’ne çağrıda bulunmak

Bu kararda birçok maddi hata vardır. Birincisi 24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul’da Ermeni ileri gelenlerinin ortadan kaldırılmadığı, içlerinden bazılarının, güvenlik mülahazasıyla Çankırı ve Ayaş’ta ikamete tabi tutulduğudur. İkinci olarak Ermeni tehcirinin 1923 yılında değil 1916 yılında sona erdiği dir. Ancak son yıllarda Ermeni propaganda belgelerinde, Türkiye Cumhuriyeti’ne de bir sorumluluk yükleyebilmek amacıyla “soykırımın” 1923 yılında sona erdiği ileri sürülmeye başlanmıştır. Üçüncü olarak tehcir sırasında ve sonrasında 1,5 milyon Ermeni’nin ölmüş olduğunun kanıtlanmadığı, esasen Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermenilerin sayısı ancak bu kadar olduğu için böyle bir iddianın kanıtlanmasının mümkün olmadığıdır. Kararda “soykırımı” tanıyan ülkeler sayılmaktadır. Ancak, nedense, Almanya, Slovakya, Litvanya ve Vatikan bu listede bulunmazken böyle bir kararı bulunmayan Bulgaristan’ın adı geçmektedir.

17 Armenian National Committee of America, Press Release, 7 Haziran 2007.

Kararın en ilginç yönü, Ermeni soykırımının Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Komisyonu Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu'nca 1985 yılında tanınmış olduğu iddiası ve Şili Hükümeti'nin de bu karara katılması talebidir.

Söz konusu Komisyon yaklaşık yirmi iki yıl önce, diğer birçok konu arasında, soykırım konusunda İngiliz uzman Benjamin Whitaker'in hazırladığı bir raporu da görüşmüştür. Raporun bir yerinde, eski soykırımlara örnek olarak Ermeni "soykırımı"ndan da bahsedilmesi Türkiye'nin itirazlarını çekmiş, rapor başka yönleri nedeniyle de eleştirilmiş ve sonunda Alt Komite, incelediği konular hakkındaki kararında bu raporun not edildiğini belirtmekle yetinmişti¹⁸. Bu deyim, rapor hakkında hiçbir işlem yapılmaması anlamına gelmektedir. Nitekim bu nedenle rapor normal seyirini takip edemeyerek, Alt Komisyon'un bağlı olduğu İnsan Hakları Komisyonu'na ve onunda bağlı olduğu Ekonomik ve Sosyal Konseye de gönderilmemiştir. Sonuç olarak bu rapor Birleşmiş Milletlerin hiç bir organı tarafından kabul edilmemiştir. Hal böyle iken Diaspora Ermenileri, bir süre sonra bu rapora atıfla Birleşmiş Milletlerin Ermeni "Soykırımını" kabul ettiğini ileri sürmeye başlamışlar ve böylelikle bazı ülke parlamentolarının Ermeni "soykırımı" hakkında karar almasını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Bu arada söz konusu iddianın 2000 yılından bu yana ABD Kongresine soykırım iddialarını kabul ettirmek için verilen karar tasarılarında da yer aldığını ve bu konudaki ifadelerin, tüm uyarılara rağmen, değiştirilmediğini de belirtelim.

Şili Senatosu kararına Türkiye Dışişleri tepki göstererek şu açıklamayı yapmıştır¹⁹:

Açıklama NO:89 – 8 Haziran 2007, Şili Senatosu Tarafından Asılsız Ermeni İddialarına Destek Veren Bir Kararın Kabul Edilmesi hakkında.

Şili Senatosu tarafından asılsız Ermeni iddialarına destek veren bir kararın 5 Haziran 2007 tarihinde oybirliği ile kabul edildiği üzüntüyle öğrenilmiştir.

Karar metni tarihi gerçeklere aykırı, "Ermeni Soykırımı"nın 1985 yılında BM Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu'nca tanındığı gibi ta-

18 Bu konuda bkz. Türkaya Ataöv, *What Really Happened in Geneva: The Truth About the "Whitaker Report"*, Ankara, 1986.

19 Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi: "Şili Senatosu Tarafından Asılsız Ermeni İddialarına Destek Veren Bir Kararın Kabul Edilmesi hk."
http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2007/Haziran/NO89_8Haziran2007.htm

mamen yanlış bilgilere dayanan bir içerik taşımaktadır. Bilindiği üzere Ermeni çevrelerince sıkça dile getirilen bu iddiaya BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon en son 30 Nisan 2007 tarihinde yaptığı konuşmada açıklık getirmiş ve BM'nin bugüne kadar 1915 olayları ile ilgili olarak bir tutumu olmadığını bildirmiştir.

Tarihin siyasi amaçlarla çarpıtılmasına hizmet eden söz konusu kararı kınıyor ve reddediyoruz. Şili Senatosunun kararını iki ülke arasındaki dostane ilişkilere gölge düşüren bir davranış olarak görüyoruz.

Şili Senatosunun aldığı karara yönelik tepkimiz Ankara'da ve Santiago'da Bakanlığımız ve Santiago Büyükelçiliğimiz tarafından dile getirilmektedir.

Şili Senatosu'nun bu konuya neden ilgi duyduğuna gelince, tek nedenin bu ülkede, bir Taşnak kuruluşu olan "Güney Amerika Ermeni Milli Komitesi'nin teşvikiyle²⁰ bu ülkedeki küçük ve fakat aktif Ermeni azınlığının böyle bir karar alınması için ısrarlı çabaları olduğu görülmektedir. Şili'de kayda değer sayıda Türk yoktur. Türkiye Büyükelçiliğinin uyarılarının ise, coğrafi uzaklığın yarattığı bir umursamama nedeniyle dikkatte alınmadığı anlaşılmaktadır.

Bu Komitenin Başkanı Hagop Tabakian'a göre amaç tüm Güney Amerika ülkelerinin soykırım iddialarını tanıyan kararlar almasıdır²¹. Bu ülkelerdeki koşullar da Şili'ye benzediğine göre, soykırım iddialarını benimseyen kararlar ile Türkiye'nin bu ülkelerle olan ikili ilişkileri arasında bir irtibat kurulmadığı takdirde, diğer bazı Güney Amerika ülkeleri parlamentolarının benzer kararlar alması beklenebilir.

6. Bask Bölgesi Parlamentosu Kararı

İspanya'nın Bask Bölgesi Parlamentosu Ermeni "soykırımını" tanıyan bir karar aldığını 11 Mayıs 2007 tarihinde açıklamıştır.

Bu kararda, özetle, Türk Hükümeti tarafından Ermeni halkına karşı işlenen soykırımda iki milyondan fazla kişinin katledilmiş olduğu, bu olayların, Avrupa Parlamentosu'nun 1987 yılı Haziran ayında kabul etmiş olduğu kararında da belirtilmiş olan, 1948 yılı BM Soykırım Sözleşmesi'ne uygun, gerçek bir soykırım olduğu, bu soykırımı sistematik bir şekilde inkâr eden ve ceza kanununda bu konunun anılmasını yasaklayan ve Ermenistan ile Kıbrıs'a ilişkin konuların ele

²⁰ Armenian National Committee of South America (ANC-SA).

²¹ Armenian National Committee of America, Press Release, 7 Haziran 2007.

alınmasını temel milli çıkarlar için bir tehlike olarak gören Türkiye'nin kınandığı, Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ve sınır ablukasının reddedildiği, Avrupa Birliği'ne katılmak isteyen bir ülkenin önce geçmişiyle yüzleşmesi hakkındaki Avrupa Parlamentosu ilkesinin benimsendiği, Ermenistan'la diplomatik ve iyi komşuluk ilişkileri kurmasının ve sınır anlaşmazlıklarını barışçıl yollarla çözümlemesinin Türkiye'den istendiği gibi hususlar yer almaktadır.

Görüldüğü gibi Bask Bölgesi Parlamentosu tüm Ermeni taleplerini çekincesiz bir şekilde benimsemiş bulunmaktadır.

Ermenilerin Avrupa Birliği'nin büyük ülkelerinden olan İspanya'nın parlamentosundan "soykırımı" tanıyan bir karar çıkartmakta güçlüklerle karşılaştıkları, bu nedenle bölge parlamentolarına yöneldikleri, Katalonya Bölgesi parlamentosunda bu yönde yaptıkları bir girişimin başarısızlıkla sonuçlandığı²² bilinmektedir. Bask bölgesi parlamentosunun Ermeni iddialarını benimsemesinin İspanyol Parlamentosu'nda bu konuyu arka plana itmek eğilimini daha güçlendirmesi olasıdır.

7. QUID Ansiklopedisi

Quid, Fransa'da çok satan bir halk ansiklopedisidir. Bu ansiklopedinin 2003 yılı baskısında, 1305. sayfada "Türkiye/Bazı Sorunlar/Ermenistan-Ermeni sorunu hakkında Türkiye'nin Tutumu" başlığı altında Ermeni soykırım iddialarına karşı Türkiye'nin görüşleri yer almaktaydı²³. Bir Taşnak kuruluşu olan Fransa'daki Ermeni Davasını Savunma Komitesi (Comité de Défense de la Cause Arménienne) diğer bazı Ermeni kuruluşlarıyla beraber Quid Ansiklopedisi ve Robert Laffont Yayınlarına karşı "inkârcı propaganda" yaptığı için 27 Mayıs 2003 tarihinde Paris Mahkemesi'nde dava açmıştı.

Yaklaşık iki yıl süren mahkeme sonucunda 6 Temmuz 2006'da verilen kararda, o dönemin Ermeni Cemaatinin yakınlarının ve mirasçılarının ve aynı zamanda o olayların (tehcirden bahsediliyor) anısını korumayı amaçlayan grupların huzursuzluk duymasına ve manevi acı çekmesine neden olduğu için QUID, davacılarla bir Avro tazminat ödemeye mahkum edilmişti.

22 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, s.66.

23 Quid Ansiklopedisi hakkındaki bu bölümde yer alan maddi bilgiler Comité de Défense de la Cause Arménienne'in İnternet Sitesi olan (<http://www.cdca.>)den alınmıştır.

Tazminat miktarı semboliktir. Ama bu karar, aynı zamanda, ansiklopedide yer alan Türkiye görüşlerinin de kaldırılmasını gerektirmektedir.

Dava edilen Robert Laffont Yayınları bu karara İstinaf Mahkemesi'nde itiraz etmiştir. Duruşma 25 Ocak 2006 tarihinde yapılmış ancak karar, birkaç kez ertelendikten sonra, 7 Mart 2007 tarihinde açıklanmıştır. İstinaf Mahkemesi Paris Mahkemesi kararını bozarak, “revizyonist (saptırmacı) tezlerin basit bir anlatımının, Ermeni soykırımı gerçeğini inkâr etmeyenleri, bu gerçeği yadsıyanların görüşlerinin haklılığını ileri sürmeyenleri, Ermeni sorunu hakkında Türkiye'nin tutumunu benimsemeyenleri, bu tutumu meşru kılmaya veya haklı göstermeye çalışmayanları sorumlu kılmadığını” belirtmiştir.

Daha basit ifadelerle, bu karara göre Ermeni sorununa ilişkin Türk görüşlerini anlatmak bir sorumluluk doğurmamaktadır. Bu anlatımın yanında söz konusu görüşler savunulursa veya benimsenirse sorumluluk doğabilecektir. Fransa'nın 2001 yılında kabul edilen bir kanunla Ermeni “soykırımını” tanıdığından bu “soykırımı” inkâr edenler kanuna aykırı hareket etmiş olmaktadır. Bu aykırı hareketin ne gibi bir sonucu olabileceğine gelince, özgürlüğü kısıtlayıcı bir ceza öngörülmediği için mahkeme tazminata karar verebilmekte ancak bunu da bir Avro gibi en düşük düzeyde tutmaktadır. Ancak İstinaf Mahkemesi bu sembolik mahkûmiyet kararını da bozmuştur.

Ermeni militanları, karşı tarafın görüşlerinin anlatımı için dahi olsa, Fransa'da sözde Ermeni soykırımı aleyhine olabilecek hiçbir yayın yapılmaması ve hiçbir beyanda bulunulmamasını istemektedirler. Bu günkü mevzuatın buna imkân vermemesi Ermeni “soykırım”ı inkârının cezalandırılmasını öngören kanun tasarısının²⁴ bir an önce kanunlaşması için harcanan yoğun çabaların nedenini açıklamaktadır.

İstinaf Mahkemesi kararının Fransa'da Ermenilerin maneviyatının bozulmasına neden olduğu basından anlaşılmakta ve davanın Yargıtay'a gönderilmesinden bahsedilmektedir²⁵.

Bu arada, Paris Başkonsolosluğu İnternet Sitesinde Ermeni soykırım iddiaları aleyhindeki görüşlere karşı Ermeni Davasını Savunma Komitesi tarafından Başkonsolos Aydın Sezgin aleyhine açılan ancak kaybedilen dava da anılan Komite

24 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 22, ss 20-55.

25 Armenews, 8 Mart 2007.

tarafından İstinaf Mahkemesi'ne götürülmüş ancak bu mahkeme 8 Kasım 2006 tarihinde davayı reddetmiştir²⁶.

Bu başarısız girişimlere rağmen Fransız Ermenilerinin Fransa'da yapılan yayınları kendi görüşlerine göre denetlemek ve değiştirmek girişimleri sürmüştür.

Hachette Yayınevi'nin Guide Bleu (Mavi Rehber) dizisi Fransa'da en fazla satılan seyahat rehberleridir. Bu dizinin Türkiye ile ilgili kitabında "Ermenistan'ın Parçalanması" bölümünde verilen bilgiler, Fransa'daki Ermeni kuruluşlarını temsil ettiğini ileri süren Fransız Ermeni Dernekleri Koordinasyon Komitesi (Comité de coordination des associations arméniennes de France = CCAF) tarafından uygun bulunmamış ve bu komitenin Başkanı Alexis Govciyan'ın Hachette Yayınları Genel Müdürüne bir mektup²⁷ göndererek, bu bölümün "Türk Devletinin onlarca yıldan beri geliştirdiği inkârcı tezleri"ni dile getirdiğini belirterek bu tür yayınların durdurulmasını ve gerçek olayları yansıtan metinlerin yayınlanmasını ve bu konuda alınacak önlemlerin kendilerine bildirilmesini istemiştir.

Rehberin 17 satırdan ibaret olan "Ermenistan'ın Parçalanması" bölümü incelendiğinde olaylara, çok kısa olarak değinildiği ve bu arada 1915 yılında Ermeni katliamından ve korkunç koşullar altında yüz binlerce kişinin ölümüne neden olan sürgünden bahsedildiği görülmüştür. Bu ifadelerin, soykırım sözcüğünü içermediği ve 1,5 milyon kişinin öldüğü ileri sürülmediği için, CCAF tarafından yetersiz bulunduğu anlaşılmaktadır.

8. AB Ülkelerinde Soykırım İnkârının Cezalandırılması Girişimi

Halen Avrupa'da özellikle bazı AB ülkelerinde herhangi bir soykırımı inkâr edenlerin veya küçümseyenlerin cezalandırılması eğilimi vardır ve bazı ülkelerde bu konuda kanunlar da kabul etmiştir.

Avrupa'da yaygın olmasa da, aşırı sağda bazı kişi ve çevrelerde Yahudi soykırımını inkâr veya küçümseme olayları görülmektedir. Bunun en iyi örneğini tanınmış İngiliz tarihçi David Irving oluşturmaktadır. Nazi Almanya'sı döneminin en iyi uzmanlarından olan ve yaklaşık otuz kitabı bulunan adı geçen Yahudi Holokostunu sorgulayan tutumu nedeniyle birçok kez yargılanmış, 2006 yılında ise Avusturya'da mahkûm olmuş ve hapsedilmiştir.

²⁶ Hürriyet Gazetesi, 9 Mart 2006.

²⁷ Armenews, "Le CCAF "Ecrit au PDG d'Hachette Livre", 8 Haziran 2007.

Bu arada soykırım inkârının cezalandırılmasını benimseyen ve bu konuda uluslararası önlem alınmasını isteyen ülkelerin başında Almanya ile II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilere soykırım uygulamış veya bu konuda Almanya'ya yardımda bulunmuş ülkeler gelmektedir. Bu bir tür kendi kendini suçlama gibi görünen tutumun arkasındaki psikolojik saikin, soykırımı inkâr edenlerin cezalandırılması için gayret göstermek yoluyla, kendisini söz konusu suçlamalardan arındırma olduğu anlaşılmaktadır. David Irving'in kendi ülkesi olan İngiltere'de değil, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile birlikte hareket etmiş olan Avusturya'da hapse atılmasının nedeni budur.

Avrupa Birliği ülkelerinde soykırımı inkâr edenlerin cezalandırılması konusu 2001 yılından beri Birliğin organları tarafından tartışılmış ancak derin görüş ayrılıkları nedeniyle bir sonuca varılamamıştı. İngiltere başta olmak üzere bazı ülkeler ifade özgürlüğünü kısıtlayan her girişime karşı çıkarken yukarıda değindiğimiz ülkeler de aksi yönde bir tutum benimsemişlerdi.

Almanya, 2007 yılının ilk yarısını kapsayan AB Başkanlığı döneminde bu konuyu çözümlmek için harekete geçmiş ve bir tasarı hazırlamıştır. Bu tasarıda Ermeni "soykırımından" söz edilmemiştir. Ancak içerdiği ilkelere Ermeni soykırım iddialarını kapsayabileceği hakkında Türk basınında ve bu arada hükümette bazı endişeler görülmüş ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek Almanya'ya giderek bu konuda Alman Adalet Bakanı Brigitte Zypries ile görüşmüştür²⁸. Bu ve benzer girişimlerde Alman ilgililerin tasarıda Türkiye'yi rahatsız edecek unsurların olmadığını söylediği ancak bu ifadelerin tatmin edici bulunmadığı basın haberlerinden anlaşılmaktadır²⁹.

Almanya'nın hazırladığı taslağın AB içinde büyük tartışmalara neden olduğu, İngiltere, İrlanda, Danimarka ve İsveç gibi ülkelerin ifade özgürlüğünü zedeleyebilecek görüşlere karşı çıkarken, Almanya, Fransa, Belçika, Avusturya ve İspanya gibi soykırım inkârını cezalandıran yasaları olan ülkelerin, bu tür bir inkârın sert bir şekilde cezalandırılmasından yana olduklarını,³⁰ diğer yandan Baltık ülkelerinin, Stalin dönemindeki bazı baskılara da metinde yer verilmesine çalıştıkları³¹ sonunda ortalama bir yol üzerinde anlaştıkları görülmektedir.

28 Zaman Gazetesi, Ankara concerned over EU plans for genocide allegations, 26 Mart 2007.

29 Hürriyet Gazetesi, 13 Nisan 2007 "Almanya ile 'sözde soykırım' krizi kapıda".

30 The Guardian, "EU Agrees New Race Hatred Law...", 20 Nisan 2007.

31 DPA, "EU Ministers Open Talks On Plans To Criminalize Racism and Xenophobia, 19 Nisan 2007.

Bu anlaşma sonucunda Avrupa Birliği İşçileri ve Adalet Bakanları tarafından 19 Nisan 2007 tarihinde ırkçılık ve yabancı düşmanlığının bazı türleriyle ceza hukuku aracılığıyla mücadele edilmesi için bir çerçeve karar³² kabul edilmiştir. Kararda soykırım konusunda şu husus dikkati çekmektedir: Irk, renk, din, soy veya milli veya etnik kökeni ile tanımlanan bir gruba veya grup mensuplarına karşı soykırımı inkâr etmek, göz yummak veya küçümsemek cezalandırılması gereken bir eylem olarak tarif edilmektedir. Öngörülen ceza 1 ilâ 3 yıldır. Üye ülkeler iki yıllık bir dönem içinde bu karara uyacaklardır. Diğer yandan bu kararın temel haklara ve bu arada ifade özgürlüğüne karşı olmadığı da vurgulanmıştır.

Karara göre bir olayın soykırım olarak sayılabilmesi için bu konuda ya üye ülkelerden birinin milli mahkemesinin veya uluslararası bir mahkemenin karar vermiş olması gerekmektedir. Oysa BM Soykırım Sözleşmesi'nin 6. Maddesi soykırım için "suçun işlendiği ülkedeki devletin yetkili bir mahkemesi" veya "yargılama yetkisine sahip bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi"nden bahsetmektedir. Çerçeve karar tanımlaması "suçun işlendiği ülke" ve "yargılama yetkisine sahip" deyimlerini kullanmamakla, soykırım kararını verecek mahkemelerin özel niteliklerini kaldırdığı ve böylelikle de soykırımı hükmedilmesini kolaylaştırdığı kanısını vermektedir.

Söz konusu kararın ve ona dayanarak AB ülkeleri mevzuatında yapılacak değişikliklerin Ermeni soykırım iddialarının reddedilmesi konusunu nasıl etkileyeceği hususu henüz açıklık kazanmamıştır.

9. Ermeni Soykırımı İddiaları Aleyhine Gelişmeler

Bu arada bazı Avrupa ülkelerinde soykırım inkârının bir suç olmaktan çıkartılması veya bu konuda daha az ceza verilmesi eğilimleri görülmeye başlanmıştır. Bu ülkelerin başında İsviçre gelmekte olup basın haberlerine göre³³ Adalet Bakanı görevini yapan İsviçre Federal Danışmanı Christoph Blocher, ırkçılık karşıtı mevzuatın gözden geçirilmesini öngören çalışmalar yaptırmıştır. Ancak bazı çevrelerin bu tür değişikliklere karşı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu vesileyle İşçi Partisi Başkanı Doğu Perinçek'in bu mevzuat sebebiyle mahkum olduğunu ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu hakkında da yine aynı nedenle soruşturma yapılmış olduğunu hatırlatalım.

32 Council of the European Union, Belge No. 8704/07, 25 Nisan 2007.

33 Armenews, "La Turquie fait Pression sur la Suisse" 1 Haziran 2007 ve "Négationnisme du génocide et racisme", 5 Haziran 2007.

Belçika'da da bazı siyaset adamlarının Ermeni soykırımı iddialarının doğruluğundan şüphe eden ifadelerde buldukları görülmüştür. Flaman Hıristiyan Demokratların Lideri ve Flaman Bölgesi Başkanı Yves Leterme uluslararası bir karar olmadıkça kimsenin kendisine 1915 olaylarının soykırım olduğunu söylemeyeceği beyanında bulunmuş³⁴ fakat itirazlar üzerine, Flaman Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada Ermeni soykırımından şüphe duymadığını ancak bu eylemin suç kapsamına alınması için uluslararası mahkemeler tarafından tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir³⁵. Flaman Sosyal Demokrat Partisi Başkanı Johan Vande Lanotte de benzer beyanlarda bulunarak Ermeni katliamlarının son derecede hassas bir konu olduğunu söylemiş ve soykırım olarak nitelendirmekten kaçınmıştır³⁶.

Belçikalı siyaset adamlarının bu sözlerinin 10 Haziran 2007 tarihinde yapılan seçimlerde Türk seçmenlerini kazanmak amacı güttüğü, Ermenilerin sahip olduğu mali kaynaklara ve basın üzerindeki etkilerine rağmen Belçika vatandaşı olan Türklerin aynı konumdaki Ermenilere göre çok daha fazla olduğundan seçim döneminde onların duyarlılığının dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

Belçika Parlamentosu'nun Ermeni yanlısı üyeleri bu gelişmelerden rahatsız olmuştur. Belçika Senatosu'na Ermeni "soykırımını" inkâr edenlerin cezalandırılması için bir kanun tasarısı vermiş ancak başarı sağlayamamış olan³⁷ Senatör François Roelants du Vivier yeni yasama döneminde bu tasarımı yeniden sunacağını söylemiştir³⁸.

10. Bulgaristan'da Gelişmeler

Bulgar Parlamentosu, Eski Kral Simeon'un Partisi olan Milli Hareket Partisi milletvekili Rupen Kirkoryan'ın önerisi ve Jivkov dönemi Bakanlarından olup Komünist rejimin devrilmesinden sonra da siyasette kalmayı başaran Meclis Başkanı Georgi Pirinski'nin kabulü üzere, 25 Nisan 2007 tarihli oturumunda Ermeni "soykırımı" kurbanlarının anısına bir saygı duruşunda bulunulmuştur. Bunun üzerine çoğunluğunu Bulgar Türklerinin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Partisi üyeleri Meclisi terk etmişlerdir³⁹.

34 Hürriyet Gazetesi, "Kimse Bana Ermeni Soykırımı Dedirtemez", 6 Haziran 2007.

35 Sabah Gazetesi, "Belçikalı Lider Ağzı Değiştirdi", 8 Haziran 2007.

36 Expatica, "Vande Lanotte wont use 'Genocide'", 6 Haziran 2007.

37 Ömer Engin Lütem, "*Olaylar ve Yorumlar*", Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, ss. 64-65.

38 Armenews, "Le Sénateur belge François de Roelants du Vivier fait part de sa stupéfaction et de son indignation", 8 Haziran 2007.

39 Noyan Tapan, "Bulgarian Parliament Speakers initiative...", 26 Nisan 2005.

Aşırı sağcı Ataka Partisi 2 Mayıs'ta Ermeni soykırımını tanıyan bir karar tasarısının Parlamento gündemine alınmasını önermiş, hükümet karşı çıkmış, yapılan oylamada öneri 48'e karşı 95 oyla reddedilmiştir. Bu kez muhalefet partileri Meclisi terk etmişlerdir. İktidardaki Sosyalist Parti adına konuşan Maya Manolava, geçen yıl da aynı mealdeki bir tasarının Meclis tarafından reddedildiğini, üstünden bir yıl geçmeden aynı önerinin yapılamayacağını söylemiştir⁴⁰.

Bulgaristan kamuoyu, gerek Krallık döneminde gerek Komünist rejimi zamanında, bazı siyasi nedenlerle, Türkler ve Türkiye aleyhine şartlandırılmıştır. Komünist rejimin devrilmesinden sonra bu konuda nispi bir yumuşama olmuşsa da esas değişmemiş ve sağcı partilerde Türklere ve Türkiye'ye karşı duygu ve davranışlar var olagelmıştır. Hak ve Özgürlüklerin hükümete katıldığı ve şimdi olduğu gibi koalisyonların çoğunluğa sahip olmasını sağladığı dönemlerde hükümetler Türkiye ile iyi geçinmeye ve Türk asıllı Bulgarlara iyi muamele göstermeye gayret etmişlerdir.

Bulgar Parlamentosu'nun, soykırım iddialarıyla ilgili bir karar almamakla beraber, bu konuda saygı duruşunda bulunması koşullar uygun olduğunda Ermeni soykırım iddialarını kabulde tereddüt edilmeyeceğini göstermektedir.

11. Nobel Ödüllü Bilim Adamlarının Çağrısı ve Türk Bilim Adamları, Yazarları ve Emekli Diplomatlarının Cevabı

Çeşitli dallarda Nobel Ödülü almış olan 53 üç bilim adamı ve yazarın imzaladığı Türkler ve Ermeniler arasında hoşgörü, iletişim ve işbirliği için çağrıda bulunan bir metin 9 Nisan 2007 tarihinde New York'taki Elie Wiesel Vakfı tarafından yayımlanmıştır. Bu metinde, özetle, Türk-Ermeni kara sınırının açılması, sivil toplum örgütlerinin işbirliği çerçevesinde karşılıklı güven ortamının oluşturulması, iki ülke arasında resmi temasların artırılması ve temel özgürlüklerin sağlanması konularında Türk ve Ermeni toplumlarının hükümetlerini işbirliğine davet etmeleri hususları yer almakta ve ayrıca "Ermeni soykırımı" konusunun iki toplum arasında farklı algılandığı belirtilerek uzlaşma için çalışmaların sürdürülmesi istenmektedir.

Enstitümüzün girişimiyle bu çağrıya cevap olmak üzere hazırlanmış olan bir metin 86 Türk bilim adamı, yazar ve emekli büyükelçi tarafından imzalanmıştır.

⁴⁰ BIRN, "Bulgarian Opposition Protests Over Armenian Genocide", 2 Mayıs 2007.

Bu cevapta, özetle, Nobel Ödüllü bilim adamlarının çağrısının memnuniyetle karşılandığı, bu çağrının iki toplum arasında kanalların açık tutulmasına yardımcı olacağı ve sivil toplum örgütleri arasında ilişkilerin geliştirilmesinin bu bağlamda en uygun yöntem olduğu belirtilmektedir. Soykırım iddiaları konusunda, Birleşmiş Milletlerin 1948 Sözleşmesi'ne göre bir eylemin soykırım olabilmesi için yetkili mahkemenin özel kastın bulunduğuna karar vermesi gerektiği, Osmanlı Ermenileri için böyle bir kastın bulunmadığı, ancak düşünce özgürlüğü çerçevesinde farklı değerlendirmeler yapılabileceği ifade olunmaktadır. Taraflar arasında diyalog kurulması bağlamında ise Türkiye'nin Ermenistan'a bir tarih komisyonu kurulmasını önerdiği hatırlatılarak Elie Weisel Vakfı gibi kurumların taraflar arasında görüş alış verişine yardımcı olabileceği vurgulanmaktadır.

Nobel Ödüllü Bilim Adamlarının çağrısı Türkçe çevirisiyle bu çağrıya verilen cevabın metinleri Dergimizin Güncel Belgeler bölümündedir.

12. Ermenistan'a ABD Büyükelçisi Atanması

Büyükelçilerin temsil ettikleri hükümetin tutumunu aynen benimsemeleri ve hükümetlerin saptadığı politikayı aynen uygulamaları gayet doğaldır.

ABD'nin 2004 yılında Erivan'a atanan Büyükelçisi John Evans Ermenistan'da olduğu kadar ülkesindeki Ermenilerle de yakın ilişkiler kurmuştu. 2006 yılında Los Angeles'te Ermeni cemaatine yaptığı bir ziyaret sırasında, etrafındakilerin ısrarına dayanamayarak, 1915 olayları için soykırım sözcüğünü kullanmıştı. Oysa, Amerikan Hükümeti, müttefiki Türkiye'nin duyarlılığını dikkate alarak, Başkanların 24 Nisan mesajlarında görüldüğü gibi, bu sözcüğü kullanmamaya özel bir itina göstermektedir. Evans bu sözcüğü kullanmakla hükümetinin politikasına aykırı hareket etmiş ve bu nedenle vaktinden önce Merkeze alınmıştır.

Başta bir Taşnak örgütü olan ANCA (Armenian National Committee of America) olmak üzere ABD'deki bazı Ermeni örgütleri, Kongre'deki yandaşlarının da yardımıyla Evans'ın görevinde kalması için Dışişleri Bakanlığı'na baskı yapmaya çalışmışlardır. Ancak Amerikan Başkanları dış politikanın saptanması için olduğu gibi büyükelçi atamaları ve geri çağrılmaları için de tam yetkiye sahip olduğundan Evans Amerika'ya dönmüş bir süre sonra da emekli olmuştur.

Evans'ın yerine ABD'nin Türkmenistan'daki Büyükelçisi Richard Hoagland atanmıştır. Bu atamanın kesinlik kazanabilmesi için Senato Dışişleri Komisyonu'nda yapılan görüşmelerde Hoagland, Ermeni yanlısı senatörler kendisine soykırım

sözcüğünü telaffuz ettirebilmek için harcadıkları çabalara rağmen, bu konuda Başkan Bush'un kullandığı kitle halinde öldürme gibi deyimleri kullanmış ancak soykırım dememiştir. Senato Dışişleri Komisyonu 8 Eylül 2006 tarihinde 8'e karşı 13 oyla Hoagland'ın atamasını kabul ederek Senato Genel Kurulu'na göndermiştir. Ancak Senator Robert Menendez, Ermenistan ve Diasporanın yararına olmadığını belirterek bu atamaya kesinlikle karşı çıkmıştır⁴¹. Mevcut kurala göre senatörler bir atamaya kesinlikle karşı olduklarını belirttikleri takdirde Senato atamayı oya koyamamaktadır.

Böylelikle Hoagland'ın ataması çıkmaza girmiştir. Sorunun çözümü için üç yol vardır⁴². Birincisi Başkan'ın Hoagland'ın atamasını geri çekmesi yerine bir başkasını atamasıdır. Ancak bu takdirde yeni büyükelçi adayına da Kongre'deki görüşmeler sırasında Ermenilerin Türkler tarafından soykırıma uğratıldıkları söylenecek çalışılacak söylemezse ataması durdurulacak, söylese Başkan bu atamadan vazgeçecektir. İkinci ancak zayıf olasılık Menendez'in tutumundan vazgeçmesidir. Üçüncü olasılık ise Başkanın Senato tatilde olduğu bir dönemde Hoagland'ı Ermenistan'a göndererek göreve başlatmasıdır. Olay Senatör Menendez ile Beyaz Saray arasında bilek güreşine dönüştüğünden aradan aylar geçmesine rağmen bu olasılıklardan hiç biri gerçekleşmemiştir. Son olarak, Minsk Grubu'nun ABD eş başkanlarından, halen emekli olan Rudolf Perina tekrar Dışişleri kadrosuna alınarak Ermenistan'a Maslahatgüzar sıfatıyla atanmıştır. Böylelikle deneyimli ve Ermenistan koşullarını iyi bilen bir diplomat Ermenistan'daki ABD Büyükelçiliği'nin başına getirilmiş⁴³ ancak kendisine Büyükelçilik unvanı verilmediği için Senato'nun onaylamasına gerek kalmamıştır. Bu arada Hoagland'ın adaylığı da geri alınmamıştır.

Ermenistan'da bir ABD Büyükelçisi bulunmaması en fazla Ermenistan'ı rahatsız etmektedir. ABD Büyükelçiliği nispeten küçük rütbedeki memurlar tarafından idare edildiği takdirde bunların Washington'daki etkileri sınırlı olduğundan bir çok işin gecikmesi veya istenilen yönde yürümemesi olasılığı artmaktadır. Bu nedenle Ermenistan Hükümeti, soykırım sözcüğünü telaffuz etmemesine rağmen hiçbir zaman Hoagland'ın atanmasına karşı çıkmamış, bu konunun ABD'nin iç işi olduğunun belirtilmesiyle yetinilmiştir .

41 ANCA, Press Release, "ANCA Welcomes Menendez "Hold" on Hoagland Nomination", 12 Eylül 2006.

42 PanARMENIAN.Net, "There Are Several Scenarios As To Where Hoagland Nomination May End Up", 10 Ekim 2006.

43 Arminfo, "Former Minsk Group Co-Chair....", 26 Haziran 2007.

Bu konuda son olarak görevden alındıktan sonra emekli olan John Evans'ın bir Ermeni propagandacısı haline dönüştüğünü, birçok toplantıya katılarak ve konuşmalar yaparak kendi durumunu ortaya attığını ve Ermeni soykırım iddialarını savunduğunu da bu vesileyle belirtelim.

13. Birleşmiş Milletlerde Ruanda Soykırımı Sergisi

9 Nisan 2007 tarihinde New York'taki Birleşmiş Milletler Binasında Ruanda soykırımını gösteren bir sergi açılacaktı. BM'deki Türk Delegasyonu memurları henüz hazırlanmakta olan sergiyi gezerken bir yerde, "soykırım" sözcüğünü yaratan Polonyalı hukukçu Rafael Lemkin'e atfen "Türkiye'de 1 milyon Ermeninin öldürüldüğü"nden bahseden bir yazı gördüler⁴⁴. Durum BM Sekreteryasına bildirildi gerekli araştırma yapıncaya kadar Serginin açılışı ertelendi.

Bu olay, Ermeni militanlarının soykırım konusunun ele alındığı her ortamda Ermeni soykırım iddialarına da yer verilmesi çabalarının yeni bir örneğidir. Ancak bu kez Türkiye'nin de üyesi olduğu bir uluslararası kuruluşta Türkiye aleyhine propaganda yapmak istenmektedir ki bu, haklı olarak Türk delegasyonunun itirazınıza neden olmuştur.

BM'deki Ermeni Delegasyonu'nun, ABD'deki Taşnak Örgütü ANCA⁴⁵ (Armenian National Committee of America), Ermenistan Dışişleri Bakanlığı⁴⁶ ve hatta ABD Kongresi'nin bazı Ermeni yandaşı üyeleri⁴⁷, sergide Ermeni "soykırımı" konusunda yer alan ifadelerin değiştirilmemesi için yoğun çaba harcamışlardır. Sergi 30 Nisan'da açılmıştır. "Türkiye'de 1 milyon Ermeninin öldürüldüğü" ifadesinin "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin kitle halinde öldürülmesi" ifadeleriyle değiştirilmiş olduğu görüldü. Türkiye'nin adının geçmemesi olumlu bir gelişme olmakla beraber, Ruanda soykırımı vesilesiyle Ermeni soykırım iddiaları ortaya atılmış ve bu yönüyle BM Ermeni propaganda-sına alet edilmişti. Türk Delegasyonu açılışa katılmamakla memnuniyetsizliğini ortaya koymuştur.

Birleşmiş Milletlerin yeni Genel Sekreteri Ban Ki-Moon açılış münasebetiyle

44 ANCA Press Release, "ANCA Criticizes Turkey for Blocking UN exhibit...", 9 Nisan 2007 ve RFE/RL, "UN Genocide Exhibit Postponed...", 10 Nisan 2007.

45 ANCA Press Release, "ANCA and Genocide Intervention Network Call on UN...", 11 Nisan 2007.

46 Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 10 Nisan 2007.

47 ArmRadio, "Rep. Pallone Slams UN for Capitulation to Turkish Pressure...", 4 Mayıs 2007.

yaptığı konuşmada “Bu sergi Ruanda soykırımından alınan dersler hakkındadır ve diğer sorunlar hakkında tarihi yargılara varmaya çalışmamaktadır. Birleşmiş Milletler, örgütün doğumuna yol açan İkinci Dünya Savaşından önce vuku bulmuş olaylar hakkında bir tutum almamıştır” sözleriyle ⁴⁸ dolaylı olarak bu olaya değindi.

Ermeni militanların Birleşmiş Milletlerin Ermeni soykırımını tanıdığını iddia ettikleri ve bu iddiayı bazı parlamento kararlarına dahi soktukları bilinmektedir. Genel Sekreterin Birleşmiş Milletlerin İkinci Dünya Savaşından önce vuku bulmuş olaylar hakkında bir tutum almadığına dair sözleri bu iddiaların doğru olmadığını göstermesi bakımından son derecede önemlidir. Bundan böyle Birleşmiş Milletlerin Ermeni soykırımını tanıdığı iddialarına karşın Genel Sekreterin bu sözlerine rahatlıkla atıf yapılabilecektir.

14. Los Angeles Times Gazetesinde Olaylar

Los Angeles Times gazetesi muhabirlerinden Ermeni asıllı Mark Arax'ın Nisan ayı başlarında Ermeni “soykırımı” ve kongredeki tasarılar hakkında hazırladığı bir yazı gazetenin İcra Editörü Douglas Frantz tarafından kabul edilmemişti. Sonradan anlaşıldığına göre⁴⁹ Frantz'ın yazıyı reddetmesinin nedeni Arax'ın objektif davranmaması diğer bir deyimle bu yazıyı bir Ermeni propagandasına dönüştürmüş olmasıdır.

Arax bu durumu bir Taşnak kuruluşu olan ANCA'ya yansıtmış ve bu örgüt de Frantz aleyhine bir kampanya başlatmıştır. Bu çerçevede gazeteye binlerce e-mail gönderilerek Frantz'ın istifası istenmiş, adı geçenin daha önce İstanbul'da New York Times ve Los Angeles Times muhabirliği yapması Türkiye taraftarı tutumunun kanıtı gibi takdim edilmiş ve Ermeni olması nedeniyle Arax'a ayrımcılık uygulandığı ve bu nedenle Arax'ın gazeteyi dava edeceği ileri sürülmüştür. ⁵⁰

15 Haziran 2007 tarihinde Mark Arax'ın Los Angeles Times'dan kendi rızasıyla ayrıldığı açıklanmıştır. Arax'ın avukatı Paboudjian, Arax'ın kendisine ayrımcılık

48 Armenian Reporter, “Lessons from the Ruanda Genocide” opens at UN...” Genel Sekreterin bu konudaki sözlerinin İngilizcesi şöyledir: “This exhibition is about lessons learned from the Rwandan genocide, and does not attempt to make historical judgments on other issues. The United Nations has taken no position on events that took place before the World War that led to the birth of the organization”, 5 Mayıs 2007.

49 LA Observed, “Armenian Genocide Dispute Erupts at Los Angeles”, 5 Mayıs 2007.

50 Fresno Bee, “Fresno Journalist in Battle at L.A.”, 5 Mayıs 2007; The Armenian Weekly Online, “The LA Censors ad Others Censors”, 26 Mayıs 2007, ArmRadio.am, “ANCA Eastern Region...”, 10 Mayıs 2007.

yapıldığı için Los Angeles Times'ı dava etmeyeceğini bildirmiştir.⁵¹

28 Haziran'da da Douglas Frantz Los Angeles Times'daki işinden ayrılmıştır. Kendisinin Wall Street Journal Ortadoğu bürosu şefi olacağı ve bu büronun İstanbul'da kurulacağı açıklanmıştır.⁵²

Los Angeles Times ABD Batı yakasının en büyük gazetelerindendir. Bu bölgede gayet aktif hatta saldırgan denebilecek bir tutum sergileyen Ermeni azınlığının etkisi altında bu gazete soykırım iddialarına da yer veren yazılar yayımlamıştır; ancak Mark Arax'ın yukarıda söz konusu yazısının kabul edilebilir sınırları aşmış olduğu ayrıca bu yazıda bazı Amerikan Yahudi kuruluşlarının Türkiye'yi destekledikleri için eleştirilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.⁵³

Arax ile İcra Editörü arasındaki antlaşmazlık gazete dışına taşınca gazete idaresinin her ikisinin de işine son vermeyi tercih ettiği sonucuna varılmaktadır. Arax'a gazeteyi dava etmemesi karşılığında bir miktar para verilmiş olabilir.⁵⁴ Adı geçenin gazeteci olarak bundan sonra ne yapacağı belli değildir. Frantz ise Wall Street Journal'ın Ortadoğu temsilciliğine getirilmekle en az kaybettiği işe denk olan yeni bir iş sahibi olmuştur.

III- ERMENİSTAN'DA SEÇİMLER

Ermenistan'da parlamento seçimleri 12 Mayıs 2007 tarihinde yapılmıştır. Seçim sonuçlarına geçmeden önce seçimlerin nasıl cereyan ettiği ve Ermenistan'da seçim sistemi hakkında kısa bilgi vereceğiz.

Ermenistan millet meclisinde 131 sandalye mevcuttur. Bunlardan 90 adedi % 5'ten fazla oy alan partilere, aldıkları oy oranında paylaştırılmaktadır. Ayrıca 41 seçim çevresinin her birinde, partilerin değil kişilerin katıldığı ve en fazla oy alanın kazandığı seçimler yapılmaktadır. Böylece Ermenistan seçim sistemi hem partilerin hem de kişilerin seçilmesini esas alan karma bir yapıya sahiptir ve bu şekilde esas itibarıyla partilerin seçimini öngören Türk sisteminden farklıdır.

51 Fresno Bee, "Reporter Arax Leaves LA Times", 19 Haziran 2007.

52 Los Angeles Times, "Managing Editor to Leave the Times", 29 Haziran 2007.

53 Fresno Bee, "Fresno Journalist in Battle at L.A.", 5 Mayıs 2007.

54 Arax, Los Angeles Times ile yapmış olduğu anlaşmanın gizli olduğunu o nedenle koşullarını açıklayamayacağını söylemiştir. Fresno Bee, "Reporter Arax Leaves", 19 Haziran 2007.

Ermenistan seçimlerinde büyük sorun yapılan hilelerdir. Para ile oy satın alınması, verilmiş oyların başkalarıyla değiştirilmesi, küçük yerlerde kişilerin tehdit altında oy kullanmaları, kişilerin topluca oy sandığına getirilmesi gibi hileli veya tehdide dayalı bazı hareketler Ermenistan kurulduğundan beri her seçimde görülmüş ve ilgili uluslararası kuruluşlar da Ermenistan seçimlerini mevcut standartlara uymadığı için şiddetle eşletirmiş ve zaman zaman Ermenistan'ın Avrupa Konseyi üyeliğinin tehlikede olduğundan bile bahsedilmiştir⁵⁵. Ancak sonunda yapılan hileler ve kanuna uymayan hareketlerin seçim sonuçlarını değiştirecek boyutta olmadığı gibi bir formül bulunarak seçimler geçerli sayılmıştır.

Diğer yandan Ermenistan seçimlerinde daima şiddet olayları görülmüştür. Bu kez de aynı eğilim kendisini göstermiş ve Nisan ayı başında Ermenistan'ın ikinci büyük şehri olan Gümrü'nün Belediye Başkanı Vartan Gukasyan silahlı bir saldırı sonucunda ağır yaralanmıştır. Söylentilere göre Cumhuriyetçi Parti mensubu olan Gukasyan Müreffeh Ermenistan Partisi'ne geçmek üzere bulunuyordu. 8 Nisan'da Eçmiyazın şehrinde milletvekili adayı Hagop Hagopyan ve Suzanna Harutyun'a saldırı yapılmış ve bu olay milletvekili adayı olan bir generale atfedilmek istenmiştir.⁵⁶ Kısa süre sonra Müreffeh Ermenistan Partisi'nin Erivan'da iki bürosu bombalanmış ancak ölen ve yaralanan olmamıştır. Başkan Koçaryan'ın basın sekreteri Soghomonian bu olayın seçimlerde istikrarsızlık yaratmak amacıyla yapıldığını söylemiştir.⁵⁷

2007 yılı seçimlerinin yaklaşmasıyla beraber seçimlerin kurallara uygun bir şekilde ve dürüstçe yapılması için ABD hükümeti ve Avrupa Birliği tarafından birçok uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca ABD "Millennium Challenge" yardım programı dâhilinde Ermenistan'a 235 milyon dolar verilmesini seçimlerin dürüstçe yapılması şartına bağlamıştır. Ermeni yetkilileri de, başta Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan olmak üzere bu hususta azami dikkatin gösterileceğini beyan etmişlerdir.

2007 seçimlerine 2003'e nazaran, siyasi alanda değişik koşulların hâkim olduğu görülmüştür.

Bunların başında Ermenistan'ın en güçlü siyaset adamı Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın gelecek Mart ayında görevini bırakacak olması gelmektedir. Erme-

55 Bu konuda 2003 yılı seçimleri için bkz. Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 9, ss. 10-12, Sayı 10, ss. 9-10.

56 Institute For War and Peace, "Violent Start to Armenian Election Campaign", 14 Nisan 2007.

57 RFE/RL, "Tsarukian Party Office Damaged by Blast", 12 Nisan 2007.

nistan Anayasası cumhurbaşkanlarının iki kez seçilmesini öngörmektedir. Buna göre, Koçaryan yeniden seçilemeyecek, milletvekili de olmadığından parlamentoda yer alamayacak dolayısıyla mesela parlamento başkanlığı gibi bir göreve getirilemeyecektir. Diğer yandan bir partinin başkanlığını da yapmadığı için, ilke olarak, başbakan da olamayacaktır. Bu duruma rağmen Ermenistan'da hemen herkes Koçaryan'ın siyasetten çekilmeyeceği ve etkili bir konum kazanmak için çalışacağı kanısındadır. Ancak bunun nasıl gerçekleşeceği bilinmemektedir.

Koçaryan'ın ayrılacak olmasına karşın Ermenistan siyaset sahnesinde yeni bir yıldız parlamaya başlamıştır: Savunma Bakanı Serj Sarkisyan. Adı geçen 1998 yılında hükümet koalisyonunun büyük partisi olan Ermenistan Cumhuriyetçi Partisine girmiş bu partinin başkanı ve Başbakan Antranik Markaryan'ın 25 Mart 2007 tarihinde ölmesinden sonra önce parti başkanı olmuş sonra da Koçaryan tarafından Başbakan olarak atanmıştır. Sarkisyan'ın kısa zamanda gerçekleştirdiği bu yükseliş ve Cumhuriyetçi Parti'nin seçimlerdeki büyük başarısı kendisini gelecek yıl yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimleri için en güçlü aday konumuna getirmiştir.

Ermenistan'ın yeni başbakanı Serj Sarkisyan, 1954 yılında Karabağ bölgesinin Stepanakert (Hankendi) şehrinde doğmuştur. Filoloji mezunudur. Bu şehrin Komünist partisinde çeşitli görevlerde on yıl kadar çalıştıktan sonra 1989'dan itibaren Karabağ'daki ayrılıkçı hareketlere katılmış aynı zamanda Ermenistan Millet Meclisi'ne seçilmiş 1993-1995'te Ermenistan Savunma Bakanlığı yapmış, izleyen yıllarda daima güvenlikle ilgili alanlarda çalışmış, 2000 yılında yeniden Savunma Bakanı olmuş ve Başbakan oluncaya kadar bu görevi kesintisiz sürdürmüştür. Sarkisyan, ordu ve polise hâkim olması nedeniyle Ermenistan'da esas güce sahip adam veya ipleri elinde bulunduran kişi olarak nitelendirilmiştir. Diğer yandan Sarkisyan'ın son on beş yıl içerisinde Koçaryan ile yakın bir işbirliğini sürdürdüğünü de belirtmekte yarar vardır.

Hukuk Devleti Partisi Başkanı olup 2003 seçimlerinden sonra Meclis Başkanı da olan Artur Bagdasaryan 2006 yılı içinde bu makamdan istifa etmek zorunda kalmıştı. Ermenistan siyaset adamlarının hemen hepsi Rusya ile iyi ilişkiler sürdürmeye ve bu ülkenin desteğini sağlamaya özel önem verirken Bagdasaryan Fransa aracılığıyla Batı ülkelerinin desteğini kazanmaya çalışmış ve 2008 seçimlerinde cumhurbaşkanı olmak arzusunu da gizlememiştir. Adı geçen meclis başkanlığından istifaya zorlanmasının ve partisinin de hükümet koalisyonundan çıkarılmasının esas nedenini bu Batı taraftarlığıyla açıklamak mümkündür.

Son olarak Bagdasaryan'ın bir İngiliz diplomatı ile yaptığı ve gizlice banda alınıp basına sızdırılan bir konuşmasında diplomattan Avrupa Birliği'nin Ermenistan'ı seçimler için eleştirmesini istemesi Başkan Koçaryan tarafından ihanet olarak nitelendirilmiş⁵⁸ ve Bagdasaryan ve partisinin itibar kaybına yol açmıştır.

Son 5 yıl Koçaryan öncesi Ermeni parti ve politikacılarının önemlerini kaybettikleri bir dönem olmuştur. 2003 yılı cumhurbaşkanlığı seçiminde oyların % 28,2'sini alan Halk Partisi başkanı Stepan Demirciyan ile % 17,7'sini alan Milli Birlik Partisi başkanı Artashes Gegemyan, bazı protesto hareketleri dışında olumlu politikalar ve çözümler üretemediklerinden ve etkili muhalefet de yapamadıklarından siyaset sahnesinden çekilme noktasına yaklaşmışlardır.

Buna karşılık iki yeni parti doğmuştur. Birincisi Ermenistan'ın ilk dışişleri bakanı olan Raffi Hovannisian'ın Miras Partisidir. Adı geçen Türkiye'ye karşı izlemek istediği sert politika nedeniyle zamanının Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan tarafından 1992 yılında görevinden alınmıştı. Yıllarca kendisine Ermenistan vatandaşlığı verilmediği için siyasete atılmayan adı geçen, Amerikan Ermenilerinin baskısı üzerine (babası, Güney Kaliforniya Üniversitesinde profesör olan tanınmış tarihçi Richard Hovannisian'dır.) iki yıl kadar önce vatandaşlığa kabul edilmiş ve Miras Partisini kurmuştur. ACNIS adında bir araştırma merkezinin yardımıyla ve Amerikan metodlarıyla çalışan bu parti diasporanın görüş ve düşüncelerini Ermenistan siyasi yaşamına taşımaya çalışmıştır.

İkinci parti, dünya bilek güreşi eski şampiyonu zengin işadamı Gagik Zarukeyan tarafından kurulan ve başkan Koçaryan'ın güdümünde olduğu iddia edilen Müreffeh Ermenistan Partisidir. Başkanının sahip olduğu mali olanaklar kullanılmak suretiyle 370.000 kadar üye kaydettiği⁵⁹ iddia edilen bu partinin belirli bir siyasi çizgisi olmayıp iktidardaki Cumhuriyetçi Parti gibi piyasa ekonomisi taraftarı olduğu anlaşılmaktadır.

1890'da kurulmuş olmakla Ermenistan'ın en eski siyasi partisi olan ve adının işaret ettiği aksine devrimci değil aşırı milliyetçi politikaları benimseyen Ermeni Devrimci Federasyonu veya Taşnak Partisi Ermenistan siyasi yaşamında önemli bir yer işgal etmeye devam etmiştir. Parti bu durumunu soykırım iddiaları, Türkiye'den tazminat ve toprak talepleri, Karabağ ve etrafındaki Azeri illeri ile Nahçıvan ve Gürcistan'daki Cevaheti bölgesinin Ermenistan'a katılması gibi yıl-

58 Radio Liberty, "Armenian Ex-Speaker Accused of Treason", 17 Nisan 2007.

59 Armenian Reporter, "A Look at the Electoral Train", 5 Mayıs 2007.

lardan beri ısrarla savunduğu bazı politikalara borçludur.

Seçimlerden evvel yapılan bazı tahmin ve kamuoyu yoklamaları koalisyonun büyük ortağı Cumhuriyetçi Parti'nin ilk sırayı alacağını onu Müreffeh Ermenistan Partisinin izleyeceğini, Hukuk Devleti Partisinin oy kaybetmekle beraber parlamentoya gireceğini ve Taşnakların da durumlarını koruyacağını göstermiştir. Seçim sonuçları da, ana hatları itibarıyla, bu tahminleri doğrulamıştır.

Ermenistan'da yaklaşık 2.300.000 seçmenin % 60'ını oluşturan 1.389.521 kişi seçimlere katılmıştır. Seçimlerde milletvekili çıkaran partilerin adları, aldıkları oylar ve bunların tüm oylara oranı şöyledir⁶⁰:

Parti adı	Oy	%
Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi	457.032	32,8
Müreffeh Ermenistan Partisi	204.443	14,7
Ermeni Devrimci Federasyonu	177.192	12,7
Hukuk Devleti Partisi	92.256	6,85
Miras Partisi	80.890	5,82

Ermenistan Cumhuriyetçi partisi seçimlerde, ilk parti olmanın çok ötesine geçerek 131 sandalyeden 64'ünü kazanmış ve mutlak çoğunluğa çok yaklaşmıştır. Aslında bağımsız olarak seçimi kazananların katılımıyla Cumhuriyetçi Parti hükümet kurabilecek duruma gelmiştir.

Müreffeh Ermenistan Partisi ikinci sırayı almış olmakla beraber sadece 24 milletvekili çıkarmakla tahmin edilenin çok altında bir başarı elde etmiştir. Taşnaklar milletvekillerini 11'den 16'ya yükselterek parti sıralamasında dördüncü sıradan üçüncü sıraya çıkmışlardır.

Tahmin edildiği gibi Hukuk Devleti Partisi sahip olduğu sandalyelerin yaklaşık yarısını kaybederek mecliste 9 milletvekiliyle temsil edilmiştir. Raffi Hovannisian'ın Miras Partisi ise tüm çabalarına ve modern seçim kampan-

60 The Armenian Weekly On-line, Volume 73, No.20, "The Armenians Vote for a New National Assembly", 19 Mayıs 2007.

yası metotlarına rağmen 7 milletvekilinde kalmıştır.

Eski Partilerden Adalet Bloğu, Milli Birlik Partisi, Birleşik İşçi Partisi ve Ermenistan İşçi Partisi % 5 barajını geçemedikleri için bu kez meclise girememişlerdir. Onların haricinde daha 14 parti de % 5 barajı nedeniyle milletvekili çıkaramamıştır. Söz konusu baraj nedeniyle Ermenistan'da değerlendirilemeyen oyların oranı yaklaşık % 27'dir.⁶¹

Ermenistan yıllarca komünist sistem altında idare edilmesine ve ülkede o dönem için bir özlem bulunduğu sıkça belirtilmesine rağmen seçimlere giren Ermenistan Komünist Partisi 8792, Ermenistan Marksist Partisi ise 2660 oy alabilmiştir.

Tarihi Ermeni partilerinden olup Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok terör faaliyeti düzenleyen Hınçak Partisi 989 oyda kalmıştır.

Osmanlı döneminin ilk Ermeni partisi olan ve terör faaliyetleri ile tanınan Armenekan Partisi 1921 yılında ismini Ramgavar olarak değiştirmiş ve daha ılımlı politikalara yönelmişti. Halen, esas itibariyle Lübnan'da faaliyet gösteren bu parti Ermenistan'da seçimlere girememiştir.

Aşağıdaki tabloda 2003 ve 2007 yılları seçimlerinde Ermenistan partilerinin kazandığı sandalye sayıları gösterilmektedir.⁶²

61 Medimax News Agency, 13 Mayıs 2007.

62 Seçim sonuçları şu kaynaklardan alınmıştır: Arminfo 14.05.2007, 20.05.2007 ve RFE/RL 21.05.2007.

	2005	2007	Fark
Ermenistan Cumhuriyet Partisi	32	64	+32
Müreffeh Ermenistan Partisi	-	24	+24
Taşnaklar	11	16	+5
Hukuk Devleti Partisi	18	9	-9
Miras Partisi	-	7	+7
Bağımsız ve diğer	36	11	+25
Adalet Bloğu	15	-	
Milli Birlik Partisi	9	-	
Birleşik İşçi Partisi	6	-	
Ermenistan İşçi Partisi	1	-	
Boş	3		
Toplam	131	131	

Seçimler muhalefet partilerinin usulsüzlük ve hile iddialarına ve bazı küçük çatışmalara rağmen genelde sakin bir şekilde yapılabildiği görülmüştür.

Bu konuda Bağımsız Devletler Topluluğu seçim gözlem heyeti başkanı Vladimir Rushailo seçimlerin mevcut mevzuata uygun yapıldığını söylemiştir.⁶³

AGİT (OSCE) (Organization for Security and Cooperation in Europe) ve AGİT'e bağlı Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (OSCE/ODIHR= The Office for Democratic Institutions and Human Rights), Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi AGİT Parlamenter Asamblesi ve Avrupa Parlamentosu temsilcileri 13 Haziran'da yayınladıkları bir ön raporda Ermenistan seçimlerinin geniş ölçüde uluslararası standartlara uyduğunu söylemişlerdir.⁶⁴

Daha sonra bazı Avrupalı siyasi şahsiyetlerden seçimler için Ermenistan'ı öven ve/veya kutlayan beyanlar gelmeye başlamıştır. Bunlar arasında Avrupa Komisyonu üyesi bayan Ferrero-Waldner⁶⁵, Avrupa Birliği ortak Dış Güvenlik Politikası Yüksek Komiseri Javier Solana⁶⁶, AB'nin Güney Kafkasya için Özel Temsilcisi

63 Arminfo, "Parliamentary Elections in Armenia were free and transparent", 13 Mayıs 2007.

64 Medimax News, "European observes say Armenian election meets international standards", 13 Mayıs 2007.

65 <http://www.insideeurope.org>, 14 Mayıs 2007.

66 ArmRadio, "Javier Solana: Parliamentary elections in Armenia met the OSCE and CoE standards" 14 Mayıs 2007.

Peter Semneby⁶⁷, NATO Genel Sekreteri Jaap de Hoop Scheffer⁶⁸ sayılabilir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Tom Casey de, daha ölçülü bir dille olmakla beraber, seçimler için Ermenistan'ı övmüştür⁶⁹. Bu biraz da ivedi kutlamaların ana nedeni özgür seçimlerin demokrasi ve insan haklarının ön koşulu olduğu hakkındaki inançtır. Böylelikle Ermenistan eski Doğu Bloğu Ülkeleri kategorisinden çıkarılarak demokratik ilkelere yakın bir konuma geldiği inancıyla kutlanmıştır.

Buna karşın seçimi kaybeden partilerin hemen hepsinin seçimlere hile karıştırdığı veya yolsuzluk yapıldığından şikâyet ettikleri görülmüştür.⁷⁰ Bazıları bu konuda Anayasa Mahkemesine başvurmuşlar ama sonuç alamamışlardır.

AGİT ve Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu'nun (OSCE/ODIHR) Ermenistan seçimleri hakkındaki 25 Mayıs 2007 tarihli ara raporu⁷¹ bu seçimler için çeşitli kişi ve çevrelerin ifade ettikleri memnuniyetin abartmalı olduğunu zira seçimler sırasında bir çok usulsüzlük yapılmış bulunduğunu ortaya koymuştur. Bunlar arasında bazı seçim sonuçları hakkında çeşitli Ermeni makamlarının verdikleri bilgiler arasındaki tutarsızlıklar, seçim komisyon raporlarının yanlış ve eksik düzenlenmesi, sandıkların veya oy torbalarının mühürlenmemesi veya mühürlerinin kırılmış olması ve bazı bölgelerde seçim sonuçlarının ilânının çok gecikmesi gibi hususlar bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi OSCE/ODIHR'in 16 Mayıs tarihli raporuyla yukarıda değindiğimiz 25 Mayıs tarihli raporu arasında önemli farklar vardır. Ancak kamuoyu ilk raporun etkisinde kalmış sonradan belirtilen usulsüzlükler ise fazla dikkat çekmemiştir.

Sonuç olarak Ermenistan parlamento seçimlerinde bu kez de usulsüzlük ve hileler yapıldığı ancak bunların önceki seçimlere göre daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Seçimlerden önce partilerin esas itibariyle iç sorunları ve özellikle ekonomik ko-

67 ArmRadio, "Armenia Passed the test", 15 Mayıs 2007.

68 ArmRadio, "Jaap de Hoop Scheffer: NATO will continue to support Armenia's reforms efforts", 15 Mayıs 2007.

69 Medimax News Agency, "US Department of State congratulates the Armenian People.....", 15 Mayıs 2007.

70 RFE/RL, "Sarkisian Lauds OSCE for objective election verdict", 25 Mayıs 2007.

71 A1+, OSCE/ODIHR Post-Election Interim Report No. 1, 25 Mayıs 2007.

nuları ele aldıkları ve 2003 seçimlerinin aksine⁷² dış siyaset konularına hemen hiç değinmedikleri görülmüştür. Oysa Ermenistan gayet ciddi bazı dış sorunlarla karşı karşıyadır. Karabağ konusunda Azerbaycan'la, kuramsal olarak savaş hali mevcut olup halen bir ateşkes rejimi içinde yaşanmaktadır. Ermenistan-Azerbaycan sınırı son on beş yıldır kapalıdır. Türkiye'ye gelince kara sınırı, Karabağ sorunu nedeniyle son on iki yıldır kapalıdır. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler bulunmamaktadır. Kısaca Ermenistan'ın gerek Türkiye gerek Azerbaycan ile önemli sorunları olmakla beraber bu sorunlarda uzun zamandan beri bir gelişme olmaması Ermeni halkında ortada bir sorun, en azından acil bir durum olmadığı kanısını uyandırdığı bunun da Türkiye ve Azerbaycan ile olan sorunların geri plana itilmesine yol açtığı anlaşılmaktadır.

Birçok ülke gibi Türkiye'nde Ermenistan'a bir Seçim Gözlem Misyonu göndermek istediğini yukarıda değindiğimiz OSCE/ODIHR'e bildirmişti. Ancak Ermenistan sekiz kişilik Türk Heyetine vize vermemiştir. Bu konuda Ermenistan Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada⁷³ bu karar Türkiye'nin sınırları kapalı tutması ve Ermenistanla diplomatik ilişki kurmaması ile izah edilmiş ve Türkiye'nin Ermenistan ile siyasi alanda hangi tür ilişki kuracağına hangilerini kurmayacağına karar veremeyeceği belirtilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü bu konudaki bir soruya cevaben⁷⁴ Türkiye'nin Ermenistan'a gözlemci tahsis etmesinin iki ülke ilişkilerinin normalleşmesine ve Ermenistan'ın demokratik gelişmesine atfedilen yakın ilgi ve önemin göstergesi olduğu bildirilmiş, ayrıca bu gelişmenin Ermenistan'ın yapıcı diyalogdan uzak, kuşkuyla beslenen, kendi içine kapalı yapısının, uluslararası toplumla bütünleşme ve komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi, bağımsızların katılımıyla kolaylıkla mutlak çoğunluğu sağlayacak durumda olmasına rağmen, Müreffeh Ermenistan ve Taşnaklarla bir koalisyon kurarak bu çoğunluğu genişletmeyi ve Meclis'teki esasen zayıf muhalefeti etkisiz hale getirmeyi tercih etmiştir. Bu tutumun arkasında gelecek yıl Mart ayında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimleri için şimdiden güçlü bir konum elde etmek fikri olduğu anlaşılmaktadır.

Koalisyon kurmak için söz konusu üç parti arasında yapılan görüşmeler sonunda Cumhuriyetçi Parti ve Müreffeh Ermenistan anlaşmışlardır. Taşnaklar bu anlaş-

72 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 9, ss.115.

73 Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, Press Release, 9 Mayıs 2007.

74 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, SC.19, 7 Mayıs 2007.

maya katılmamışlar ancak iki parti ile bir işbirliği anlaşması imzalayarak Hükümette üç bakanlık, bir meclis başkan yardımcılığı ve iki komisyon başkanlığı almışlardır. Bu anlaşma Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar geçerli olacaktır⁷⁵. Böylece Taşnaklar, cumhurbaşkanlığı seçimi için diğer iki partiden bağımsız hareket etmek hakkını elde tutmuşlardır.

Yeni kurulan Hükümette 17 bakan vardır. Bunlardan onu geçen hükümette de bakanlık yapmıştır; yedisi yeni atanmıştır. Bakanlardan yedisi Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi, üçü Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaklar) ve ikisi de Müreffeh Ermenistan Partisi üyesidir. Altı bakanlığı da bağımsızlar almıştır⁷⁶. Bu vesileyle bağımsız etiketi altında bakan olanların ya Başkan Koçaryan'a ya da Cumhuriyetçi Partiye yakın kişiler olduğunu belirtelim. Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile Savunma Bakanı General Mihail Harutiuyan da bağımsız statüsünde olup devlet başkanına yakın kişilerdir.

Sarkisyan hükümetinin meclise sunduğu beş yıllık 2007–2012 icraat programında yılda %8 ila %10 arasında devamlı bir kalkınma gerçekleştirilmesi, halen %30 civarında olan fakirliğin %12'ye düşürülmesi, Erivan ili ile ülkenin diğer bölgeleri arasındaki yaşam standardı farkının ortadan kaldırılması, vergi kaçakçılığı ve yolsuzluklarla mücadele edilmesi gibi hususlar yer almaktadır. Ermenistan Meclisi bu programı 26 Haziran 2007 tarihinde 7 aleyhte 7 çekimser oya karşılık 94 oyla kabul etmiştir.⁷⁷

Son beş yıldır Ermenistan'da kalkınmanın (GSMH artışının) daima %10'dan fazla olduğu düşünülürse, önümüzdeki beş yıl için en fazla %10 artış beklenmesi ve bu arada %8'in altına inilmemesine çalışılması Ermenistan ekonomisinde önümüzdeki yıllarda bir yavaşlama olacağına resmen teyidi anlamını taşımaktadır.

75 Yerkir.am, "Cooperation Agreement between the political coalition and AFF", 8 Haziran 2007.

76 Noyan Tapan, "7 out of 17 Ministers in RA Government are Newly Appointed", 11 Haziran 2007.

77 RFE/RL, "Armenian Parliament Approves Government Program", 27 Haziran 2007.

ERMENİ SORUNU İLE İLGİLİ İNGİLİZ TEZLERİ

(İngiliz Belgelerine Göre, 1920)

Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
neseozden@gmail.com

Öz: Bu çalışma, 1920 yılında, 'Büyük Ermenistan' projesinin ivme kazandığı Sevr Barış Antlaşması'na kadar olan süreç öncesinde, özellikle de İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf devletlerince işgaline uzanan yoğun politik trafikte yer alan Ermeni Sorunu'na ilişkin İngiliz değerlendirmelerini konu almaktadır. Çalışma kapsamında, İngiliz belgelerinden örnekler verilerek, bu belgelerdeki yansımalarıyla dönemin İngiliz politikası açısından Ermeni Sorunu'nun nasıl algılandığının irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Büyük Ermenistan, Osmanlı Devleti, Türkiye, İngiltere.

Abstract: This study will cover a number of British political assessments of the Armenian Question, which had a significant place within the intense political manoeuvring leading up to the Peace Treaty of Sèvres signed between the Allied powers and the Ottoman Empire in August 1920. The project for a 'Greater Armenia' gained momentum during the time in question, which involved the process prior to an Allied occupation of Istanbul on 16 March, 1920. In this context, this study will try to demonstrate how the Armenian Question was perceived within British policy by referring to British archives.

Key Words: Armenian Question, Greater Armenia, Ottoman State, Turkey, Great Britain.

Giriş

İngilizler Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra işgal ettikleri Kafkasya'dan Ağustos 1919-Temmuz 1920 tarihleri arasında kademeli olarak çekildilerse

de, bölgeye yönelik politikalarını hem Ermenistan'ın genişletilmesine hem de Erivan'daki Taşnak yönetiminin kontrol altında tutulmasına yoğunlaştırmışlardı. *Bu çalışma*, 1920 yılında, 'Büyük Ermenistan' projesinin ivme kazandığı Sevr Barış Antlaşması'na kadar olan süreç öncesinde, özellikle de İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf devletlerince işgaline uzanan yoğun politik trafikte yer alan Ermeni Sorunu'na ilişkin İngiliz değerlendirmelerini konu almaktadır. Çalışma kapsamında, Dışişleri Bakanlığı belgeleri (Foreign Office-FO), kabine tutanakları (Cabinet Papers-CAB) ve Meclis zabıtlarını (Parliamentary Debates-PD) içeren İngiliz belgelerinden örnekler verilerek, bu belgelerdeki yansımalarıyla dönemin İngiliz politikası açısından Ermeni Sorunu'nun nasıl algılandığının irdelenmesi amaçlanmaktadır.

1920'ye gelindiğinde İngiliz dış politikasının Türkiye ile ilgili öncelikli çözüm bekleyen sorunları arasında, Türk başkentinin geleceği, Çatalca'ya kadar olan Trakya topraklarının Yunanistan'a verilmesi, Boğazların tam kontrolü ve bu bölgede uluslararası bir gücün bulundurulması, Türk hükümetinin mali durumuna başkent İstanbul'dan yakinen gözetim, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi gibi konuların yanısıra, Erzurum'u içine alan bağımsız bir Büyük Ermenistan'ın oluşturulması -özellikle de Türk Ermenistanı (*the Turkish Armenia*) olarak ifade ettikleri bölgenin Büyük Ermenistan'a dahil edilmesi- ve bu bölgenin güneyinde bağımsız bir Kürdistan'ın 'muhtemel' oluşumu yer almaktaydı. Genel hatlarıyla, 'Doğu Sorunu' adı altında yüzyıllardan beri farklı emperyal aktörlerce yönlendirilen Türk İmparatorluğu'nu parçalama stratejileri dahilinde değerlendirilmesi gereken tüm bu konuların, 'Ermeni Sorunu' hissesine düşen kısmı -azınlıkların geleceği gereğiyle- şu iki boyutlu politik taban üzerinde inşa edilmekteydi:

- Azınlıkların (örn.Ermeniler, Nasturiler, Keldaniler ve diğer yerli Hıristiyan unsurların) güvencesi söylemi;
- Sözde 'Ermeni katliamları'.

İngiliz politikası, Türk hükümetini "katliamlar"dan sorumlu tutma tezini işlerken, diğer taraftan da çok yönlü yaptırımlara [örn.etkili bir işgal, devlet kurumlarının (ordu, polis, jandarma, posta-telgraf) kontrol altına alınması, sadece kifayetsiz bakanların değil Milli Mücadeleci liderlerin ve İttihat ve Terakki'nin tehlikeli addettikleri liderlerinin de tutuklanması, belki Meclisin de kapatılması vb.] başvurmakta idi. İngilizler, kamuoyu oluştururken gerekçe olarak başlıca şu tezleri öne sürmekteydiler:

- Türkiye'de Mütareke'ye aykırı hareketlerin ve talimatlara uymamanın söz konusu olması;

- Düzensizliğin yerleşmesi ve Hıristiyanların katledilmesi riski;
- Türk hükümetinin otorite kurmadaki yetersizliği;
- İtilaf devletlerinin Sultan, hükümet, İtilaf güçleri ve genel anlamda halkın güvenliğini garanti almasının gerekliliği;
- Türklerin ve Arapların 'yabancıya karşı' ortak bir zemin oluşturma riskini ve İtilaf devletlerinin Mezopotamya'dan Hazar'a kadar olan bölgedeki petrol rekabetinde avantajını kaybetme ihtimalini azaltmak;
- Ermenistan ve Batum konularındaki Ankara-Moskova gerginliğini canlı tutarak, Türk-Bolşevik ortak tehdidinin oluşma olasılığını ve etkinliğini küçültmek;
- 'Türk Ermenistanı' diye adlandırmayı tercih ettikleri bölgedeki Ermeni nüfusunun sözde 'katliamlar' ile azaltıldığını öne sürerek, oluşturulacak yeni Büyük Ermenistan'ı, bir mandatör gücün vasıtasıyla ve İtilaf devletlerinin 'insanî bir görevi (*as a humane duty*)¹ sloganıyla —ama aslında bir nevi 'İngiliz Ermenistanı' çıkar yörüngesine oturtmak adına— hem Türklere hem de Bolşeviklere karşı yalnız bırakmamak ve himaye etmek;
- Türkiye'deki Ermenilerin başlıca iki bölgede² yoğun olarak yaşadıklarını iddia ederek, İngiliz rehberliğinde buralarda 'adil bir yönetim ve eşit bir muamele' tesis edilmesine yön vermek;
- 1915 Ermeni Sevki ve 1920 Maraş Olayları nedeniyle Türklerin cezalandırılması ve benzer olaylara imkan tanımamak adına Türk yönetiminin kontrol altında tutulmasının gerekliliği.

Ocak 1920'de İstanbul'un Türklere bırakılması kararının yankıları sürerken, bir yandan da Eylül 1919'daki El Değiştirme (Suriye) Antlaşması ile Suriye ve Çukurova (Kilikya)'da işgal altında bulunan bölgenin İngiltere'den Fransa'ya transferi ile başlayan olaylar neticesinde, Fransız askeri güçleri ve işbirlikçi Ermeni komitacıları Çukurova bölgesinde ve bu bölgenin batısında -özellikle Maraş'ta- Kuvayı Milliyecilerle çatışmaya girmişlerdi. Ocak-Şubat 1920'de bu eksenlerde cereyan eden Maraş Olayları'na dikkat çeken İngiliz belgeleri, Fransızların süreci yanlış yönlendirmesinin, bölgede tehlikeli bir yerel duruma yol açtığını ve Maraş fela-

1 David Lloyd George; *Memoirs of the Peace Conference*, C.II, New Haven 1939, s.810.

2 İngilizlerin tanımladığı üzere bu iki bölge: a).Türkiye-Rusya-İran'ın kesiştiği Ararat Dağı'nın çevresi--yani Büyük Ermenistan(*Greater Armenia*); b).Anadolu (Küçük Asya) ve Suriye'nin Akdeniz'de bulunduğu yer olan Çukurova--veya Küçük Ermenistan(*Little Armenia*). Bkz. İngiliz Ermeni Komitesi'nin uzun yıllar başkanlığını üstlenmiş olan A.Williams'in Avam Kamarası'ndaki konuşması, PD, C.125, 26 Şubat 1920, ss.2032-3.

ketini doğurduğunu belirtiyordu. Ayrıca, Çukurova'daki yerel olayların bir uzantısının da, iktidardaki Ali Rıza Paşa hükümetinin istifasına giden yolu araladığı görülmekteydi.³ İngiliz belgelerine göre, Fransızların Çukurova'daki olaylardaki başarısızlığı Ali Rıza Hükümeti üzerinde bir baskının oluşmasına ve Hükümetin düşüşüne açıkça katkı sağlamıştı. Gerçi Türklerin İstanbul'dan uzaklaştırılmayacağına dair İtilaf devletlerinin Ocak ayındaki kararı Türk hükümetinin elini güçlendirdiyse de, Babıali'ye yöneltilen 'eğer Ermenilere karşı kıtal, İtilaf ve Yunan güçlerine karşı mukavemet durmazsa' Türklere sunulan barış şartlarının aleyhlerine sertleşeceği tehdidi, hükümet için durumun ciddiyetini artırmıştı.

5 Ocak'ta toplanan İngiliz kabinesi, Hindistan'a giden yolun güvencesi için Kafkasya uzantılarında Batum-Bakü hattının önemine ve bu hat dahilindeki başarıda Türklerle dost kalmanın yararlarına dikkati çekmişti. Ayrıca -askeri çevrelerin de önemle hatırlattığı üzere- İstanbul'u Türklerin elinden almamanın gerekliliğini de vurgulamıştı.⁴ Ancak yine de, İstanbul'dan Türklerin uzaklaştırılıp uzaklaştırılmaması ile ilgili muhtelif tez ve anti-tezler değerlendirilirken, Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot'un 12 Aralık 1919 tarihli notundaki şu dört hususa da atıfta bulunulmuş ve kabinece destek verilmişti:

- Türk militarizminin -Prusya militarizmi gibi- ezilmesi;
- Karadeniz'den Akdeniz'e kadar olan Boğazlar bölgesinin, 'tarafsızlık ve serbest geçiş' uygulamalarını etkili bir şekilde güvence altına alacak uluslararası bir örgütün nezaretine bırakılması;
- Ermenilerin Türk idaresinden kurtarılması;
- Arap ve Suriye ahalisinin Türk idaresine iade edilmemesi.⁵

Genel olarak İngiliz Dışişleri'nin, hükümetinin ve Parlamentosu'nun yaklaşımlarına bakıldığında ortaya çıkan hakim eğilim, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un, Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren "*Ermenistan'ın Türkler*

3 Br.Doc.VII:422, Ek.1:İngiliz Yüksek Komiserine telgraf; FO371/5166/E2306/262/44, Robeck=>Curzon, No.358, İstanbul 15 Mart 1920; Br.Doc.VII:298-9, İtilaf Konferansı'nda İngiliz Bakanı'nın Notu, 28 Şubat 1920.

4 CAB23/37, Konferans.18, 5 Ocak 1920, s.121.

5 A.g.b., s.117.

tarafından katledilen 800 binden az olmayan bir insan kaybına uğradığına, 200 bininin de anavatan topraklarından yer değişimine ve sürgüne tabi tutularak Türk İmparatorluğu'nun diğer kesimlerine gönderildiğine⁶ yönelik iddiasına paraleldi. Curzon'a göre, Ermeniler, Suriyeliler, Araplar, Kürtler ve diğer Osmanlı tebaası geçmişte kötü yönetilmişti. Bu nedenle bu azınlıklar için, Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıracak barış antlaşmasıyla bazı düzenlemeler yapılması öngörülmüştü. Ancak Türklere de Anadolu'daki ırk, dil, gelenekte oldukça homojen oldukları anavatan toprakları bırakılmıştı. Bırakılan bu topraklar, İspanya'dan daha geniş, Avusturya'dan 3 kat büyük bir alana denk düşmekteydi. Türklerin Avrupa'nın da desteğiyle bu topraklarda gelecekte 'istikrarlı ve barışçıl bir krallığı (*a stable and peaceful kingdom*)' kuracaklarını savunuyordu.⁷

Curzon, iki devletin yani "Ermenistan ve Kürdistan"ın oluşumunu, Hindistan'ın batı sınırlarından Akdeniz'in doğu ucuna uzanan bölgedeki İngiliz politikası içinde değerlendirmekte ve bu geniş alandaki siyaset mekanizmasının işleyişinin yenilenmeye ihtiyaç duyduğuna inanmaktaydı.⁸ Diğer bir deyişle İngilizler, Ermeni Sorunu'nu değerlendirirken, Büyük Ermenistan'ın yapay oluşumunu organize etmekte ve bunu da 'Türkiye'den toprak ilhak edilmek suretiyle' İngiliz gözetiminde oluşturulacak bir Ermenistan tezine doğru taşımaktaydılar. Ancak bu tezi yönlendirirken, ikinci yapay devlet projesinin (Kürdistan) olumsuz etkilenmemesine de özen gösterdikleri dikkat çekmekteydi. İngiliz tezine göre: Kürtlerin çoğu politik manada Türklere farksızdı ve Milli Mücadelecilerin etkisi altındaydı. Ancak Milli Mücadele-karşıtı olan Kürtler, parçalanmış olmalarına rağmen, eğer İngilizler tarafından dikkatli bir şekilde yönlendirilirse, "Kemalizme, Bolşevizm ve 'düzensizlik unsurlarına' karşı bir anti-tez" olarak kullanılabilirlerdi. Fakat, diğer taraftan, İtilaf devletlerinin Ermenilere sağladıkları avantajlardan, kendilerine vermeyi planladıkları bölgenin sınırlarından ve bunun büyük bir kısmının Fransız nüfuz bölgesine dahil edilmesinden ya da İngiltere ile Fransa arasında paylaşılması olasılığından ötürü tedirgindiler ve böyle bir durumda Türklere daha da yakınlaşacaklardı.⁹

6 PD, Lordlar Kamarası, C.41, 4 Ağustos 1920, s.734.

7 A.g.b., s.736.

8 CAB24/107, C.P.1434, Curzon'un Memorandumu: 'Ortadoğu'nun Gelecek Yönetimi', 8 Haziran 1920, s.1.

9 Bkz. WO106/1505/Türkiye'deki Durumun Tahlihi, 9 Mart 1920; FO371/5056/E12474/3/44, Robeck=>Curzon, No.1349, İstanbul 28 Eylül 1920, Ek:"Ryan'ın Memorandumu".

Başbakan David Lloyd George ise, Yunan Başbakanı Venizelos'tan esinlenen çok daha kapsamlı önerilere yer vermektedir. Lloyd George tarafından Kabineye aktarılan Venizelos'un 5 Ekim tarihli telgrafında çizilen tablonun içinde, zaman içinde Yunan devletine dönüşecek olan bir Pontus devletinin tasarımı; ve bu yeni devletin, Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği içinde hareket etmek suretiyle, Pan-İslamizme ve Rus emperyalizmine karşı sağlam bir bariyer oluşturması gibi hususlar yer almaktaydı.¹⁰

Lloyd George, Türk tezine yakın savların (örn.Montagu'nun savunduğu üzere), barış şartlarının adil olmasına olanak tanımadığını ve Yunanlılar, Ermeniler ve diğer halklar için adil olmayan bir şekilde feda edilmesine yol açacağını düşünmekteydi. İngiliz Başbakanı'na göre, bazı operasyonlar bağımsız bir şekilde Yunanlılar tarafından, bazıları da gerektiğinde İngiliz kumandasındaki Yunan ve İngiliz güçleri tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu girişimler, Türk olmayan nüfusun tümünü Türklerden kurtarmak içindi. Bu noktada İngiliz Parlamentosu dahilinde ve dışında hemfikir olunduğunu, ancak İstanbul'un Türklere bırakılmasının tartışma gündemini -barış antlaşmasının imzalanması arifesinde bile- halen canlı tuttuğunu belirtiyordu. Fakat yine de Lloyd George'ye göre, karşılaşılan yegane zorluk Ermenistan ile ilgiliydi. Lloyd George bu zorluğun da kolayca aşılmasını dilediğini belirterek, "Eğer biz Mustafa Kemal veya onun yapısındaki herhangi birinin, izlenilen Türk politikasını iflas ettirmesi için güç oluşturmaya izin verirsek; Avrupa, üzerine düşen misyonda hazin bir biçimde başarısızlığa uğramış olacaktır" diyordu.¹¹ Lloyd George, Türklerin gücünün abartılmamasını ve Türklerin toplam 80 bin adamına karşılık İtilaf devletlerinin 160 bin gücü olduğunu hatırlattıktan sonra; 2 Fransız-İngiliz-İtalyan veya Yunan askeri, 1 Türk'ü yenemeyecekse, o halde İtilaf devletlerine hangi şartlarda bir barış lütfedileceğinin Türklerden sorulması gerekir diyerek eleştirel bir sitemde bulunmayı da ihmal etmiyordu.¹²

Öte yandan, İngiliz askeri çevrelerinden Savaş Bakanı Winston Churchill ve Genelkurmay Başkanı Henry Wilson Dışişleri'ne İstanbul'un işgali ve bunda kullanılan dayanağın, Batum ve Hazar'daki İngiliz varlığı pahasına olacağı uyarısında bulunuyorlardı. İngiltere'nin Türk politikasının Türkleri Bolşeviklerin kucığına atacağından ve bunun ciddi etkilerinin de tüm Ortadoğu ve Hindistan'da hisse-

10 CAB23/22, C.54(20), 12 Ekim 1920, ss.262-4.

11 PD, Avam Kamarası, C.130, 23 Haziran 1920, ss.2259-60.

12 Br.Doc.VII:416, İtilaf Konferansı'nda İngiliz Bakanı'nın Notu, 5 Mart 1920.

dileceğinden endişeliydiler. Churchill İstanbul'un işgaline, Türkleri gereksiz bir şekilde tedirgin edeceği, masraflı ve hiçbir amaca hizmet etmeyeceği düşüncesiyle karşı çıkıyordu.¹³

Kısacası, özellikle Churchill daha fazla askeri güç ve maddi olanak olmadan ağır şartları Türklere kabul ettiremeyecekleri düşüncesiyle tedirginlik yaşamaktaydı. Churchill'in bu temkinli tavrında muhtemelen, 1915'te Çanakkale Savaşı dönemindeki İngiliz-Fransız yenilgisinden alınan derslere kadar uzanan süreçteki acı deneyimlerin de etkisi olsa gerekti. Churchill o tarihlerde, 20 Ekim 1915'te meslektaşlarına gönderdiği bir yazıda Türk savunmasını kırmak için büyük çaplı 'zehirli gaz (mustard gas)¹⁴ kullanımını bile önerecek kadar çaresizliğe düşmüştü. İşin daha da ilginç, bu kullanımın gerekçesini bulmaya çalışırken, 'Türkler tarafından Ermenilere yapılan katliamlar' söylemine de atıfta bulunmuştu.

Diğer taraftan Hindistan Bakanı Edwin Montagu, askeri güç artırımının nereden sağlanacağını sormakta ve "Hindistan'dan değil" diye ekleyerek, gerekli olduğunda 20-30 fırkanın bile bulunamayacağını altını çizmekteydi. Montagu, Ermenistan ve Doğu Anadolu'daki Hıristiyan Keldaniler için de "Müslümanların denetiminde Hıristiyanların, Hıristiyan yönetiminde de Müslümanların kalmasının" bölgedeki yerleşim açısından kaçınılmaz olduğunu belirtiyordu. Bu nedenle her iki tarafın da sert tavrı takınmasının desteklenmemesi gerektiğini ve hiçbir büyük devletin Ermenistan mandasını kabul etmeyeceğinin kesin olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, Ermenistan sınırının Erzurum'un doğusundan çizilmediği takdirde bölgede savaş halinin devam edeceğini ve Keldanilerin güvenliği için Kürdistan projesinin önemini de savunuyordu. Montagu son olarak da, halihazırdaki Türk barışı dahilinde genişletilmesi arzulan Ermenistan sınırlarının da, korunması hedeflenen azınlıklar için büyük tehlike yaratacağını sözlerine ekliyordu.¹⁵

İngiliz Parlamentosu'ndaki Ermeni Sorunu ile ilgili tartışmalara bakıldığında, özellikle 26 Şubat 1920'de Avam Kamarası'ndaki görüşmelerde oldukça ilginç yorumlara rastlanmaktadır. Örneğin, Bonar Law İstanbul'daki Türk hükümeti-

13 Bkz.CAB23/21, C.24(20), 5 Mayıs 1920; E.L.Knudsen, *Great Britain, Constantinople and the Turkish Peace Treaty 1919-1922*, Londra 1987, ss.190-1; M.Kent; *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra 1984, ss.191-2; P.C.Helmreich; *From Paris to Sevres*, Ohio 1974, s.279.

14 M.Gilbert; *Churchill: A Life*, Londra 1991, s.327.

15 CAB24/103, C.P.1046, Montagu=>Hankey, Hindistan Bakan'ın Memorandumu, 9 Nisan 1920, s.194.

nin denetlenmesi yoluyla azınlıkların korunmasına dair risklerin (örn. Mustafa Kemal'in İstanbul'un emirlerine riayet etmemesinin ya da katliamların olması) mümkün olabileceğini ancak yine de İstanbul'un Türklerden alınması ile azınlıkların da Türklerden uzaklaştırılacağını düşünmenin bir yanlığı olacağını vurguluyordu. Binbaşı Earl Winterton da, Osmanlı İmparatorluğu'ndan birçok Hıristiyan ile karşılaştığını ve bunlardan hiçbirinin Türklerin İstanbul'dan dışlanmasını ya da Türkler İstanbul'dan uzaklaştırılırsa Hıristiyanların hayatlarının daha güvenli olacağını düşünmediklerini; tam tersine, Müslüman fanatizmini kışkırtacak bir şartın Türklere sunulmamasına özen gösterilmesini istediklerini aktarıyordu.¹⁶

Ancak, bu noktada, sert çıkışlarda bulunan Sir Donald Maclean, Ermenilere yönelik katliamları önlemek adına ne yapıldığını sorguluyordu. Benzer şekilde Sir E. Carson, kağıt üstünde koruma değil gerçek anlamda korumanın ve çözümün nasıl hayata geçirileceğini sormaktaydı. Dahası, Lloyd George'nin Türklere yönelik oldukça ağır politikasını bile -bir anlamda- yeterince sert bulmayan Lord Robert Cecil, çok yönlü eleştirileri arasında, Çukurova'nın Ermenistan'ın geleceği için önemini büyük olduğuna değinerek, Ermenistan'ın genişletilip genişletilmeyeceği ile ilgili net bir açıklama yapılmasını talep etmekteydi.¹⁷

Lloyd George bu eleştiri ve sorulara cevaben, İstanbul'un Türklere bırakıldığını ve katliamların belirmesi halinde İstanbul'un geri alınacağı uyarısını hatırlattı. Yunan, Ermeni, Kürt ve Arapların çoğunlukta olduğu yerlerde Türk yönetiminin tasfiye edilmesi politikası izlenirken, "Haç Hilal'e karşı" şeklindeki eski duyuların uyanmasının Hindistan'da bile yankı bulacağını gözönüne alınmasının gerekliliğini vurguluyordu. Ayrıca, azınlıklara yönelik bir riskin olmaması kaydıyla İstanbul Türklere bırakılırken, Türklerin donanmasız bırakılmalarına ve Boğazların Türk denetiminden çıkarılmasına özen gösterildiğini ve Sultan'ın hükümet merkezi olarak uluslararası ya da dış bir etkiden izole bir yerde (örn. Konya gibi) Türklere barış görüşmelerinde bulunulmasındansa, dünyaya açık ve İtilaf dene-timi altındaki İstanbul'da irtibat kurulmasının getirileri olacağını sözlerine ekliyordu.¹⁸

16 PD, Avam Kamarası, C.125, 26 Şubat 1920, ss.2051-3, 2012-3.

17 A.g.b., ss.1951-5, 1958, 1971.

18 A.g.b., ss.1963, 1966-70.

Tuğgeneral Surtees ise benzer bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinin Bursa veya Konya olmasına yol açabilecek herhangi bir gelişmenin desteklenmeyerek, Türk yönetim merkezinin İstanbul'da bırakılıp denetlenmesini ve *İstanbul, Ermenistan ve Anadolu*'nun üç ayrı konu olarak ele alınıp değerlendirilmesini öneriyordu. Albay Wedgwood da, İstanbul'un İngiliz donanmasının gölgesi altında olmasının, Babıali'nin Konya'da olmasından daha fazla Ermeni çıkarlarına hizmet edeceği görüşünü benimsiyordu.¹⁹

İngiliz Parlamentosu'ndaki öneriler arasında, özellikle Yakındoğu ve Anadolu'da bulunmuş iki milletvekilinin konuya yönelik sorgulamaları ilginç analizler içermektedir. Yakındoğu'da görev yapmış olan Aubrey Herbert, Büyük Ermenistan düşüncesinin, Kürtleri ayaklandırarak ya da Türkleri İstanbul'dan uzaklaştırarak başarılamayacağına dikkat çekiyordu. Anadolu'nun içlerinde iyi silahlanmış Türklerin savaşıma hazır bulunduğunu ve bu bölgelerde yaşayan Ermeni ve diğer Hıristiyanları riske atacak bir tavrın da doğru olmayacağını belirtiyordu. Bu çerçevede olayın aslında, Britanya İmparatorluğu'nun Müslüman idealine geçit verip vermemesinden ziyade, Müslümanlara verdiği söze sadık kalması bağlamında değerlendirilmesini doğru buluyordu.²⁰

Türkiye'de görev yapmış bulunan Yarbay Guinness'in yorumu da ilginçti. Çünkü öncelikle Asya ile Avrupa arasındaki 'Küçük Asya' topraklarından, doğudan batıya 900 mil kuzeyden güneye 300 millik, çok karmaşık ve dağlık bir alanda birçok din, mezhep ve ırkın yaşadığı, göçettiği ve fethettiği bir ülke olarak bahsettikten sonra,

- Ermenistan platosunun -medeniyetiyle birlikte- Erivan Cumhuriyeti adıyla Rus Ermenistanı'yla bütünleşmesinin; ya da
- Halihazırda Fransa'nın etkin olduğu Çukurova bölgesinin statüsünün ne olacağına İngilizlerce düşünülmesinin; mevcut konum açısından İngilizleri gerçek anlamda pek de ilgilendirmeyeceği yönünde haklı bir uyarıda bulunuyordu. Ayrıca, İngilizlerin kendi çıkarları dahilinde, aktif olarak neden Türkiye'ye gitmeyip, orayı kontrol etmediklerini ve İngiliz desteğiyle Türkiye'yi reforma tabi tutmadıklarını sorguluyordu. Ayrıca Guinness Türkiye'deki Hıristiyanlardan bahisle;

19 A.g.b., ss.2020, 2023.

20 A.g.b., s.2002.

Batı Anadolu'dakilerin oldukça iyi koşullarda yaşadıklarını, ancak Ermenistan'ın güneyindeki dağlarda ve köylerde oldukça kötü şartlarda, esirler gibi yaşayan Hıristiyan azınlıkların bulunduğunu ve bunların çoğunluğunun Keldani ırkına mensup olan Katolik Keldaniler, Nasturiler, (Süryani) Yakubilerden oluştuğunu belirterek bu insanların Çukurova'daki Ermenilerden çok daha kötü şartlara sahip olduklarını da sözlerine ekliyordu.²¹

Mart ayına gelindiğinde, tartışma gündemlerine sıklıkla Büyük Ermenistan'ın oluşumu ile paralel bir şekilde taşınan İstanbul'un statüsü ile ilgili olarak büyük çaplı gelişmeler kaydedildi. İstanbul'un İtilaf devletlerince 16 Mart'ta işgal edilmesine giden bir politika değişiminin yaşanması ile, *blok*²² politikasının uygulanması da imkansız hale geliyordu. Aslında bunun sinyalleri, daha bir ay öncesinde bile İngiliz yetkili ağızlarından verilmişti. Çünkü 28 Şubat 1920'deki İtilaf Konferansı'nda, Lloyd George konuya açıklık getirerek ve Türk politikasında sert bir tavır tercih ettiğini göstererek, Çukurova'daki Ermeni olaylarını ve İtilaf devletlerinin saygınlığını onarmak ve Ermenileri himaye etmek için "*Sadrızam ve onun Savaş Bakanı (ya da Bakanları) diğer bakanlarla birlikte gerekirse tutuklanmalı*" diyecekti.²³ Yaklaşık bir hafta sonra, yeni Sadrazam Salih Hulusi Paşa'nın 8 Mart'ta iktidara gelmesiyle hemen hemen aynı zamanda, İtilaf çevreleri ılımlı bir politikanın (örn.*blok* politikası) uygulanmasının olabildiğini tartışıyorlardı. Gerçi üç İtilaf Yüksek Komiseri (Robeck, de France ve Imperali) 3 ve 4 Mart'ta buluştuklarında, Çukurova'daki olaylar ne kadar büyük olursa olsun, İtilaf devletlerinin yakın bir gelecekte ya da halihazırda İstanbul'un işgali ya da benzer sert tedbirlerle tavır takınılması için gerekçe olamayacağını da vurgulamışlardı. Ancak Osmanlı imparatorluğu'nun kaderine ilişkin olarak aldıkları kararlar arasında, yine de, Erzurum'u içine alan bir bağımsız Ermenistan oluşturulması gibi ağır bir koşul yer almaktaydı.²⁴

21 A.g.b., ss.1990-1, 1994-5.

22 *Blok* politikası, İtilaf devletlerinin himayesine alınması öngörülen Sultan'ın etrafında 'ılımlı' olan kesimleri biraraya getirerek, onları Milli Mücadele'ye olan karşıtlıklarında desteklemeyi içeriyordu. Bu çerçevede, İtilaf Yüksek Komiserleri şartları yumuşatılmış bir barış öneriyorlardı. Br.Doc.VII:413, İtilaf Konferansı'nda İngiliz Bakanı'nın Notu, 5 Mart 1920. İlimli(*comparatively lenient*) şartlar, İzmir'de, Edirne dahil Doğu Trakya'da Türk egemenliğini ve Doğu Anadolu illerinin en azından büyük bir kısmında Türk egemenliğini(*suzerainty at least over a substantial portion of the Eastern Province of Asia Minor*) öngörüyordu. Br.Doc.VII:379, İtilaf Konferansı'nda İngiliz Bakanı'nın Notu, 3 Mart 1920, Ek.2 (Robeck'ten 29 Şubat 1920).

23 Br.Doc.VII:302, İtilaf Konferansı'nda İngiliz Bakanı'nın Notu, 28 Şubat 1920.

24 FO371/5042/E1093/3/44, Robeck=>Curzon, No.191, İstanbul 5 Mart 1920; FO406/43/E946/3/44, Curzon=>Robeck, No.187, Londra 6 Mart 1920.

İstanbul'un işgali öncesinde, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın raporuna göre, Türklerin muhtemel gücü ve politik eğilimleri değerlendirildiğinde, güçlerin yerleşimi, haberleşme yokluğu ve mali güçlükler Milli Mücadelecilerin yöntemlerini etkilemekteydi. Eğer İstanbul İtilaf devletlerince işgal edilirse, bununla paralel olarak, Trakya'daki Yunan nüfusuna ve İstanbul'a saldırı, İzmir bölgesinde Yunanlılara, Çukurova'da Fransızlara, Ermenistan'a ve Mezopotamya'ya taarruz, genel savunma ve bekleme taktiği, bu arada da gerilla yöntemleri ile Hıristiyan nüfusa saldırı mak suretiyle İtilaf güçlerini yıpratma yöntemleri izlenebilecekti.²⁵

İstanbul'da görevli Yüksek Komiser Amiral de Robeck de, İstanbul'un işgali ve Türkiye'nin topraklarının Yunanistan ve Ermenistan için parçalanmasının, Yakındoğu ve Orta Asya'yı ateşe vereceğine dikkat çekmekteydi. Robeck, İtilaf Konseyi'nin Çukurova'daki gelişmeler ışığında Türk barışı şartlarında sertleşen tavrını eleştirerek; bu durumu, kalıcı çözümü istenilen bir barış girişiminin bir 'olay' üzerinde yapılandırılması anlamına gelen, temelsiz bir politika (*unsound policy*) olarak görmekteydi. Robeck'e göre, İstanbul'un işgalinin duyulması, Anadolu'nun içlerinde katliamların başlaması riskini doğuracaktı. Ancak yine de, mevcut şartlar altında, bir 'İtilaf' işgali 'Yunan' işgalinden -ehven-i şer anlamında- daha iyi olacaktı.²⁶

Diğer taraftan, Lord Curzon "Niye İtilaf Devletleri'nin Konseyi, Sultan'ın İstanbul'da kalmasına izin verdi?" sorusuna cevaben, "Konsey'in Sultan'ı, gelecekte Türkiye'de herhangi bir sorun çıkması ihtimaline karşı rehin olarak tuttuğu" açıklamasını yapıyordu.²⁷ Bu bağlamda, İngilizlerin önünde iki alternatif olduğunu; bunlardan birinin Lloyd George'nin önerdiği gibi sert bir yaklaşım içerdiğini diğerinin de Yüksek Komiserlerin de önerdiği gibi ılımlı bir politika olduğunu ancak yumuşak barış şartlarının "yeniden oluşturulan Ermenistan (*a reconstituted Armenia*) için tüm ümitleri yok edeceğini"²⁸ düşünüyordu.

25 WO106/1505/Türkiye'deki Durumun Tahlihi, 9 Mart 1920; Br.Doc.XIII:29, Genelkurmay memorandumı, 15 Mart 1920.

26 Br.Doc.XIII:53-4, Robeck=>Curzon, No.317, İstanbul 1 Nisan 1920; Br.Doc.XIII:19, Robeck=>Curzon, İstanbul 9 Mart 1920.

27 Br.Doc.VII:298-9, İtilaf Konferansı'nda İngiliz Bakanı'nın Notu, 28 Şubat 1920.

28 Br.Doc.VII:413-4, İtilaf Konferansı'nda İngiliz Bakanı'nın Notu, 5 Mart 1920. Curzon, gözden geçirilerek izlenebilecek bir barış alternatifinde, Ermenistan oluşumunun "belli bir dereceye kadar (*an Armenia of a certain size is to be constituted*)" gerçekleştirilmesini değerlendirmekteydi.

Özetle, Mart 1920'ye gelindiğinde Lloyd George ve Curzon, “*daha sonra olabilecek Ermeni katliamlarını önlemek için İstanbul'un rehin tutulacağını*” bildiriyordu.²⁹ Bir başka deyişle, İstanbul'un İtilaf devletlerince gerçekleştirilecek ‘geçici’ işgalinin görünürdeki gerekçesi, Milli Mücadelecilerin Çukurova’daki ‘hatalı tutumlarının cezalandırılması’ olarak dile getirilecekti. 15 Mart’ta Yüksek Komiserlerin işgal öncesi son toplantısı gerçekleşip, ertesi gün İstanbul işgal edildiğinde,³⁰ Sadrazam Salih Hulusi Paşa ise, Anadolu’daki Milli Mücadele hareketinin Yunan işgali ve sonrasındaki dehşet verici olaylara dayandığını ve “Büyük Ermenistan ve Yunan Pontusu yaratma niyetlerine yönelik söylenti” nedeniyle de güçlendiğini hatırlattıktan sonra, İstanbul’un işgalini çaresizce kınamakla yetinecekti.³¹

Sonuç

Ermeni Sorunu (*the Armenian Question*) ya da Büyük Ermenistan’ın (*the Greater Armenia*) oluşumu başlığı altında İngiliz belgelerinde yer alan değerlendirmeler, siyasi tez ağırlıklı bir nitelik taşıdığından, ‘terimsel’ anlamda analiz yapmak da yararlı olacaktır. Bu bakış açısından hareketle, Ermeni Sorunu’na ilişkin kullanılan terimlerin içeriği, dört genel başlık altında değerlendirilebilir:

I.Katliam(massacre) / Mezalim(atrocity) / Sürgün(deportation) / Soykırım(genocide):

1915 ve 1920’deki Ermenilerle ilgili gelişmelere referans verilirken, Mütareke Dönemi (1918-22)’ne ilişkin İngiliz belgelerinde ilk üç kullanım şekline rastlanmaktadır. Sonuncu ifadenin (*genocide*) kullanımı ise, Ermenilere yönelik uluslararası emperyal tezlerin revaçta olduğu diğer dönem olan Soğuk Savaş’taki siyasi panaromadan itibaren yoğunlaşmıştır.

Türklerin Ermenileri katlettiği ya da onlara zulmettiği yönündeki siyasi söylemlerin dozu, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden beri artış seyri göstermiş ve Soğuk Savaş’tan itibaren de Türklerin Ermenileri ‘soykırıma’ tabi tuttuğuna dair iddialara varacak kadar ağırlaşmıştır. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı sırasında benimsenen geçici yer değiştirme uygulanmasının, polemik yaratacak bir şekilde yansıtılması

29 Bkz.Br.Doc.VII:414(Curzon için), 417(Lloyd George için), İtilaf Konferansı’nda İngiliz Bakanı’nun Notu, İstanbul 5 Mart 1920. Lloyd George, a.g.e., C.II, s.832.

30 FO406/43/E1693/3/44, Robeck=>Curzon, No.238, İstanbul 16 Mart 1920.

31 Br.Doc.XIII:43, Robeck=>Curzon, No.247, İstanbul 18 Mart 1920.

olarak yorumlanabilir. Çünkü, olayın katliam ya da zulümle tanımlandığı döneme bakıldığında, 1915 tarihli *Sevk ve İskan* kararının, vatan topraklarının dışına gönderen bir 'sürgün (*deportation*)' bile olmadığı³²; ancak savaş içindeki zaruretten kaynaklanan ve savaştan sonra evlerine dönmek üzere -İmparatorluk sınırları dahilinde- Suriye ve Filistin istikametinde 'tayin ve tahsis edilen mahallere' doğru geçici bir *yer değiştirmesi (evacuation)*³³ olduğu görülür. Dahası, 1920 başında Çukurova bölgesinde ve Maraş'taki olaylara bakıldığında, Türk tarafında düzenli bir ordu gücünün henüz oluşmadığı, ancak talim-terbiyeli Fransız düzenli ordusunun ve bunlarla işbirliği içindeki Ermeni komitacılarının bölgedeki sivil halka yönelik taşkınlıklarına karşılık veren Türk gücünün, halk örgütlenmesi niteliğindeki Kuvayı Milliyeci güçlerden oluştuğu görülmektedir.

II. İşgal(occupation)/ İstila(invasion)/ İlhak(annexation):

Büyük Ermenistan projesi, bir ilhak projesiydi. Stratejik noktaların (demiryolu istasyonu, köprü, liman, haberleşme ağları, ordu karargahı, polis karakolu, hükümet merkezi gibi) denetlenmesini hedefleyen bir askeri *işgal*, ya da işgalin artçısı olan yağmalama boyutlu bir *istila* olayının çok daha ötesinde bir girişi; diğer bir deyişle, Osmanlı Devleti'ne ait toprakları Erivan Cumhuriyeti'ne dahil etmeyi -yani *vilayati sitte* (Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Bitlis, Van) ve Çukurova'nın Ermenistan tarafından *ilhak* edilmesini- içeriyordu.

III. Ermeni-Türk İlişkileri/ Türkiye-Ermenistan İlişkileri/ Ermeni Terörü:

Türk-Ermeni ilişkileri denildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *Ermeni milletinin* Osmanlı toplumundaki konumu; ya da günümüzde, TC'deki Ermeni 'vatandaş'larla olan sosyo-kültürel etkileşim ve toplumsal paylaşım gibi muhtelif konu başlıkları akla gelebilir.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri denildiğinde ise, 'devlet' boyutlu ve çok yönlü dış ilişkiler kastedilmektedir.

32 Nitekim -örneğin- E.Aslan, Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili Türkçe ve uluslararası kavramlar bağlamında özel bir lügatçenin hazırlanmasının önemini örnek açıklamalarıyla vurgulamaktadır. Esat Aslan; "Fransa Ulusal Meclisinde 'Ermeni Soykırım Yasası'nın Kabul Edilmesinden Sonraki Yeni Değerlendirmeler", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye yayını, Ankara 2001, ss.238-9. Sonyel de İngilizce eserinde, 'propaganda amaçlı yanlış bilgilendirme ve terimsel saptırmalara' ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. Salahi Sonyel; *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, TTK yayını, Ankara 2001, Bölüm 6.

33 Örneğin, bu hükümet kararı '*the Provisional Law of Relocations*' şeklinde de ifade edilebilmektedir. Sonyel, a.g.e., s.114.

Yukarıda ifade edilen iki bağlam dışında değerlendirilmesi gereken ve Cumhuriyet Türkiye'si için beliren temel sorun ise, 'Ermeni' kimliğinden kaynaklanan herhangi bir etnik sorun (yani *Ermeni Sorunu*) değil, emperyal boyutlu siyasi güçlerin Ermenilerin üzerinden sergilemeye çalıştığı entrikaları yansıtan *terör* sorunudur.

IV. Yeni Sömürgecilik ve İmparatorlukların Tasfiyesi:

Genel hatlarıyla iki dünya savaşı arasında yer alan Yeni Sömürgecilik (1914-1945) dönemi, imparatorlukların düşüşüne (*fall*) değil, fakat tasfiyesine (*dissolution*) sahne olmuştur. Bu yönüyle Yeni Sömürgecilik anlayışı XIX.yüzyıldan itibaren yapılanarak, nihayetinde XX.yüzyılda çizilen 'manda ve koloni' formülleriyle uygulamaya konulan bir paylaşım sürecini tetiklemiştir. O nedenle, 1920'li yıllardaki İngiliz belgelerinde tanımlanan Ermeni Sorunu'na ilişkin '*etnik*' bazlı yaklaşımlar içeren ifadelerin içeriğinde, dönemi itibariyle özellikle İngiliz ve Fransız paylaşım projelerini barındırması da bir raslantı değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasında dönemin büyük güçleri tarafından projelenecek ancak Türklerin askeri, diplomatik ve siyasi başarıları sayesinde hayata geçirilemeyen iki yapay devletten biri Büyük Ermenistan diğeri de Kürdistan'dır. Bu iki siyasi tez, günümüzde Türkiye'nin karşısına 'terör' boyutlu olarak çıkmaktadır. Bu tezlerin muhtemel hedefinde, örneğin, 'Ermeni çıkarlarına yönelik bir Ermeni yurdu' yaratmak/yaratmamak ihtiyaç ve inancından ziyade, büyük ölçekli *uluslararası rekabeti* yansıtan siyasi tezlerle başvurma yönteminin benimsenmesi söz konusudur.

Diğer bir deyişle, tüm zamanların en girift bağlantılı ve 'karma kadrolu' görünen XX.yüzyıl siyasi rekabeti muhtemelen ince ayarlarla değerlendirmiş olsa gerektir ki, Türkler 1915 Sevki ile Ermenileri iddia edildiği gibi katletmediler ve sevkedilenler (yolculukları esnasında, dönemin zorlu şartlarından kaynaklanan olumsuz bir doğal koşul veya olağandışı bir münferit ortam/tavır ile karşılaşmadıkları takdirde) Suriye-Lübnan istikametindeki yolculuklarını gerçekleştirdiler. Aksi takdirde, eğer 1915'te Ermenilerin yer değiştirme yolculuklarını tamamladıklarına değil de katledildiklerine dair iddiaların gerçek olduğuna inanılmış olsaydı; o halde emperyalizm, postmodern süreçte, ASALA ve PKK terörünün merkez üssü olarak ve yanlış bilgilendirme/propagandasını yeşertebileceği ve manipülasyon yapabileceği pragmatik bir zemin olarak özellikle Lübnan topraklarını –bilinçli

bir şekilde- tercih etmeyecekti. Ya da, konuyla ilgili veriler bir başka açıdan okunursa, eğer Osmanlı yönetiminin niyeti Ermenileri 'katletmek' olsaydı, ne onları koruma altında ve kontrollü bir şekilde, yaklaşık kuşucuşu 900 km'lik bir yolculuğa tabi tutma yöntemini izler; ne de yer olarak onları, menzile ulaşp-ulaşmadıklarını sorgulayacak bir Ermeni varlığının bulunduğu Lübnan bölgesine doğru sevketmeyi tercih ederdi.

Son analizde, *'Ermeni Sorunu'* ifadesi, dönemin uluslararası rekabetini ve bu mücadelede 'Ermeni kimliği' üzerinden yaratılan siyasi tezleri ve emperyalizmin vitrinini tutan yapay gerekçeleri de içermektedir. Nitekim Ermeni Sorunu, bir 'siyasi tez' değil de bir 'tarihi gerçeklik' olsaydı; bu takdirde XX.yüzyılın ilk çeyreğinde - mevcut çalışmamıza da konu olan dönemde- 'Büyük Ermenistan' projesi dahilinde Kafkasya'daki Ermenistan'ın topraklarına eklenmek istenen Osmanlı toprakları; Soğuk Savaş dönemine gelindiğinde -bu kez de- "PKK terörünün 'Kürdistan' hayali" dahilinde yer almazdı. Özetle, 'Ermeni Sorunu', eğer salt olarak *tarihi okumalar* ve *bilimsel gerçekler* üzerinden değerlendirilen bir vakıa olmuş olsaydı; farklı süreçlerde, tarihsel tabandan yoksun ve birbiriyle çakışan 'yapay devlet' teorileri çerçevesinde politik gündeme taşınan bir olgu olmaması gerekti.

VİLAYAT-I SİTTE 'DE ERMENİLERLE İLGİLİ REFORMLAR

Dr. Ramazan YILDIZ

Öğretmen, Viyana
ramazanyildiz@gmx.at

Öz: 93 Türk-Rus Harbi 'nden sonra başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletler, Ermenilere, Vilayat-ı Sitte 'yi özerk hale getirmek vaadleriyle, Osmanlı devlet aleyhtarı çalışmalar yapmışlardır. Ermeni Patrikliği ve peşpeşe kurulan Ermeni siyasi örgütleri, bir taraftan Ermenilerin tamamının bilinçlendirilmesi, diğer taraftan da güçlü devletlerin desteğinin sağlanması için büyük çaba harcamışlar ayrıca Osmanlı Hükümeti 'ne, reform taleplerinden oluşan arizalar vermişler ve Avrupa 'ya heyetler göndererek Osmanlı Devleti 'ne baskı yapmalarını istemişlerdir. Rusya bu durumu en iyi şekilde değerlendirmek için Osmanlı-Ermenileri hakkında özel bir plan hazırlamış ancak diğer güçlü devletler, Rus Planı 'nı kendi menfaatlerine ters bulduklarından, haftalarca süren müzakerelerden sonra bu planı önemli ölçüde değiştirmişlerdir. Bu makalede, Ermeniler ve Avrupalılar tarafından ortaya konan reform çalışmaları ve hazırlanan reform teklifleri ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Hükümetine teklif edilen Rus Planı 'nın müzakereler neticesinde hangi değişikliklere uğradığına temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vilayat-ı Sitte, Ermeni Patrikliği, Ermeni Reformları, Rus Planı, Genel Müfettişler.

Abstract: In the region called Vilayat-ı Sitte (Six Provinces), Especially, after the 1877-78 Turkish-Russian War, the European countries and first and foremost Russia, encouraged the Armenians to be part of adversarial activities against the Ottoman Empire. The Armenian Patriarchate and other Armenian organisations that were founded successively, tried on the one hand to increase the Armenian consciousness among the population and on the other hand to ensure the support of the big powers. They demanded reforms and also sent delegations to Europe in order to ensure that European countries exerted pressure on the Ottoman Empire regarding the reform. Russia outlined a special reform plan regarding the Armenians in the Ottoman Empire. However, other countries consider this plan was in contradiction with their own interests and made significant changes on it. This article analyses the activities of Russia and the European countries regarding these reforms examines how the original reform plan proposed by Russia was changed.

Key Words: *Vilayat-ı Sitte (Six Provinces), Armenian Patriarchate, Armenian Reforms, Russian Project, General Inspectors.*

Giriş

Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermenilerin hayat şartlarını iyileştirmek için yürürlükteki mevzuatta değişiklikler (reformlar) yapılmasına dair talepler, Vilayat-ı Sitte'nin önce muhtar sonra müstakil bir Ermeni ülkesi olmasını sağlamak için yapılan çalışmalar, bu konudaki nümayişler, isyanlar ve bunların sebep olduğu iç ve dış olayların tamamı "Ermeni Meselesi" veya "Ermeni Sorunu" olarak tanımlanır. Dönemin büyük devletleri ve özellikle Rusya sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin iç meselelerine müdahale edebilmek için bahanelere ihtiyaç duymuşlardır. Ermeni Meselesi bu bahanelerden biri olarak ihdas edilmiştir.

Tarihte, Vilayat-ı Sitte dendiği zaman kastedilen vilayetler: Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretü'l-aziz, Sivas ve Van vilayetleridir. Ermeni Patrikliği, 1882 senesi itibariyle, Vilayat-ı Sitte olarak adlandırılan bölgedeki Ermeni nüfusunu 1.630.000 olarak verirken, tüm Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermeni nüfusunu ise 2.660.000 olarak belirlemektedir¹. Aynı Patrikliğin 1912 senesinde Vilayat-ı Sitte için verdiği rakam 1.018.000, tüm Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermeniler için verdiği rakam ise 2.100.000'dir.² İki tarih arasında Vilayat-ı Sitte'de 612.000, tüm Osmanlı toprakları üzerinde ise 560.000 kişilik bir fark vardır. Bu insanlara bir de 30 senelik normal nüfus artışı katılırsa tabiiyle fark daha da artmış oluyor. Bu dahi, Patrikhane rakamlarının hiçbir kritere tabi tutulmadan, tamamen hayali olarak verildiğini göstermektedir. Ayrı bir makale konusu olan bu nokta hakkında bir kaç cümle söylemekle yetineceğiz. Şöyle ki Bernstein, Osmanlı istatistiklerine göre, 1902 yılında Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Ermenilerin sayısının 700.000 ila 800.000 civarında olduğunu belirtmektedir. Bernstein, bu istatistiki bilgiyi verdikten sonra şunu eklemektedir: "Fakat bölgelerdeki Türk yetkililer, İstanbul'a az vergi ödemek için bu rakamı böyle az gösteriyorlardı. Halbuki Ermeni nüfusunun sayısı 2.000.000'un üzerindeydi."³ Osmanlı Hükümeti'nin paraya en çok muhtaç olduğu bir dönemde, Türk yetkililerinin Ermeni Patrikliğinin verdiği sayıdan yaklaşık 1.500.000 kişi daha az bir

1 Anahit Barikian, "Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert", Yayınlanmamış doktora tezi, Universität Wien, 1948, Ek II.

2 Anahit Barikian, "Die Entwicklung ...", Ek III-IIIa.

3 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin, 1902, s. 20.

sayı bildirmelerini ve Osmanlı Hükümeti'nin bunun farkına varmamasını kabul etmek aklen mümkün değildir. Bunun yanında Ermeni Patrikliği'nin Osmanlı rakamlarını doğrulayan başka istatistikî bilgilerine rastlanmaktadır. Şöyle ki Ermeni Patrikliği, 1901 senesinde okula devam eden Ermeni oğlan ve kız talebelerin sayısını, Osmanlı topraklarının tamamında 59.513'ü oğlan, 21.713'ü de kız olmak üzere toplam 81.226 öğrenci olarak vermektedir. Hemen hemen bütün Ermeni yerleşim birimlerinde okullar bulunmaktaydı. Ermenilerde okuma yazma oranının çok yüksek olduğunu da hem kendileri hem de Avrupalı yazarlar dile getirmektedir. Bu durumda, her haneden sadece bir tek talebenin okula gittiğini kabul etsek bile, 1901 tarihinde Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermeni nüfusunun 80.000 ila 100.000 haneye sahip olması gerekmektedir. Her hanenin beş ila sekiz kişiden oluştuğu kabul edildiğinde, yukarıdaki rakamlardan doğruya en yakın olanının Osmanlı Devleti'nin verdiği rakamların olduğu ortaya çıkmaktadır, yani 700.000 ila 800.000 Ermeni.

Aslında Ermeni nüfusu ile ilgili bütün bu spekülasyonlar Ermeni Meselesi ile birlikte gündeme gelmiştir. Hakikatte, 93 Türk-Rus Harbi'nden on sene öncesine kadar ne Anadolu'da ne Rumeli'de Ermeni Sorunu diye bir şeye rastlanmamaktadır. O zamana kadar Türk ve Ermeni aileleri arasındaki dostluğun mükemmel olduğu görülmektedir. Anadolu'da bir Türk, her hangi bir sebepten dolayı yolculuğa çıksa Ermeni komşusundan çoluk çocuğuna göz kulak olmasını rica etmekteydi. Aynı şekilde bir Ermeni yolculuğa çıksa o da aile efradını Türk komşusuna emanet etmekteydi. Ermeniler, Devlet'in sadık vatandaşları olarak kabul edilmekte ve kendilerine çok önemli mevki ve makamlar verilmekteydi.⁴

Ermenilerin yaşadığı yerlerin Türklerin hâkimiyetine geçmesinden itibaren, Ermenilere dinlerini serbestçe tatbik etmek, özel okullar açmak, ferdi ihtilaflarını kendi hukuklarına göre hükme bağlayabilmek gibi imtiyazlar verilmişti. Ermeni Patriği, Bâb-ı Âli'de Ermeniler ve sair azınlıklar adına söz söyleme hakkına sahipti. Hâlbuki Türkler Anadolu'ya gelmeden önce Ermeni Patriklerine kötü muamele yapılırdı. Örneğin, altı sene Yunanlıların hâkimiyeti altında kalan ve 4 Mart 1066'da ölen Katolikos Ter Chacik İstanbul'da inanç imtihanına tabi tutulmuş, bunun için ateşin içinden geçirilmişti.⁵

1839'da Tanzimat Fermanı ve 1856'da Islahat Fermanı ile Hristiyan unsurlar her bakımdan Müslümanlarla eşit duruma getirilmişlerdi. Millet-i Sâdıka diye adlan-

4 Ahmed Djemal Pascha, *Erinnerungen eines Türkischen Staatsmannes*, München, 1922, s. 313.

5 Josef Markwart, *Die Entstehung der armenischen Bistümer*, Rom, 1932, s. 7.

dırılan Ermenilere, 1863 senesinde yeni bir tüzükle 140 kişilik bir Ermeni Şurası seçme hakkı tanınmış⁶, bu haklar Kânun-i Esâsi (1876) ile daha da genişletilmişti. Bu haklar 1877-1878 Türk-Rus Harbi sebebiyle lağvedilmişti.⁷

Ancak Balkanlar'daki Hristiyan unsurların, Avrupalıların ve bilhassa Rusya'nın desteğiyle bağımsızlıklarını kazanmış olmaları, Ermenilerin de bağımsızlık arzu ve ümitlerini artırdı. Bilhassa Rusya tarafından telkin edilen 'Bağımsız Ermenistan' düşüncelerinin etkisinde kalan Ermeni entellektüelleri, Avrupalı organizasyonlarla irtibata geçerek bağımsızlık savaşını başlatmayı denediler. Bu faaliyetler iki koldan yürütüldü. Birincisi, Avrupa'da okuyup Avrupa'daki milli hareketlerden etkilenen Ermeni talebelerin faaliyetleriydi. Bu talebeler, çeşitli kuruluşlarca da himaye edilen bir takım Ermeni organizasyonları kurdular. Mesela, 1862 tarihinde İstanbul'da "Hayk ve Oriun" adıyla, Manchester'daki "Odd Fellows" Mason Locası'nın bir şubesi ve 1866 tarihinde de İstanbul'da "Ser" ismiyle "Grand Orient de France" Mason Locası'nın bir şubesi açıldı. Ermeni öğrenciler, 1881'de Moskova'da "Vatanperverler Cemiyeti"ni, 1887'de Cenevre'de "Marksist Hınçaklar" organizasyonunu ve 1890'da Tiflis'te, "Narodjana Wolja" adındaki radikal Rus terör örgütü ile yakın irtibat halinde çalışmalarını sürdüren "Taşnaklar Partisi"ni (Ermeni İhtilalci Federasyonu) kurdular. Bağımsızlık savaşının kapsamındaki faaliyetlerin ikincisi ise Türkiye'de okullar açmış olan yabancı misyonerlerin, casusların ve bu okullarda kendilerine milliyet ve hürriyet fikri aşılanmış olan Hristiyan talebelerin faaliyetleriydi.⁸

Ermeni Reform Çalışmaları

Reform taleplerinin zeminini, 28.8.1869'da Ermeni Patriği seçilen ve bu sebepten dolayı Van'dan İstanbul'a gelmiş olan Mkrçiç Krimian'ın dile getirdiği hukuk ihlalleri ile alakalı şikayetler teşkil etmiştir. Krimian, İstanbul'a gelir gelmez, o güne kadar pek bir iş yaptığına inanmadığı Ermeni Şurası'nı faal hale getirmek için çalışmalara başladı. Ermenilerle meskun vilayetlerde vuku bulan, kendisinin de yakinen bildiğini iddia ettiği, hukuk ihlallerini araştırarak bir komisyon kurdu. Faaliyetlerine 14.12.1870'te başlayan bu komisyon, Ermeni Şurası'nın dört ruhani ve beş ruhani olmayan üyesinden oluşturulup başkanlığına Başpiskopos Nerses Varjabedian getirildi. Komisyon, on aylık bir araştırma neticesinde şikâyetlerden ve tekliflerden meydana gelen iki rapor hazırladı ve bu raporları Hü-

6 Ahmed Djemal Pascha, *Erinnerungen eines ...*, s. 317.

7 Artem Ohandjanian, *Armenien*, Wien, 1989, s. 20.

8 Artem Ohandjanian, *Österreich-Ungarn und Armenien 1914-1918*, Wien, 1986, ss. 4-5.

kümete arzetmesi için Ermeni Şurası'na takdim etti. Şikâyetler dört maddeden ibaretti ve aşağıdaki hususları içermekteydi⁹:

1. Vergilerin toplanış biçiminin iyi olmaması ve Ermenilere karşı memurların davranış şeklini belirleyen prensiplerin yeteri derecede açık olmaması.
2. Memurların devamlı olarak Ermeniler hakkında etrafa iftiralar yayması.
3. Hristiyanların veya Müslüman olmayanların şahitliklerinin mahkeme önünde geçerli olmaması.
4. Ermeni vilayetlerinde çok sayıda istismar ve yağmalamaların vuku bulması.

Komisyonun tekliflerini içeren rapor ise aşağıdaki yedi maddeyi içermekteydi¹⁰:

1. Ermenilerden askerlik parası almak yerine, Ermeniler de askere alınmalı ve böylece onlara da vatandaşlık şuuruna sahip olduklarını ispat etme imkânı sağlanmalıdır. Ermenilerin, Müslüman arkadaşlarıyla birlikte Anavatan için kanlarını akıtmaktan çekinmeyecekleri bilinmelidir.
2. Vergiler doğrudan Hükümet tarafından toplanmalı, aracı tahsildarlar tarafından alınmamalıdır.
3. Gayrimenkuller üzerindeki ipotek kısıtlamaları kaldırılmalıdır.
4. Tüm halk katmanlarıyla görüşerek vilayetlerdeki gerçek durumu tespit edecek tarafsız araştırmacılar görevlendirilmelidir.
5. Sivil Kanun (Mecelle) Ermenice'ye tercüme edilmelidir.
6. Borç tahsili, arazi ve ticari işler veya cinayetlerle alakalı hususlar Şeriat'a göre değil, Medeni hukukçular tarafından hükme bağlanmalıdır.
7. Kürtler ve diğer dağlılar (Bunlara son senelerde Çerkezler de eklenmiştir.) sadece Ermenilere değil, diğer halklara ve bilhassa Hükümet'in mallarına da çok büyük zarar vermektedirler. Bunlar silah taşımakta, Hükümet'e asker vermemekte ve vergi ödememektedirler. Üstelik isyankârdırlar. Buna karşın, diğer halklar silah taşıyamamakta, devlete asker vermekte, üstelik bir de bu isyankârlara haraç ödemek zorunda kalmaktadırlar. Hükümet, ya Kürtler ve diğer silah taşıma hakkına sahip olan halkları silahsızlandırmalı, ya da herkese silah taşıma hakkı tanımalıdır.

Ancak o zaman bölge içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulacaktır. Hazırlanan raporlar, Ermeni Şurası'nın 18.2.1872 tarihli oturumunda müzakere edilip onaylandı ve Sadrazam'a takdim edildi. Hükümet bu raporlar üzerine şikâ-

9 Anahit Barikian, "Die Entwicklung...", s. 67.

10 Anahit Barikian, "Die Entwicklung...", ss. 68-69.

yetleri izale etmek ve talepleri karşılamak üzere, yarısı Patrik tarafından seçilmiş bir araştırma komisyonu kurdu ve komisyonun tespit ve teklifleri istikametinde bazı adımlar attı. Ancak Ermeniler, yapılanların yeterli olmadığı kanaatiyle hükümete 1876'da benzer bir rapor daha sundular.

Krimian, yukarıda değindiğimiz bu çalışmalarıyla kendisinden sonra aynı makama geçecek olanlara yön vermiş ve ihtilalci ruhun uyanmasına sebep olmuştur. Nitekim Krimian'dan sonra Patrik seçilen Nerses Varjabediyan, Ermeni Meselesi'ni Avrupa'ya taşımış ve Avrupalı devletlerin, konu ile ilgili olarak, Osmanlı'ya müdahale etmelerini talep ve teşvik etmişti. Zaten Avrupalı devletler ve bilhassa Rusya, Balkanlar'da vuku bulan hadieseler üzerine Osmanlı Devleti'nden, gayri müslim tebaa için daha önce verdiği sözleri yerine getirmesini sert bir üslupla talep etmişlerdi. Bu talep doğrultusunda Padişah'a, 2.10.1875'te bir irade ve 18.12.1875'te de bir ferman yayımlayarak Tanzimat Fermanı'nda yer alan hususların tamamen hayata geçirileceğini ilan etmişti.¹¹ Nerses, bütün bunları emellerine ulaşmak için fırsat olarak telakki etmiş, Osmanlı'nın içinde bulunduğu güç durumdan yararlanmaya çalışmıştır.

Rusya'nın 19 Mart 1877 tarihinde Osmanlı'ya harp ilan etmesiyle başlayan 93 Harbi'nin Ruslar tarafından kazanılacağı ihtimali belirince, 21 Ekim 1877'de İstanbul'da Ermeni Şurası, Rus Çarı'na takdim edilmek üzere aşağıdaki hususları içeren bir yazı hazırladı¹²:

1. Rusya, Fırat'a kadar uzanan "Büyük Ermenistan" topraklarını bir daha Osmanlı'ya bırakmamalı ve Çar Hazretleri, bu bölgeyi kendi ülkesinin bir parçası olarak görüp Ararat vilayetine bağlamalıdır.
2. Çar Hazretleri'nin "Toprak elde etmek niyetiyle savaşmıyoruz." şeklindeki sözünden dolayı bölgenin ilhak edilmesinin mümkün olmaması durumunda, Bulgarların Çar Hazretleri sayesinde elde ettikleri ayrıcalıklar Türkiye-Ermenistanı'nda Ermeniler için de sağlanmalı ve Ermenistan, Rus Çarı'nın koruması altında bulunmalıdır.
3. Bu toprakların tekrar Osmanlı'ya verilmesi halinde, mali reformlar yapılmalı ve vatandaşlık haklarında eşitlik sağlanmalıdır. O bakımdan, reformların yapıldığını ve uygulandığını görmeden Rus askerleri bölgeyi terketmemelidir. Reformlar hususundaki şartlar şunlardır:
  - a. Polis teşkilatının büyük bölümü Ermenilerden oluşmalıdır.

¹¹ Anahit Barikian, "Die Entwicklung ...", ss. 65-76.

¹² Anahit Barikian, "Die Entwicklung ...", s. 109.

- b. Ermeniler de düzenli silah eğitimi almalıdır.
- c. Kürtler ve Çerkezler ya tamamen bölgeden başka yerlere sürülmeli ya da dağlardakiler indirilip köy ve şehirlere yerleştirilmeli ve uzun müddet onlara polislik verilmemelidir.
- d. Ermeniler hiç bir ayırımı tabi tutulmaksızın bütün devlet işlerinde istihdam edilmeli, özellikle bölgedeki vali ve mutasarrıflar Ermeni olmalıdır. Rus ordusu bu bölgeden ancak reformların uygulamaya konmasından sonra çekilmelidir.

Ülkesiyle savaş halinde bulunan düşman bir devletle işbirliği yapmanın bundan daha açık bir delili olamaz. Ermeni Patrikliğinin bu alışkanlığı daha sonraki yıllarda da devam etti. Savaşın başlamasından altı ay sonra Ruslar İstanbul önlerine kadar gelip, Edirne'de 19 Ocak 1878 tarihinde ateşkes kararı alınca, İstanbul'un Ermeni Patriği Nerses, Edirne'deki en yüksek Ermeni ruhanisi olan Pater Georg'u, Ermeni Meselesi'ni Rus orduları komutanı Başprens Nikolai Nikolajewiç'e ve Bâb-ı Âli'deki Rus Elçisi Ignatief'e (Elçi o esnada Edirne'de bulunuyordu.) arz etmek üzere vazifelendirdi. Aynı anda kendisi de dokuz piskoposla birlikte bir mektup yazarak bir nüshasını Başprens Nikolajewiç'e, bir nüshasını da Çar II. Aleksander'e gönderdi. Mektup, 1 Şubat 1878 tarihinde yazılmıştı ve Vilayat-ı Sitte ile ilgili şu istekleri ihtiva ediyordu¹³:

1. Ermenistan'ın başına Gregoryen mezhebine mensup olan bir umumi vali konmalıdır. Vali, Çar'ın *muvafakati* ile Padişah tarafından seçilmeli ve diğer valilerle aynı rütbeye sahip olmalıdır.
2. Ermenistan vilayetlerinin ve kazalarının mülki amirleri de Gregoryen mezhebine mensup olan Ermenilerden olmalı ve bunlar Ermeni milletvekilleri tarafından seçilmeli, seçilen isimler tasdik için Bâb-ı Âli'ye arzedilmelidir.
3. Bölgenin emniyet ve asayişi tamamen Ermenilerce sağlanmalı, emniyet görevini Ermeniler nöbetleşe¹⁴ ifa etmelidirler.
4. Yargı, Şeriat Kanunu'ndan bağımsız olmalı ve Ermeni hâkimlerin riyasetinde bulunmalıdır.
5. Kendilerine imtiyaz verilmiş olan Kürtlerin imtiyazları kaldırılmalıdır.
6. Vergiler yeniden ve adil olarak taksim edilmelidir.
7. Vakıflar Kanunu yeniden düzenlenmeli ve Mülkiyet Kanunu kontrole tabi tutulmalıdır.
8. Ermenistan içindeki Türkler silahsızlandırılmalıdır.
9. Ermenistan'da yeni idari düzenleme Padişah tarafından kabul edilmeli ve Ermenistan, Çar'ın himayesinde olmalıdır.

13 Anahit Barikian, "Die Entwicklung ...", s. 121.

14 Gregoryen, Protestan ve Katolik Ermeniler kastedilmiş olsa gerek.

10. Asırlardan beri Zeytun şehrinin kendisini yönettiği gibi, Ermenistan'a muhtariyet verilmelidir.

Bir kaç gün sonra Ermenilerin bu arzuları, Ayastefanos Andlaşması'nın 16. maddesinde şu şekilde ifade edildi: "Osmanlı Devleti'nin Avrupa vilayetlerinde hüküm süren düzensizlik ve istismar, Anadolu'daki vilayetlerinde de aynı şekilde hüküm sürmektedir. Padişah tedbir olarak Kafkasya'ya sınır olan ve Ermenilerin meskun olduğu vilayetlerde (Erzurum, Muş, Van vs.) müstakil idareler kuracağını ve Vilayet Kanunu'nda uygun değişiklikler yapacağını taahhüt eder. Bu husus tamamen Padişah'ın sorumluluğundadır." Bu andlaşma ile Rusya'nın elde ettiği kazanımlardan, başta İngiltere ve Avusturya-Macaristan Krallığı olmak üzere tüm Avrupa devletleri rahatsız oldular ve meseleyi müzakere etmek için altı büyük devlet (İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya) bir araya gelerek Berlin Konferansı'nı tertip ettiler. Konferans 4 Haziran 1878'de Berlin Andlaşması ile sonuçlandı. II. Abdülhamid andlaşmayı 15 Temmuz 1878'de imzaladı. Ermeniler, Ayastefanos Andlaşması'nın kendilerine sağladığı büyük avantaja kaybetmemek ve Berlin Konferansı tarafından da teyidini temin etmek için, Pater Krimian başkanlığında bir heyeti İngiltere'de Ermeni Meselesi'ni görüşmek üzere Avrupa'ya gönderdiler. Heyet, Krimian Hairik, Mgr. Khoren Narbey von Lusignan, Stepan Papaziyan ve Minas Tschraz'dan müteşekkildi.¹⁵

Pater Krimian da bir çok Ermeni gibi İngilizleri, Ermenilerin en önemli müttefiki olarak görüyordu. Ancak bu seyahatte İngilizlerin iki yönlü oynadıklarını bizzat görmüş oldu. İngilizler bir yandan Ermenilere söz ve ümit verip onları kendi yanlarında tutuyorlar, diğer yandan da Osmanlı'yı karşılarında almak istemiyorlardı. Öyle ki Bâb-ı Âli için çok mühim anlarda İngilizler, Ermeniler hakkında yetkililere istihbarat sağlıyorlardı.¹⁶ Bu iki yönlü oyunlarını rahat oynayabilmek için çok öncelerden Anadolu'ya misyonerlerini göndermiş; İstanbul'da Robert Koleji, Merzifon'da Anadolu Koleji, Harput'ta Fırat Koleji, Antep'te Merkez Koleji gibi dini okullar ve kolejler açmışlardı. Bunların gayesi Türkiye'de dini ihtilafları arttırmak, Ermeniler arasında milli şuuru geliştirmek ve onları devlet karşıtı faaliyetlerde bulundurmaktı. İngilizler her fırsatta Ermenileri kendi politikaları için alet olarak kullanmışlar, ancak İstanbul üzerinde etkili pozisyona geldikleri zamanlarda dahi Ermeniler için hiç bir şey yapmamışlardır. Kıbrıs'ı işgal edip üs olarak kullanmak için Ermeni kartını ustaca oynadıkları, gayelerine ulaştıktan sonra yıllarca Ermenilerle hiç ilgilenmedikleri tarihi bir hakikattir. İngiltere, Ermenilerle

¹⁵ Yves Ternon, *Tabu Armenien*, Frankfurt, 1981, s. 45.

¹⁶ Anahit Barikian, "Die Entwicklung ...", ss. 109-126.

meskun bölgeyi Rus yayılcılığını önlemek için bir ileri karakol olarak görmüş, Rus ve İngiliz nüfuzları Ermeniler üzerinden kıyasıya çarpışmışlardır.¹⁷

Haziran 1878'de liberal parlamenter Forster, kendisinden Berlin Konferansı'nda destek isteyen Pater Krimian'a şöyle demişti: “Komşunuz Rusya'yı incitmeyiniz. Burada, İngiltere'de, ne Muhafazakârların ne de Liberallerin eline işi teslim etmeyiniz. İngiltere için bu kadar uzak olan Ermenistan'ı kollamak çok zordur. Karadeniz'in güneyinde yeterli sayıda Ermeni oturmamaktadır. İngiltere sadece, sahillerde oturanların hamiliğini yapmak durumundadır. Size soruyorum, şayet Ermenilere istikalleri verilirse bunu koruyacak güçleri var mıdır? İçeri bölgelerde bu güce sahip miktarda Ermeni oturuyor mu? İngilterenin yardımına güvenmeyiniz.”¹⁸

Gerçekten de İngiltere bir taraftan Berlin Konferansı devam ederken diğer taraftan da Osmanlı ile gizli pazarlıklar sürdürmekte idi. Nitekim 4 Haziran 1878'de Osmanlı ile gizli bir savunma iş birliği andlaşması imzalandı. Bu andlaşmaya göre İngiltere, şayet Rusya en son mukavele ile belirlenmiş olan sınırların ötesine tecavüz edecek olursa Osmanlı Devleti'ne askeri yardımda bulunacağını taahhüt etti. Bâb-ı Âli'de buna karşılık Hristiyanların oturduğu yerlerde onların himaye ve emniyeti için gereken tedbirlerin alınacağına dair söz verdi. Ayrıca İngiltere, bu antlaşma ile üstlendiği yükümlülükleri ifa edebilmek için, Kıbrıs adasını işgal edip oranın yönetimini ele alacaktı.¹⁹

Ermeni delegasyonu, Ermeni Meselesi'ni bütün Avrupalı devletlere anlatabilmek için çok uğraştı fakat umduğunu bulamadı. Bismark'la görüşme arzuları da “Bismark, Konferans'ta tarafsız kalmak istiyor” gerekçesiyle reddedildi.²⁰ Konferans'ın 15. Oturumunda, 8 Haziran 1878'de Ermeni Sorunu, İngilizlerin teklifi üzerine tartışılmaksızın²¹ andlaşmanın 61. maddesi olarak şu şekilde ifade edildi: “Bâb-ı Âli, Ermenilerin oturduğu vilayetlerde mahalli ihtiyaçlar dahilinde, geciktirmesizin lüzumlu iyileştirme ve reformları hayata geçireceğini ve Çerkezler ve Kürtlere karşı Ermenilerin emniyetini sağlayacağını tekeffül ve garanti eder. Bâb-ı Âli, belli zaman aralıkları ile bu istikamette atılmış olan adımların denetlenmesine

17 Hans Ludwig Wegener, *Der britische Geheimdienst im Orient*, Berlin, 1924, ss. 132-133.

18 Anahit Barikian, “Die Entwicklung ...”, s. 138.

19 Yves Ternon, *Tabu Armenien*, Frankfurt, 1981, s. 43.

20 Artem Ohandjanian, *Österreich-Ungarn ...*, s. 25.

21 Yves Ternon, *Tabu Armenien*, Frankfurt, 1981, s. 46.

müsaade eder.”²² Andlaşmanın bu maddesine istinaden İngiltere, reformların uygulanışını denetlemek üzere Anadolu’ya bir askeri konsolos gönderdi.²³ Bu tayinden sonra Ermeniler yeni ümitlerle, isimleri yazımımızın giriş bölümünde zikredilmiş olan gizli organizasyonları kurup, Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerlerde Müslümanlara, resmi dairelere ve askeri birliklere saldırmaya başladılar ve zaman zaman karşılıklı çatışmalara sebep olan kanlı isyanlar çıkardılar.²⁴

24 Eylül 1895 tarihli bir yazı ile Ermeni Patriği Mateos, Avrupa devletlerinin elçilerine Ermenilerle meskûn olan vilayetlerde reformların hayata geçirilmesini ve Avrupalı devletlerin kontrolüne alınmasını teklif etti. Bu yazının üzerinden henüz beş gün geçmişti ki, 30 Eylül 1895 günü, bazı istekleri havi bir dilekçeyi Sadrazam’a arz etmek üzere, bir kaç bin Ermeni Bâb-ı Âli’ye doğru yürüyüşe geçti. Halkla bu grup arasında çatışma çıktı. Can kayıplarının meydana geldiği bu çatışmalardan sonra Avrupalı devletler, Sultan Abdülhamid üzerinde reformlarla ilgili baskılarını artırdılar. Atılan adımlardan tatmin olmayan Ermeni talebeler bir kez daha Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekmek için 24 Ağustos 1896 günü İstanbul’daki Osmanlı Bankası’nı işgal ettiler.²⁵ Avrupalı devletlerin müdahalesiyle talebeler bankayı boşalttılar ve Avrupa’ya gönderildiler. Bu baskına katılmış olan Pastırmacıyan daha sonra baskın hakkında Hollandalı Genel Müfettiş Westenenk’e şöyle demiştir: ”Ermenilerin kılına bile dokunulmayacak diye söz verildiği halde, süper güçlerin elçilerinin gözleri önünde Ermeniler katledilmiştir.”²⁶ Görüldüğü gibi, şayet Ermeniler Avrupalı devletlerin oyununa gelmemiş olsalardı, onlar için çok daha iyi olurdu. Zira Ermeniler, Avrupalıların beyanatlarına dayanarak ülkenin emniyet ve asayişini bozuyorlar ve bunların neticesinde de emniyet güçlerinin müdahalesine maruz kalıyorlardı. O dönemdeki Patrik dış güçlerin oyunlarına geldiklerini, banka baskınından sonra Padişah’a gönderdiği bir telgrafta şöyle itiraf etmişti: “Yabancılar, asırlardan beri dürüst ve sadık olan halkımız adına, halkımızı da şaşkırtan bir vaziyette cinayetler işlemeyi denediler. Suçluları kınıyoruz. Patriklik, Ermeni halkının dürüstlüğüne kefilidir. Bütün bu üzücü olaylara rağmen Ermeniler sadakatlerini ortaya koyacaklardır. Hadiseler esasında tutuklanmış olan Ermenileri affetmenizi istirham ediyoruz...”²⁷

22 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin, 1896, s. 75.

23 Artem Ohandjanian, *Armenien*, Wien, 1989, s. 28.

24 Joseph Pomiankowski, *Der Zusammenbruch*, Leipzig, 1928, s. 157.

25 Artem Ohandjanian, *Armenien*, Wien, 1989, ss. 30-31.

26 Artem Ohandjanian, *Österreich-Ungarn ...*, s. 32.

27 Artem Ohandjanian, *Armenien*, Wien, 1989, s. 32

Fakat hadiseleri tamamen kontrol altına almak ve önlemek mümkün olmuyordu. Nitekim 21 Temmuz 1905'te Padişah bombalı bir saldırıya uğradı. Saldırıda 24 kişi öldü, 58 kişi de yaralandı. Yaralıların çoğu aldıkları yaralar sonucunda hayatlarını kaybetti. Saldırığı, ya Bulgar ya Ermeni İhtilalcilerinin veya Jön Türklerin yaptığı tahminleri yürütülürken²⁸, ertesi gün Berlin'de Ermeni İhtilalcileri, Berlin Andlaşması'na imza koyan devletlerin elçiliklerine bir bildiri göndererek eylemi üstlendiler. Bildiride Abdülhamid tarafından 300.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia ediyor ve şöyle diyorlardı: "Uzun zamandan beri cezasız kalmış olan baskılara karşı, daha çok misillemelerde bulunacağız. Prensiplerimize aykırı olduğu halde durum bizi şiddete baş vurmaya zorluyor. Ermeni halkının içinde bulunduğu ümitsizlik sebebiyle Ermeni İhtilalcilerinin başka seçeneği yoktur. İşteklerimiz yerine getirilinceye kadar silahları bırakmamak kararındayız."²⁹

Yapılan araştırmalar neticesinde, saldırının Cenevre Ermeni İhtilal Komitesi tarafından, Kafkasya ve İstanbul'daki İhtilal Komiteleri ile müşterek olarak planlanıp Kafkasya İhtilal Komitesi üyelerince gerçekleştirildiği ortaya çıkarıldı.³⁰ Bu Ermeni İhtilal Komiteleri ve özellikle Taşnaklar, başta Van'da olmak üzere Ermenileri organize etmek için gizli operasyonlar yapan çeteler marifetiyle faaliyet gösteriyorlardı. Van'daki Ermeniler, yeterli derecede, modern silahlar ve bombalarla teçhiz edilmişlerdi. Elebaşları istediğinde onların emirlerine göre hareket etmek üzere hazır hale getirilmişlerdi. Çeteler köyleri dolaşıp gayeleri için taraftar ve mali destek temin ediyorlardı. Nihai hedefleri ise Van'ın idaresini ele geçermektir.³¹ Ermeniler bu çeteleri, Avrupalı devletler onların meseleleriyle samimi olarak ilgilenmediklerinden dolayı, kendilerini savunmak ve haklarını elde etmek için kurduklarını söylüyorlardı.³²

Bir taraftan dış ve bilhassa Rus destekli Ermeni çalışmaları devam ederken Rusya, 26 Kasım 1912 tarihinde, Osmanlı Devleti'ne verdiği bir notada, 20 Ekim 1895'te Sultan Abdülhamid'in yayımladığı tamimdeki vaadlerin³³ yeterince ye-

28 Wien, Haus-, Hof-, Staatsarchiv, Politisches Archiv XII 187, Jeniköy, 26 Juli 1905, Nr. 37 B.

29 Wien, HHStA PA XII 187, Beilage zu Bericht, 26 Juli 1905, Nr. 37 B.

30 Wien, HHStA PA XII 188, Jeniköy, 13 September 1905, Nr. 45 E.

31 Wien, HHStA PA XXXVIII 357 Trapezunt, 17 September 1912, Z. 34/P.

32 Artem Ohandjanian, *Österreich-Ungarn ...*, s. 35.

33 Ayastefanos Andlaşması'nın 16. maddesinde ve Berlin Konferansı'nın da 61. maddesinde yer alan Vilayat-ı Sitte'de yapılacak olan reformlar konusunda, Sultan II. Abdülhamid, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın arzularını istikametinde, Ermenilerin yaşadığı altı vilayette; Erzurum, Bitlis, Van, Mamurat ul-Aziz (Harput), Diyarbakır ve Sivas'ta reformların yapılacağına dair söz vermiş ve Lord Salisbury'ye yazdığı bir mektupla bunun gecikmeden

rine getirilmediğini, Ermenilere baskılar uygulandığını, öldürme hadiselerinin vuku bulunduğunu ve kadınların zorla Müslüman yapıldığını iddia ederek, gerekli düzenlemelerin yapılmasını Osmanlı Hükümeti'nden talep etti.³⁴ İngiltere ise Rusya'nın reformları hayata geçirmek için bahane olarak ileri sürdüğü emniyet ve asayiş konusundaki hadiseleri abarttığı kanaatinde idi. İngiliz elçisinin düşüncesine göre Paris veya Avrupa'nın diğer büyük şehirlerinde daha kısa sürede aynı miktarda öldürme hadiseleri vuku bulmakta idi.³⁵

Rusya'nın verdiği nota, büyük devletlerin Londra'da bir konferans tertip etmelerine sebep oldu. Büyükelçiler seviyesinde yapılan ve Türkiye'de Ermenilere yönelik reformların müzakere edildiği bu konferansa çok sayıda Ermeni eşrafi ve Ermeni ruhanisi iştirak etti. Bir çok Ermeni de değişik yerlerden, Avrupalı devlet adamlarına telgraflar göndererek reformlar konusunda Bâb-ı Âli'ye müdahale etmelerini istediler.³⁶ Avrupalı devletlerin düşüncesine göre, Rusya'nın Ermenilerle ilgilenmesinin arkasındaki gerçek sebep güneye doğru yayılma arzusu idi. Bunun zemininin oluşması için de Osmanlı Ermenileri'nin kargaşa çıkartmalarını istiyordu. Bu bakımdan Avrupalı devletler Türkiye ile alakalı hususlarda Rusya'yı hiç bir zaman serbest bırakmamışlar,³⁷ reformların Rusya'nın belirlediği çerçevede yapılmasına mani olmuşlardır. Bu sebepten dolayı Ermeni Meselesi beynelmilel bir hüviyet kazanmıştır.³⁸

Gerçekten de Rusya'nın hedefi Ermenilerin emniyeti, muhtariyeti veya istiklali değildi. Eğer Rusya'nın gerçek hedefi reformlar olsaydı 1895'in sonu ve 1896'nın başlarında İngiltere'de kamuoyunun Ermeni Sorunu ile yakından ilgilenmeye başlaması ve İngiliz Hükümeti'ne reformların hayata geçirilmesi istikametinde baskı yapması neticesinde, İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Salisbury'nin attığı adımları akamete uğratmazdı. İngiltere o esnada Osmanlı Devleti'ne bir nota verip şayet reformlar hayata geçirilmezse donanmasını İstanbul üzerine göndereceğini bildirdiği zaman Rusya, İngiltere'nin böyle bir adım atması halinde Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini Osmanlı Sultanı'na bildirmişti. Buradan da anlaşıldığı gibi Rusya, Ermeni Meselesi'ni kendi inisiyatifinde tutup mütemadiyen istismar ederek genişleme politikasını sürdürmek ve nihai hedefi olan İstanbul'a inmek istiyordu.³⁹

ve harfiyyen yapılacağını bildirmişti. Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin, 1896, s. 10.

34 Ahmed Djemal Pascha, *Erinnerungen eines ...*, s. 337.

35 Wien, HHStA PA XII, 463 Jeniköy, 10. Juni 1913, Nr. 33/D.

36 Artem Ohandjanian, *Armenien*, Wien, 1989, s. 49.

37 Wien, HHStA PA XII, 462 Wien, 21 Jänner 1913, P. d. Nr. 395.

38 Wien, HHStA PA XII, 463 Rom, 6. Juni 1913, Nr. 338.

39 Wien, HHStA PA XII, 463 Jeniköy, 28. Juni 1913, Nr. 35/A.I.

Aynı zamanda Rusya, her fırsatta Avrupalı devletleri rahatlatmak için Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana olduğunu, Türkiye-Ermenilerinin bağımsız olmalarını istemediğini, kendi topraklarında 1,5 milyon Ermeni'nin yaşaması nedeniyle sınırlarının ötesinde asayişin tesisi için, reformların yapılmasından yana olduğunu söylüyordu.⁴⁰ Aslında Anadolu-Ermenileri de konunun yalnız Rusya'ya bırakılmamasını, bölgenin bütün Avrupalı devletlerin kontrolü altında bulundurulmasını istiyorlardı. Ancak Avrupalı devletlerin bunu yapmaması durumunda mecburen Rusya'ya dayanacaklarını ifade ediyorlardı.⁴¹ İstanbul'daki Rus Elçisi Giers'in fikrine göre Vilayat-ı Sitte, Lübnan benzeri bir statüye kavuşturulmalıydı. Giers, bu istikamette bir Ermeni Reform Projesi hazırlamak üzere, Türkiye'yi çok iyi bilen elçilik baş tercümanı Mandelstam'ı vazifelendirdi.⁴² Mandelstam, dana önce bazı konferanslarda alınmış olan reform kararlarına ve Lübnan Anayasa'sına atıflarda bulunarak, 22 maddelik adeta bir anayasa görüntüsü veren bir proje hazırladı.⁴³ Rus Elçisi, Mandelstam'ın hazırladığı 8 Haziran 1913 tarihli bu projeyi, 1 Temmuz 1913 tarihinde diğer ülkelerin elçilerine tanıttı. Bu projeye göre Ermenilerle meskûn altı vilayet (Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Harput, Sivas ve Van) imtiyazlı bir eyalet haline gelecek ve dönemin büyük devletleri ile Padişah'ın onayladığı, Avrupalı ya da Osmanlı vatandaşı olan Hristiyan bir Genel Vali tarafından, beş senelik sürelerle yönetilecekti. Bu Genel Vali, idari birimleri teftiş edebilecek, jandarma ve polis üzerinde tasarrufta bulunabilecek ve askeri birliklere emir verebilecekti.⁴⁴ Rusya bu çalışmaları Makedonya'da oynadığı oyunu Kuzey Anadolu vilayetlerine taşımak için yapıyordu ve Rus Elçisi bu hedefe ulaşmak için son zamanlarda Ermeni Patriği ile sık sık bir araya geliyordu.⁴⁵

Rus tekliflerinin kabul edilmesini sağlamak için, Rusya Dış İşleri Bakanı Sazanow, Avrupalı devletlerin elçilerine reformların gerekliliğini işaret eden bir memorandum verdi.⁴⁶ Fakat diğer devletler görüşmelerin çabuk neticelenmesini istemiyorlardı. Bu sebepten dolayı konuyu, elçiliklerden birer memur vererek kurdukları Müzakere Komisyonu'na havale ettiler. Avusturya Elçisi Pallavicini, Elçilik Müşaviri Panfilli'yi bu komisyonda bulunmak üzere görevlendirdi ve kendisine Rus tarafına fark ettirmeden komisyondaki işleri mümkün olduğu kadar gecik-

40 Wien, HHStA PA XII, 463 Petersburg, 15 Juni 1913, Nr. 211.

41 Wien, HHStA PA XII, 462 Trapezunt, 30. Jänner 1913, Z. 9.

42 Wien, HHStA PA XII, 463 Jeniköy, 23. Juni 1913, Nr. 311.

43 Ahmed Djemal Pascha, *Erinnerungen eines ...*, ss. 340-347.

44 Wien, HHStA PA XII, 463 Jeniköy, 1. Juli 1913, Nr. 36/A.

45 Wien, HHStA PA XII, 463 Jeniköy, 10. Juni 1913, Nr. 33/D.

46 Wien, HHStA PA XII, 463 Petersburg, 9. Juli 1913, Nr. 244.

tirmesini tenbih etti.⁴⁷ Mahalli parlamentosu olan muhtar bir Ermeni Eyaleti'nin kurulması ve başına büyük yetkilerle donatılmış bir valinin konması şeklindeki Rus teklifi, elçilik temsilcileri tarafından “Böyle bir şey Padişah'ın hükümlerlik haklarını ihlal etmek olur.” gerekçesiyle reddedildi.⁴⁸

Rus Projesi'nin tartışıldığı sırada, Ermeni Başpiskopos'u Hemayak ve Sabah Gazetesi redaktörü ve Ermeni “Conseil Mixte” üyesi Kelekiyan, Ermeni Patriği adına Avusturya Elçiliği'ne iki adet memorandum verdiler. Bir tanesi 1913 yılında Osmanlı'dan vuku bulan çok sayıda Ermeni göçü ile alakalı idi. İkincisi ise, Gregoryen Ermeni Patriği tarafından kaleme alınmış olan ve aşağıdaki istekleri ihtiva eden memorandum idi⁴⁹:

1. Doğu-Anadolu'da Ermenilerle meskun vilayetlerin bir Ermeni Eyaleti haline getirilmesi.
2. Bu Eyaletin başına büyük devletlerin onayı ile tayin edilmiş olan bir Genel Valinin getirilmesi.
3. Eyalet Parlamentosu'nda, Eyalet İdare Heyeti'nde ve resmi dairelerde Müslümanların ve Ermenilerin eşit sayıda temsil edilmeleri.
4. Kanunların Ermeni dili ile de yayımlanması ve Ermenice'nin mahkemelerde kullanılması.
5. Hukuk reformunun yapılması.
6. Ermenilerin ellerinden alınmış olan arazilerin iade edilmesi.
7. Eyaletin Avrupa'lı devletlerin kontrolünde olması.

Patriğin hazırladığı bu memorandum ile Mandelstam'ın hazırladığı proje arasında bire bir benzerlik vardır. Bu benzerlik her iki metnin müşterek hazırlandığının en bariz delilidir. Ermenilerin Ruslarla bu kadar içiçe çalışması, tabiatıyla Türk yöneticilerini ve Türkleri kırgınlığa ve yer yer öfkeye sevk etmiştir. Hatta Türklerin bir çok yerde Ermeni dükkânlarından alış verişi yapmayarak Ermenileri boykot etmesine sebep olmuştur. Resmi bir boykot dahi düşünülmüş, ancak yetkili makamlar tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁰

Taşnak Partisi'nin Başkanı Aknuni, bu öfkeyi haksız bulup “Türk Hükümeti, 1908 senesine kadar Ermenilerde mevcut olan Türk sevgisinin, bugün Rus sev-

47 Wien, HHStA PA XII, 463 Jeniköy, 11. Juli 1913, Nr. 38/C.

48 Wien, HHStA PA XII, 463 Jeniköy, 11. Juli 1913, Nr. 38/B.

49 Wien, HHStA PA XII, 462 Jeniköy, 22. Juli 1913, Nr. 41/E.

50 Wien, HHStA PA XXXVIII, 365, Trapezunt, 29. Jänner 1914 Z 8/P.

gisine dönüşmesinin sebeplerini iyi tahlil etmeli” diyerek Hükümeti suçluyordu. Durumun reformların hayata geçip geçmemesiyle yakından bağlantılı olduğunu, reformların yeterli derecede uygulamaya konmasıyla Rusya'ya sınır olan Ermeni vilayetlerinin Rusya'ya bağlanma tehlikesinin tamamen ortadan kalkacağını ifade ediyordu.⁵¹

Yukarıda değinildiği gibi, Avrupalı devletlerin tamamı, Rusya'nın Ermenilerle meskun olan altı vilayetin bir eyalet haline getirilmesi teklifinin, Türkler tarafından kabul edilmeyeceği kanaatinde idiler. Dolayısıyla, Rus tekliflerini aşağıdaki şekilde değiştirdiler⁵²:

1. Reformların uygulanışının Avrupalı ülkelerce kontrol edilmesi (Kontrol şekli, Bâb-ı Âli ile müzakere edilebilir.).
2. Eski Vilayet Kanunu'ndaki temsille alakalı hükümlerin muhafaza edilmesi.
3. Mahkemelerde Ermenice konuşulmasına ve kanunların Ermenice yayımlanmasına izin verilmesi.
4. Okul açma konusunda bütün milletlerin serbest bırakılması.
5. Hamidiye Süvari Birliği'nin lağvedilmesi.
6. Valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara ve müdürlere dini azınlıklardan yardımcıları tayin edilmesi.

Avrupalı devletlerin delegeleri tarafından tespit edilmiş olan ve Rusya'nın tekliflerini bir hayli hafifleten bu maddeler Rusya'yı tatmin etmedi. Ancak Rusya komisyona istediği maddeleri kabul ettiremeyeceğini de anlamış oldu. Bundan dolayı, önemli bulduğu bazı maddeler dışındaki hususları yumuşatarak komisyona yeni bir teklif sundu. Önemli gördüğü noktalar şunlardı⁵³:

1. Genel Vali'nin (gerekirse iki vali de olabilir) tayininde mutlaka büyük devletlerin onayı alınmalı.
2. Genel Vali, memurları tayin ve azletme hakkına sahip olmalı.
3. Genel Vali'nin icraatlarını büyük devletler denetlemeli.
4. Eyalet İdare Heyeti'nde Hristiyanlar ve Müslümanlar eşit sayıda temsil edilmeli.

Rusya tarafından önemli görülen bu noktalar eğer diğer devletler tarafından ka-

51 Wien, HHStA PA XII, 462 Smyrna, 14. August 1913, Nr. 46 Pol.

52 Wien, HHStA PA XII, 463, Jeniköy, 22. Juli 1913, Nr. 41/E.

53 Wien, HHStA PA XII, 463, Jeniköy, 2. September 1913, Nr. 50/E.

bul edilmiş olsaydı, Ruslar açısından maksat hâsıl olmuş olacaktı. Zira Vilayat-ı Sitte tek eyalet haline gelmiş olacak, Genel Vali olağanüstü yetkilerle donatılmış olacak ve idarenin güçlü devletlerin denetiminde bulunması yoluyla da Osmanlı İdaresi devreden çıkarılmış olacaktı. Yani, bölge fiilen müstakil bir devlet haline getirilmiş olacaktı.

Rusların komisyon üzerindeki tazyiklerini ve onların arzuları istikametinde karar alınmasını önlemek için Türk Hükümeti, İngiltere'ye Ermenilerle meskûn vilayetlerde reformların uygulanışını teftiş etmek üzere bölgeye iki müfettiş göndermesini teklif etti. Fakat İngiltere Türk Hükümeti'nin bu teklifini kabul etmedi. Zira Ruslar, böyle bir tasarrufu hoş karşılamayacaklarını İngilizlere bildirmişlerdi.

54

İstanbul'da bu görüşmeler ve andlaşmalar yapılırken ülkenin değişik yerlerinden, Ermenilerin silahlandıkları ve isyana hazırlandıkları haberleri gelmekteydi. Örneğin, Halep şehrindeki Avusturya Konsolosu Dardini, " Ermeniler çok iyi silahlanmışlar ve büyük ölçüde patlayıcıya sahipler. Son zamanlarda şehre kaçak silah girişi fevkalade arttı." derken,⁵⁵ Avusturya'nın aynı yerdeki Askeri Ataşe'si Pomiankowski, 18.1.1914 tarihinde İstanbul'daki Avusturya Elçiliği'ne gönderdiği mektupta bir zamandan beri şehirde ısrarla ilkbaharda Ermenilerin Rusların desteğiyle silaha sarılacakları, isyancıların sayılarının 100.000'den fazla olacağı, Ermenilerin büyük miktarda silah ve mühimmata sahip oldukları ve bu mühimmatın her gün Kafkasya'dan gönderilen miktarlarla arttığı yönünde şayialar dolaştığını ifade etmekte ve şunları eklemektedir: "Bunlar havadan şayialar, boş ve asılsız şayialar değildir. Bir kere Ermeniler hükümetten memnun değildirler ve şehre kaçak yoldan aralıksız silah, cephane ve dinamit sokmaktadırlar. Rus meslektaşım da Rusya'nın İskenderun'a kadar gelmesi ve Ermeni vilayetlerini alması gerektiğini her fırsatta dile getirmektedir."⁵⁶

Avusturya'nın Trabzon Konsolosu Moricz de gönderdiği haberde, şunları kaydetmektedir: "Ruslar Ermenilere, Finlandiya'nın muhtariyetine benzer bir muhtariyet vermeyi vadettiler. Reformların uygulamaya girmesiyle Ruslar Ermenileri Türklere karşı alet olarak kullanacaklar. Bu gaye için çok para harcıyorlar ve ihtilalcileri gizlice silahlandırıyorlar. Bir Ermeni isyanından sonra bölgeye müdahale edecekler. Ermeni reform çalışmaları, Eçmiazin'den idare edilmektedir ve Patrik Ruslarla uyum içerisinde çalışmaktadır."⁵⁷

54 Wien, HHStA PA XII, 463, Paris, 6. Dezember 1913, Nr. 105/G.

55 Wien, HHStA PA XXXVIII, 358, Aleppo, 15. Dezember 1913, Nr. 38 res.

56 Wien, Kriegsarchiv, Präsidial Akten 47-1/33 Aleppo, 18 Jänner 1914.

57 Wien, HHStA PA XII, 363, Trapezunt, 30. Jänner 1914 Z 9/P.

Reform tekliflerini, Osmanlı Devleti kabul edilebilir bulmadığından dolayı müzakereler kesilmişti. Uzunca bir fasıladan sonra, Eylül'ün sonlarında Rusya ve Almanya bir anlaşmaya varıncaya kadar konuyu Sadrazam ile müzakere etmeleri ve Bâb-ı Âli ile kesintiye uğramış olan görüşmeleri yeniden başlatmaları fikri ortaya çıktı. Müzakerelerin zeminini teşkil etmek üzere Almanya ve Rusya altı madde tespit ettiler. Bu maddelere göre Padişah, iki reform bölgesine ayrılmış olacak olan doğu vilayetlerinin başına, büyük devletlerin teklif edeceği, idaresi altında bulunan bölgede bütün memurları ve hâkimleri tayin ve azletme yetkisine sahip olan birer Avrupalı müfettiş tayin edecekti; gerek İl İdare Heyetleri gerekse bütün memurlar ve hâkimler yarı yarıya Müslüman ve Hristiyanlardan teşekkül edecekti; Bâb-ı Âli, büyük devletlere reformların uygulanışını kontrol etme yetkisi verecekti. Bu temelde başlamış olan müzakereler, Bâb-ı Âli bazı maddeleri ve bilhassa "güçlü devletlerin reform uygulamalarını kontrol etme yetkisi" ile ilgili maddeyi kabul edilir bulmadığı için neticesiz kaldı.

Wangenheim, yeni bir inisiyatifle Giers ve Sadrazam'ın görüşmelere başlamalarını sağlamak istiyordu. Bu arada Rusya yeni bir proje çalışması yapmıştı. Bu projeye göre genel müfettişler Osmanlı, müfettiş müsteşarları ise yabancı olacaktı. Ancak bütün yetkiler müsteşarların uhdesinde bulunacaktı. Bu teklif, uygulamada bir çok ihtilaf ve problemlere sebebiyet verir kanaatiyle kabul görmedi ve yeniden müfettişlerin yabancı olmasında karar kılındı.⁵⁸ Müzakereler devam ederken, önemli maddelerde mutabakat sağlandığından Wangenheim uzunca bir izne çıktı. Rus Elçisi Giers, Wangenheim'in yokluğundan istifade etmek isteyip daha önce konuşulmuş ve karara bağlanmış olan veya hiç mevzubahis olmayan konuları gündeme getirdi. Rusya Ermeni Sorunu'nu baskı unsuru olarak kullanıp Osmanlı'yı Alman Askeri Misyonu konusunda Rusların isteklerine uygun hareket etmeye zorlamaktaydı. Nitekim bu hususta beklentilerini elde edince Rus Hükümeti daha müsamahakâr davranmaya başlamış ve bazı taleplerinden vaz geçerek Bâb-ı Âli'nin teklif ettiği değişiklikleri onaylamıştı. Üzerinde uzlaşılmamış bir tek madde kalmıştı ki Giers izne ayrıldı ve Paris'e gitti. Müzakere edilmesi ve karara bağlanması gereken madde, bütün ilgili vilayetlerde il idarelerinin %50 Hristiyanlardan oluşması maddesiydi. Osmanlı bu teklifi sadece Bitlis ve Van için kabul edebileceğini, sair vilayetlerde Hristiyanlar nüfusun en çok %30'unu teşkil ettiklerinden o vilayetler için böyle bir uygulamayı katıyken kabul etmeyeceğini kararlı bir şekilde ifade etti. Bu sırada Giers de seyahate çıktığından müzakereler tekrar kesildi.⁵⁹ Pomiankowsky'nin ifadesiyle: "Ermeni reformlarıyla ilgili

58 Wien, HHStA PA XII, 463, Konstantinopel, 29. Dezember 1913, Nr. 82/F.

59 Wien, Kriegsarchiv, Präs. 47-1/24 Konstantinopel, 28 Jänner 1914.

mutabakatın tehiri, Rusya'nın gelecekteki ihtilaflar için bu kapıyı açık bırakma niyetinden kaynaklanmaktadır. Sassonof'un, güya, Ermenistan'da vaki olan katliamlara dair yaptığı açıklamalar da aynı gayeye matuftur. Hiçbiri gerçek haberlere uymamaktadır.⁶⁰

Şubat 1914'te Türk ve Rus Hükümetlerinin, Ermeni Reformlarıyla İlgili Olarak Üzerinde Anlaştıkları Metin

Türk ve Rus Hükümetlerinin, Ermeni reformlarıyla ilgili olarak üzerinde anlaştıkları metne göre Doğu Anadolu iki bölgeye ayrılacak, Erzurum, Trabzon⁶¹ ve Sivas bir bölge; Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Van ise bir bölge olacaktır. Her bir bölgenin başında yabancı birer müfettiş bulunacaktır. Bunlar idareyi, yargıyı, polis ve jandarmayı kontrol hakkına sahip olacaktır. Mevcut emniyet güçleriyle bölgenin asayişini korunamayacak olursa emirlerine askeri birlikler verilecekti. Müfettişler, bölgelerinde görevlerinde kötü veya yetersiz oldukları tesbit edilmiş memurları değiştirebilecek, içlerinde cezayı gerektiren suç işlemiş olanları mahkemeye sevk edebilecek ve onların yerine eleman tayin edebileceklerdi. Yüksek makamlar için ise Padişah'a isim teklifinde bulunacaklardı. Memurları azlettikleri zaman, ilgili bakanlığa geciktirmeden telgrafla durumu bildirecekler ve sekiz gün içinde de yazılı olarak tüm dosyayı ulaştıracaklardı. Durum gerektirdiğinde azletme yetkileri olmayan mahkeme ricalini, geçici olarak görevden uzaklaştırabilecekler fakat olayı hemen Adalet Bakanlığı'na bildireceklerdi.

Vali ile yetki ihtilafı zuhur ettiğinde, müfettiş bunu İçişleri Bakanlığı'na telgrafla bildirecek, Bakanlık da en geç dört gün içinde gerekli tedbiri alacaktı. Arazi ihtilafları, direkt Müfettiş nezaretinde sulha kavuşturulacaktı.

Müfettişlerin hak ve görevleriyle ilgili detaylı tüzük, Müfettişlerin tayinlerinden sonra, onların da katkılarıyla hazırlanacaktı. Şayet on sene içinde müfettişliklerden biri münhal hale gelirse, Bâb-ı Âli, büyük devletlerin teklif edecekleri adayların arasından yeni bir müfettiş tayin edecekti.

Kanunlar, buyrultular ve açık talimatlar her iki bölümde de mahalli dilde yayımlanacaktı. Müfettiş mümkün görürse taraflar mahkeme ve dairelerde kendi dillerinde konuşma hakkına sahip olacaklardı. Mahkeme kararları Türkçe yazılacak ve

60 Wien, Kriegsarchiv, Präs. 47-1/24 Konstantinopel, 28 Jänner 1914.

61 Bu ana kadar altı vilayetin bir Eyalet haline getirilmesinden bahsedilirken, reform projesine sahil şehri Trabzon'un da dahil kılınması, Rus Projesi'nin hafifletilmesi karşılığı, Rusya'nın elde ettiği bir taviz olmalıdır.

yine Müfettiş mümkün görürse Ermenice'ye de tercüme edilecekti.

Vilayetin eğitim bütçesinden, her millet için ödedikleri vergiye uygun nisbette pay ayrılacak, Merkezi Hükümet dini cemaatlerin kendi okullarını kurmalarını ve korumalarını engellemeyecekti.

Her Osmanlı vatandaşı askerlik hizmetini barış zamanında devamlı oturduğu yerdeki garnizonda yapacaktı. Maamafih, Hükümet ülkenin bütün bölgelerinden asker celp ettiği gibi bu bölgeden de gerektiğinde asker celp edip Yemen, Necid gibi uzak yerlere gönderebilecek ve donanmaya denizci asker olarak verebilecekti. Hamidiye Alayları ihtiyat süvari birliğine tahvil edilecekti. Silahları depolara konacak, sadece eğitimlerde ve seferberlik halinde birliğe dağıtılacaktı. Eğitim veya seferberlik müddetince bu birlikler de diğer düzenli birlikler gibi disiplin yönetmeliğine tabi olacaklardı. Direkt olarak ilgili kolordu komutanının nezaretinde bulunacaklardı. Barış halinde alay komutanları ve birlik komutanları düzenli ordu birliklerine subay olarak alınacaklardı. Askerler bir sene fiilen askerlik hizmetiyle mükellef olacaklardı. Bütün tehzizatıyla birlikte devamlı hazır vaziyette bir at bulunduracağını tekeffül eden askerler bu mükellefiyetten muaf tutulabilecekti.

Genel müfettiş nezaretinde kesin nüfus sayımı, en geç bir sene içerisinde yapılacak, milletlerin oranları ve konuşulan diller her iki bölümde de tespit edilecekti. O zamana kadar Bitlis ve Van İl İdaresi üyeleri yarı yarıya Hristiyan ve Müslümanlardan oluşacaktı. Şayet Erzurum'da nüfus sayımı bir yıl içinde yapılmazsa, aynı sistem orada da uygulamaya konacaktı. Diyarbakır, Harput ve Sivas'ta ise İl İdareleri, sayıma kadar mevcut seçim listelerine göre nisbi olarak oluşturulacaktı. İl İdarelerinin nisbi sisteme göre teşekkül ettiği bütün vilayetlerde, azınlıklar mutlaka temsil edilecekti. İdari Şuralar şimdiye kadar olduğu gibi yarı yarıya Müslüman ve Hristiyanlardan oluşacaktı.

Şayet herhangi bir engel zuhur etmezse, her iki bölümde de, polis ve jandarma tanziminde Müslümanlarla Hristiyanlar arasında eşitlik prensibine göre yarı yarıya Müslüman ve Hristiyan alınması uygulanacak ve özellikle bu hizmet mahalleri boşaldıkça bu ölçüye uyulacaktı. Aynı prensip, her iki bölümde mümkün olduğu nisbette bütün diğer kamu dairelerinde de geçerli olacaktı.⁶²

62 Wien, Kriegsarchiv, Präs. 47-1/42 Konstantinopel, 11 März 1914, Ek.

Mandelstam Tarafından Hazırlanan Rus Planı ile Müzakereler Neticesinde Kabul Edilen Proje Arasındaki Farklılıklar

Rus Elçiliği'nin 8 Haziran 1913'te hazırlanmış olduğu Ermenistan reformları projesiyle üzerinde anlaşma sağlanan plan mukayese edildiğinde Rusya'nın önemli bulduğu hususların hiç birisinin kabul edilmediği görülmektedir. Vilayat-ı Sitte'nin birleştirilip tek bir eyalet yapılması, başına olağanüstü yetkilerle donatılmış bir Genel Vali'nin tayini ve Eyalet Parlamentosu'nun teşkili yerine ilgili vilayetler iki bölgeye ayrılmış, başlarına da sadece kontrol organı olarak birer müfettişin konması kabul edilmiştir. Tayin edilecek memurlar, jandarmalar ve polislerin sayılarındaki Müslüman-Hristiyan oranı tamamen Türk makamlarına bırakılmıştır. Daire ve mahkemelerde Türkçe resmi dil olarak kalmış, metinlerin şayet mümkün olursa mahalli dillere tercüme edilmeleriyle iktifa edilmiştir. Hamidiye Süvari Birliği feshedilmeyip sadece hazer anında terhis edilmiştir. Büyük devletlerin reform uygulamalarını kontrol etme hakkını ise Bâb-ı Âli mutlak surette veto etmiş ve bu teklifi tamamen metinden çıkarttırmıştır. Önemli derecede kısıtlanan Program, formalite icabı imzalanmak üzere büyük devletlerin önüne konmuş, o esnada da Hollanda, Belçika ve İsveç'le Genel Müfettişlik için uygun kişilerin isimlerini vermeleri ricasıyla görüşmeler yapılmıştır.⁶³

Mandelstam tarafından hazırlanan Rus Planı ile, görüşmeler neticesinde kabul edilen proje arasındaki önemli farklılıkları aşağıdaki şekilde maddeler halinde sıralayabiliriz⁶⁴:

1. Rus Planı Ermenilerle meskûn vilayetlerin muhtar bir eyalet haline getirilip başına büyük devletlerin teklifi üzerine Padişah tarafından tayin edilecek bir Genel Vali'nin konmasını öngörüyordu. Kabul edilen plana göre ise bölge iki kısma ayrılıp başlarına birer müfettiş getirilmiştir.
2. Rus Planı'na göre mezkûr vilayetlerde sancak ve kazaların sınırları etnografik durum esas alınarak yeniden belirlenecek, bütün mutasarrıflar geniş yetkilerle donatılmış Genel Vali'nin emrine verilmiş olacaktı. Hâlbuki kabul edilen planda vilayet taksimatı olduğu gibi kalmış, sancaklarla kazaların sınırları değişmemiştir.
3. Rus Planı'nda Genel Vali Eyalet'te icranın başı olarak düşünülmüştü. Hâkimler dâhil olmak üzere bütün memurları tayin ve azletme yetkisine sahip olacaktı. Polis ve jandarmanın amiri olacak, istekte bulunması halinde emniyet ve asayişin sağlanması için, emrine askeri birlikler verilecekti. Oysaki kabul edilen planda, iki müfettiş tayini kararlaştırılmış, müfettişlere sadece idareyi, yargıyı, polisi ve jan-

63 Wien, Kriegsarchiv, Präs. 47-1/42 Konstantinopel, 11 März 1914.

64 Wien, HHStA PA XII463, Konstantinopel, 2. März 1914, Nr.15/P-H.

darmayı kontrol yetkisi verilmiştir. Vilayetlerde İcra'nın başında valiler kalmaya devam etmiştir. Müfettişlere, herhangi bir memuru azlettiklerinde, bunu nihai kararı verecek olan ilgili bakanlığa bildirmek mecburiyeti getirilmiştir. Memurları tayin yetkisi, sadece küçük rütbeli olanlara inhisar ettirilmiş, büyük rütbeli memurların tayininde yetkileri isim teklif etmekle sınırlandırılmıştır.

4. Mandelstam'ın hazırladığı proje, vilayetlerdeki İdare Heyetleri yerine yarı yarıya Müslüman ve Hristiyan milletvekillerinden meydana gelen bir Eyalet Parlamento'su öngörüyordu. Oysaki kabul edilen plana göre eski uygulama aynen kalmıştır ve İl İdare Heyeti üyelerinin dağılımında halkların nüfus oranları baz alınmıştır.

5. Rus Planı etnografik temelde cemaatlerin yeniden gruplandırılmasını ve Nahiye Müdürü'nün, cemaat üyelerinin ekseriyetini teşkil eden gruptan olmasına istemesine rağmen kabul edilen planda eski uygulama olduğu gibi kalmıştır.

6. Rus Planı, Eyalet Meclisi'nin görev süresi, toplanması, lağvedilmesi ve yetkileri hakkında özel hususlar ihtiva etmekteydi. Özellikle Eyalet Meclisi'nce tasdik için Padişah'a sunulan kanun tekliflerinin iki ay içerisinde reddedilmemesi durumunda tasdik edilmiş sayılmasını hükme bağlamaktaydı. Halbuki kabul edilen planda İl İdare Heyetlerinin toplanmasından ve lağvedilmesinden hiç bahsedilmemiştir. Heyet'in yetkilerinin de Vilayet Kanunu çerçevesinde tesbit edilmesi kararlaştırılmıştır.

7. Rus Planı polis ve jandarmanın yarı yarıya Hristiyan ve Müslümanlardan meydana gelmesini ve komutanlarının da Türk hizmetindeki Avrupalı subaylardan olmasını amirken, kabul edilen planda bu hususa değinilmemiştir.

8. Rus Planı'na göre Ermeniler barış zamanı ve sadece Ermeni Eyaleti'nde askerlik yapacaklardı. Kabul edilen planda ise "Ermeni Eyaleti" tabiri yer almamıştır. Bunun dışında, Deniz Kuvvetleri ile Yemen ve Necid'deki ordu birlikleri için ülkenin başka yerlerinden olduğu gibi, Vilayat-ı Sitte'den de acemi askerlerin celbi kayıt altına alınmıştır.

9. Rus Planı, Hamidiye Süvari Birliği'nin lağvedilmesini istemekteydi. Halbuki kabul edilen planda mezkûr birlik, silahlarını, eğitim maksadıyla askere çağrıldıklarında ve seferberlik esnasında taşıyabilecek olan "Yedek Süvari Birliği"ne dönüştürmüştür.

10. Mandelstam'ın Planı, hâkimlerin ve tüm memurların yarısının Hristiyan olmasını amirken, kabul edilen planda bu hususa değinilmemiştir.

11. Rus Planı'na göre arazi ihtilaflarının özel bir komisyon tarafından araştırılması şart koşulmuş iken, kabul edilen planda bu konu Genel Müfettişlere havale edilmiştir.

12. Rus Planı, Vilayat-ı Sitte'de muhacirlerin iskân edilmesini men etmekteydi. Projenin banisi Mandelstam, bu konunun üzerinde ısrarla durmaktaydı. Oysaki

kabul edilen planda bu husus zikredilmemiştir.

13. Mandelstam'ın Plan'ına göre Osmanlı ve diğer devletlerin delegelerinden oluşan bir komisyon, Ermeni vilayetleri için bir statü hazırlayacaktı. Hâlbuki kabul edilen planda Bâb-ı Âli'nin Genel Müfettişler için teferruatlı bir yönetmelik hazırlaması kararlaştırılmıştır.

Genel Müfettişler

Rusların Türklerle sürdürdükleri müzakereler, Wangenheim'in katkılarıyla 8 Şubat 1914'te Gulkiewiç-Said Halim Andlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi.⁶⁵ Ermeniler bu andlaşmadan çok memnun idiler. Zira reform programı, İstanbul'da Rus Elçisi ve Ermeni Patriği'nin, Kafkasya'da ise Genel Vali ve Eçmiyazın'deki Katolikos'un müşterek çalışmalarıyla hazırlanmış, görüşmeler esnasında bilgi alış-verişi devam etmişti. Dolayısıyla bir an önce uygulamaların başlamasını istiyorlardı.⁶⁶ Tayin edilecek olan müfettişlerin, Belçika, Danimarka, Hollanda ve Norveç ülkelerinden⁶⁷ olmaları kararlaştırıldığından⁶⁸ Rusya, içlerinden iki tanesinin seçilmesi için aşağıdaki isimleri teklif etti⁶⁹:

1. Belçika'lı Tuğgeneral de Guise,
2. Belçika'lı Üsteğmen Henri (Kongo Vali Vekili idi.),
3. Hollanda Harbiye Nezareti Genel Sekreteri Dormann,
4. Hollanda-Hindistan'ında Eyalet Valisi olan Westenenk.

Nisan ayının başlarında Rusya, Genel Müfettişlik için bir isim daha teklif etti: Norveç'li Binbaşı Hoff.⁷⁰ Güçlü devletlerin temsilcileri, müfettişlerin listesini 7 Nisan'da Bâb-ı Âliye takdim ettiler.⁷¹ Başvezir 15 Nisan'da teklifi sunan devletlerin temsilcilerine adayların içerisinde Hollanda'lı Westenenk ve Norveç'li Hoff'un seçildiğini bildirdi⁷² ve seçilmiş olan Müfettişlerin İstanbul'a gelmelerini

65 Ahmed Djemal Pascha, *Erinnerungen eines ...*, s. 349-351.

66 Wien, HHStA PA XII, 463 Petersburg, 23. März 1914, Nr. 85.

67 Bu ülkelerin tercih sebebine belgelerde rastlamadım. Tercih sebebi, Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin iyi olması, Osmanlı aleyhindeki entrikalara dahil olmamaları veya Osmanlı üzerinde baskı kuramayacak kadar küçük devletler olmaları olabilir.

68 Wien, HHStA PA XII, 463, Konstantinopel, 9. Februar 1914, Nr. 10/P-E.

69 Wien, HHStA PA XII, 463 Berlin, 20. März 1914, Nr. 1216.

70 Wien, HHStA PA XII, 463 Berlin, 4. April 1914, Nr. 117.

71 Wien, HHStA PA XII, 463 Pera, 7. April 1914, Nr. 140.

72 Wien, HHStA PA XII, 463 Pera, 15. April 1914, Nr. 149.

talep etti.⁷³ Bu talep üzerine Müfettişler İstanbul'a geldiler.⁷⁴ Ermenilerle meskûn olan vilayetler, Müfettişler arasında şu şekilde taksim edilmişti: Erzurum, Trabzon ve Sivas Westenenk'e; Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Van ise Hoff'a verildi. Her ikisine de "Bala" rütbesi (Tümgenerallik yetkisine yakın bir rütbedir.) uygun görüldü.⁷⁵

Hollanda'lı Müfettiş Westenenk ile Bâb-ı Âli arasında, Westenenk'in çalışma şartlarıyla ilgili olarak çok zorlukların çıktığını Hollanda Elçiliği'nden öğrendiğini beyan eden Avusturya Elçisi Pallavicini, Viyana'ya gönderdiği bir mektupta, Bâb-ı Âli'nin, Genel Müfettişler tarafından kullanılması gereken yetkileri vermek istemediğini, Müfettiş'in ise yetki ve faaliyet sahasının tesbit edilmediği bir belgeyi imzalamayacağını söylediğini; Müfettiş'in yıllık 5000 lira istediğini, Osmanlı Hükümeti'nin ise geçici olarak yıllık 3000 lira teklif ettiğini; ayrıca Hükümet'in Müfettiş'e götürü harcırah vermek istediğini, Müfettiş'in ise o an yürürlükte olan harcırah mevzuatından başkasını kabul etmediğini, bildirdi.⁷⁶ Bütün bu ihtilaflar giderildikten sonra, bu kez de bölgede faaliyet gösteren Devlet Müfettişlerinin, direkt devletin makamlarına karşı mı yoksa Genel Müfettişlere karşı mı sorumlu olacakları konusunda ihtilaf çıktı. Ancak Genel Müfettişler Westenenk ve Hoff'un kesin tavrı ve sağlam duruşu onlara başarı getirdi ve muahede Müfettişlerin istediği şekilde imzalandı.⁷⁷ Müfettişler, rütbe ve görev alanları resmi gazetede ilan edilinceye kadar İstanbul'da kaldılar.⁷⁸

Müfettişlere yardımcı olmak üzere Ermeni tebaadan resmi görevliler de tayin edilmişti. Müfettiş Hoff'a yardımcı olmak için, Hoff'un karargahına tayin edilen resmi görevliler⁷⁹ dört kişi olup aşağıdaki şahıslardı⁸⁰:

1. Heygasun Beygyan: (Tarım müşaviri olarak görevlendirilmişti.) O zamana kadar Tarım Bakanlığı'nda müdüdü.

73 Wien, HHStA PA XII, 463 Konstantinopel, 22. April 1914, Nr. 28/P-G.

74 Wien, HHStA PA XII, 463 Konstantinopel, 16. Mai 1914, Nr. 35/P-C.

75 Wien, HHStA PA XII463, Konstantinopel, 3.Juni 1914, Nr.42/PE., Bezug auf Bericht Nr.38/P.G. vom 25.v.M.

76 Wien, HHStA PA XII463, Konstantinopel, 16 Mai 1914, Nr.35/PC.

77 Wien, HHStA PA XII463, Konstantinopel, 25. Mai 1914, Nr.38/P.G.

78 Wien, HHStA PA XII463 Yeniköy, 20.Juli 1914, Nr.51/P.G., zu Bericht 42/P vom 3.Juni 1.

79 Baktığım belgelerde Westenenk'in karargahına tayin edilen isimlere rastlamadım. Ancak ona da yardımcı olmak üzere Ermeni asıllı görevlilerin tayin edildiğini tahmin ediyorum.

80 Johannes Lepsius, *Deutschland und ...*, s. 18.

2. Astik Efendi Gözübüryan: O zamana kadar sivil müfettişti.
3. Krikor Efendi Şahincian: O zamana kadar İstanbul'da Genel Emniyet Bürosu'nda tercümandı.
4. Mattheos Efendi Ebligacan: O zamana kadar Van'da Bidayet Mahkemesi Reisi idi.

Ermeniler, çalışmalarına büyük ümitler bağladıkları Müfettişlerin gelişini iştiyakla bekliyorlardı. Van'da toplanan Piskoposlar Heyeti, Güney Anadolu'ya Genel Müfettiş olarak tayin edilen Albay Hoff Bey'e yardımcı olmak üzere on dört kişilik bir heyet vazifelendirdi. Bu heyet üç partinin (Taşnaklar, Hınçıklar ve Ramgavarlar) temsilcilerinden, tüccarlardan ve eşraftan oluşmaktaydı.⁸¹ Heyetteki on dört kişinin isimleri ve durumları şöyleydi⁸²:

1. İşkan Mihaelyan: Van Taşnak Partisi Başkanı, Kafkasya'dan Van'a hicret etmiş, Osmanlı vatandaşlığına geçmiş ve Rus Konsolosluğu'yla sıkı ilişkiye girmiştir.
2. Aram Manugyan: Aynı şekilde Taşnak Partisi yöneticilerinden, İşkan'dan daha vatanperver ve daha dürüsttü.
3. Mihran Terlemezyan: Etkili ve kararlı bir Taşnak Partisi mensubu, tahsilli, Almanca ve Fransızca'ya hâkim, Ermeni Resmi Okulları Müdürü idi.
4. Tabip Aşod: Taşnak Partisi'nden, Almanya'da tahsil yapmış, yalancı ve menfaatperest olarak kabul edilirdi.
5. Tabip Cingos: Taşnak Partisi sempaticisi, etkili, zeki, ama entrikacı idi.
6. Şavarş Hovivyan: Ramgavar (Muhafazakâr) Partisi Başkan Yardımcısı, az eğitilmiş ama güvenilir kişiydi.
7. Ardaşes Solakyan: Hınçak (Sosyal Demokrat) Partisi'ne mensup, Jeremian Okulu öğretmeni, popüler, dar kafalı ama güvenilir bir kimseydi.
8. Mirzahan Mirzahanyan: Hınçak Partisi'ne mensup, avukat, Van'a kısa bir müddet önce yerleştiğinden karakteri henüz tam bilinmemekteydi.
9. Riştumyan: Hiç bir partiye mensup değil, Tare Golzagan Okulu'nda ve Van Amerikan Koleji'nde öğretmen, tahsilini Edinburg'ta yapmış, güvenilir bir kişiydi.
10. Avedis Terzibaşyan: Partisi yok, büyük arazilere sahip, İl İdare Meclisi üyesi, oportünist, çeşitli okul ve hayır derneklerinin başkanı, Rus Konsolosu'nun arkadaşıydı.

81 Lepsius, bu on dört kişinin isimlerine, Alman Dış İşleri Bakanlığı'nin arşiv belgelerini yayımladığı kitapta yer vermedi. Lepsius'un, kendi tezlerine gölge düşüreceklerinden korktuğu bölümleri belgelerden çıkarttığına veya ifadeleri değiştirdiğine sıkça rastlanmaktadır.

82 Wolfgang Gust ve Sigrig Gust, *Der Völkermord an den Armeniern 1915/16 Dokumente aus dem Politischen Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes*, <http://www.armenocide.de>, 1914-08-11-DE-001-V.

11. Set Kapamacyan: Partisi yok, büyük tüccar, bir sene önce babasını (Van Belediye Reisiydi.) öldürdükleri için Taşnaklardan nefret ediyordu. Çok zeki değil, ama namuslu ve sağlam karakterliydi.
12. Mihael Minassyan: Partisi yok, önemli bir pedagoğ, on iki sene Amerika'da yaşamış, insanlar arası ilişkiler üzerine doktora yapmıştı.
13. İknadyos Hüssyan: Şirket hissedarı, güvenilir bir kimseydi.
14. Margos Jeramyen: Çok dar kafalı ama çok zengindi.

İşte Hoff Bey'i himaye edecek olan kişiler bunlardı. Osmanlı Devleti vaki istekler istikametinde Müfettişler ve onların yanına Ermeni asıllı resmi memurlar tayin ettiği halde, Ermeni örgütleri Müfettişleri kendi emellerine hizmet edecek istikamette kanalize edebilmek için siyaset, ticaret ve bürokrasinin önde gelen insanların görevlendirme yoluna gitmişlerdir. Fakat bu planları gerçekleşmemiştir. Zira I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden az sonra, Genel Müfettişler'in mukaveleleri, Sultan'ın 3/16 Eylül 1914 tarihli İrade-i Seniyye'si ile iptal edilmiştir.⁸³

Sonuç

Türklerin Anadolu'ya gelmesi ve asırlarca hüküm süren devletler kurması münasebetiyle hem istikrarlı bir devletin vatandaşı olmanın hem de kendilerine her şeylerini emanet edebilecekleri emin ve dürüst komşu ve hemşehrilere sahip olmanın avantajıyla ziraat, sanat ve ticaretle uğraşarak ülkeye önemli hizmetler vermiş olan Tebaa-yı Sadıka, 1683'te Osmanlı ordusunun Viyana'da bozguna uğramasıyla uyanan, 1789 Fransız İhtilali'yle gıdalanın ve Osmanlı'nın Avrupalı devletlere karşı kendisini savunamayacak, hatta kendi valisiyle (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) dış yardım almadan baş edemeyecek kadar zayıflamasıyla⁸⁴ azgınlaşın bağımsızlık arzuları ve bunların sebep olduğu hadiseler neticesinde, devletine ve komşularına karşı olan sadakat ve vefasını yitirmiş, Avrupalı devletler ve bilhassa Rusya ile müşterek hareket etmeye başlamışlardır. Osmanlı'yı yok etmek ve aralarında taksim etmek isteyen bu devletler de hedeflerine bir an önce ulaşabilmek için Ermenileri istismar ve ifsada devam etmişlerdir.

Ermenilerin ruhani lideri olan Patrikler ve Berlin Konferansı'ndan sonra peşpeşe kurulan illegal siyasi örgütler, dış güçlerin tahrik ve destekleriyle Devlet aleyhtarı çalışmalar yapmaya ve Devlet'ten yerine getirilmesi mümkün olmayan taleplerde

83 Johannes Lepsius, *Deutschland und ...*, s. 18

84 Ramazan Yıldız, "Die Migration Kaukasischer Muslime und ihre Ansiedlung im Osmanischen Reich im 19. Jahrhundert", yayımlanmamış doktora tezi, Universität Wien, 2004, s.94.

bulunmaya başlamışlar, Devlet'i ve milleti tedirgin eden ve asayiş bozan fiillerde bulunmuşlardır. Neticede halk, yer yer galeyana gelip Ermenileri mağdur eden bazı taşkınlıklar yapmış, Devlet de bazı tedbirler alarak suçluları cezalandırmıştır. Ermeniler de bu olayları delil olarak gösterip, sırf Hristiyan olduklarından dolayı haksızlığa ve zulme uğradıklarını iddia ederek Hristiyan devletleri yardıma çağırılmışlardır. Bu taktiği Osmanlı-Ermenilerine veren ve zaten Osmanlı'ya müdahale etmek için fırsat kollayan Rusya, Ermenilerin bu çağrısı üzerine sözde Ermenilerin hayat şartlarını iyileştirmeye yönelik bir proje hazırlamıştır. Rusya'nın hazırladığı bu Reform Projesi'ni menfaatlerinin ihlali olarak gören ve Osmanlı'nın varlığını siyaseten, iktisaden ve askeri yönden zayıflamış olmasına rağmen, Rusya'nın sıcak denizlere inme emelleri önünde en büyük engel olarak gören Avrupalı devletlerin müdahalesiyle, Ermenilerle meskun olan vilayetler Rusya'nın arzusu hilafına iki bölgeye ayrılıp her birinin başına Avrupalı birer müfettişin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Osmanlı'nın iç meselesi olması gereken Ermeni Sorunu, milletler arası bir mahiyet kazanmıştır.

1917 RUS İHTİLALİ SONRASI KAFKASYA'DA TÜRK ASKERİ FAALİYETLERİ: SERDARABAD SAVAŞLARI VE SİYASİ SONUÇLARI

Musa GÜRBÜZ

ASAM, Türkiye Araştırmaları Uzmanı
mgurbuz@avsam.org

Öz: Kafkasya Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı süresince savaştığı en önemli cephelerden birisidir. Rusya'nın 1917 ihtilali nedeniyle savaştan çekilmesi Osmanlı Devleti'ne savaş sırasında kaybettiği ve hatta savaş öncesi Rusya'ya terk ettiği toprakları yeniden sınırlarına dahil etme fırsatını verdi. Ancak bu duruma direnen toplumlar arasında Ruslarla ittifak yapan Osmanlı ve Rus Ermenileri vardı. Ayrıca Osmanlı'nın bölge politikalarında etkin olma isteği, hedefleri kendi müttefiki Almanya'nın ve İttifak Devletleri'nin paylaşmadığı konulardı. Bu yüzden savaşın bitmesi insan kayıplarını ve çatışmaları bitirmedi. Ermeniler kurmak istedikleri büyük devlet fikrinin ve uluslararası konjonktürün de tabiriyle azınlık oldukları toprakları vatan yapmak için askeri ve tedbiş faaliyetlerine devam ettiler. Ancak Osmanlı Devleti buna izin vermedi. İşgal ettikleri topraklardan geri çekilmek durumunda kaldılar. Birkaç ay içinde Osmanlı kuvvetleri Erivan önlerindediler. Ermeniler sahip oldukları her şeyi kaybedecekleri korkusuyla buradaki savaşlara bütün unsurlarıyla birlikte katıldılar. Bölgede yapılan savaşlardan Serdarabad cephesinde gerçekleşenlere Ermeniler özel bir önem atfettiler. Bu çalışmada Türk kaynaklarının olaya bakışı ile yansımaları irdelenmiş ve Ermenilerin niçin bu savaşa bu kadar ehemmiyet verdikleri sorusunun cevapları aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Serdarabad Savaşı, Türk-Ermeni Savaşları, Ermenistan.

Abstract: The Caucasian front was one of the major fronts on which Ottomans fought in the First World War. With the withdrawal of Russia from the war because of the Revolution in 1917, the Ottoman Empire gained the opportunity to take back the territories it had lost during the war, even those it had yielded to the Russians prior to the war. However, there were those who opposed that, among them the Ottoman and Russian Armenians. Furthermore, the Ottomans' aim to be operative in regional politics was not shared by their ally, Germany, let alone the Allied Powers. Therefore, the fighting and the loss of lives in the region did not end when the First World War came to an end. Aspiring to found a great state and encouraged and incited by

the international conjuncture, the Armenians continued their military and terrorist activities to make their own homeland a territory where they were a minority group. But the Ottoman state did not allow this to happen. The Armenians were forced to retreat from the territories they had occupied. In a few months, the Ottoman forces were in the vicinity of Yerevan. Fearing that they would lose everything they possessed, the Armenians put everything they had into these battles. Among all the battles in the region, the Armenians attached special importance to those fought on the front in Sardarabad. This study will try to examine the views of the Turkish sources regarding these events and the repercussions, and try to determine why the Armenians had attached such importance to the fighting on that particular front.

Key Words: *First World War, The Caucasian Front, The battle of Sardarabad, Turkish Armenian Battles, Armenia.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en büyük ve en son savaş oldu. Kendisinin sonunu hazırlayan bu savaşta birçok cephede aynı anda ve farklı devlet veya devlet guruplarıyla savaşmak zorunda kalan Osmanlı ayrıca kendi vatandaşı olan çeşitli unsurların rakipleri safında yer alması nedeniyle de hem kendi sınırları dâhilinde iç problemlerle hem de İttifak devletleriyle mücadele etmek durumunda kaldı. Bu kadar çeşitli mekân ve platformda savaşmak zaten sosyo-politik, ekonomik ve askeri açıdan zayıflamış olan Bâb-ı Âli'nin harap ve bitap düşmesine neden oldu. Devletin bu zayıf haliyle savaştığı önemli alanlardan biri de Kafkasya cephesi olmuştur. Bu cephe aynı zamanda Kafkasya'nın etnik yapısından kaynaklanan sıkıntıları da beraberinde taşımaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girmesiyle beraber çok uzun süredir bir bağımsız devlet kurma fikri etrafında mücadele eden Ermeniler İtilaf Devletleri cephesinde yer alan Ruslarla birlikte hareket ederek Doğu Anadolu bölgesinin birçok şehrini bizzat veya Ruslarla birlikte işgal etmişlerdir. Çok ciddi ulusal beklentiler içine giren Ermenilerin ümit ettikleri durum Rusya'da Ekim devriminin ortaya çıkmasıyla yeniden oluşan şartlar muvacehesinde sekteye uğramıştır. Ancak her şeye rağmen Ermeniler bu beklentilerinden vazgeçmemişlerdir. Bu nedenle Rusların çekilmesinden sonra Ermeniler ele geçirdikleri toprakları bir taraftan korumak ve iade etmemek için her şart, platform ve mekânda her türlü araçla “ölesiye” mücadele etmişlerdir. Ricata mecbur bırakıldıklarında ise terk ettikleri bölgelerde taş üstünde taş bırakmamışlardır.

Ermeniler geri çekilme sürecinde aslında Osmanlı ordusunu yenmeyi ummuyorlardı. Bu beklentinin çok muhayyel olduğunun farkındaydılar. Onların beklediği şey Ruslardan kalan mühimmat ile direnebildikleri kadar direnebilmek ve böylece İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devletini yendikleri, dize getirdikleri zamanda Osmanlının paylaşılacağı masada olabilmek için gerekli zamanı kazanmaktı. Bu kadar önemli beklentilere şartlanmış olan Ermeni milisleri, savaş hukukunun dışına çıkmakta bir beis görmemişler ve her türlü katliam, mezalim ve etnik temizlik yaygın bir hal almıştı.

Bu süreçte Osmanlı kuvvetleriyle Ermeni milisler arasında irili ufaklı birçok yerde aynı anda veya farklı zamanlarda yüzlerce çarpışma olmuştur. Bu çarpışmalardan bir tanesi Ermeniler tarafından kendileri için özel bir öneme haiz olarak telakki edilmektedir. 1918 yılının Mayıs ayının sonlarında gerçekleşen bu savaşın geçtiği yer Serdarabad¹ bölgesidir. Bu bölge bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırına yakın bir konumdadır ve merkezinde aynı isimle ve Erivan'a 65 km uzaklıkta bir şehir yer almaktadır. Ermeniler bu bölgede 1918 Mayıs'ında gerçekleşen savaşa o derece önem atfetmektedirler ki her yıl bu "zaferin" yıldönümünü kutlamaktadırlar. Ayrıca Serdarabad şehrinde bir zafer anıtı dikmek ve müze açmaktan da geri kalmamışlardır. Böylece bu çatışmaya kutsiyet de kazandırılmıştır.

Bu çalışmamızda söz konusu bölgede yaşanan çatışmaları Türk kaynaklarına dayanarak siyasi-askeri bakımdan değerlendirmeye çalışacağız. Gerçekten Serdarabad'da Türk ordusunun büyük bir mağlubiyeti ve dolayısıyla Ermenilerin de iddia ettiği ölçekte bir zaferi mi söz konusudur? Bu makalenin sınırlarını bu soruya verilebilecek cevaplar belirleyecektir.

Kafkas Cephesinde İlk İşgaller, Rus Ricatı ve Barış Görüşmeleri

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin akabinde birçok cephede savaşması mağlubiyet ve toprak kaybını da beraberinde getirdi. En önemli kayıpların verildiği cephelerin başında Kafkaslar gelmekteydi. 1914–15 kışı gerçekleştirilen Sarıkamış harekâtında soğuktan büyük kayıplar verilmesi neticesinde III. Ordu tamamen erimiş oldu. Bu nedenle Ermenilerin büyük güç kattığı Rus orduları kolaylıkla Van, Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirdi. Ancak Rusya'daki siyasi çalkantılar işgalin derinleşmesini engelledi. Hatta 1917 yılı Mart ayından başlayarak gelişen olaylar Rusya'da Bolşevik ihtilaline neden oldu. Bunun

¹ Bu şehrin yazılışı bazı kaynaklarda Sardarabad/Sardrapat şeklinde geçmektedir, ancak biz daha çok Serdarabad yazılışını kullanmayı yeğledik.

tabii neticesi olarak da işgal bölgelerinde başlayan çözülme geri çekilme kararı olarak ortaya çıktı. Ruslar işgal ettikleri bölgelerden çekilirken Ermeni birliklerini beraberlerinde götürmediler. Hatta onları yeniden organize ederek ellerindeki silah ve cephaneyi de bıraktılar. Bir taraftan da atadıkları Ermeni idareciler vasıtasıyla Osmanlı topraklarını Ermenilere bırakmış oluyorlardı. Ayrıca bazı Rus subayların da Ermeni askerlerini sevk ve idare için kaldığı göz önüne alınırsa Rusya'nın Ermenilere fiili desteğinin her platformda devam etmekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ruslar savaşın bütün tarafları barışa davet etmişlerse de bu çağrıdan somut bir sonuç alınamayınca direk olarak Almanya'ya başvurarak barış istemişlerdir. Alman, Avusturya-Macaristan, Türk ve Bulgar yetkilileriyle bir araya gelen Rus murahhaslar Brest-Litovsk şehrinde genel bir mütareke imzaladılar. Ruslarla savaşılan her cephede görüşmelerin sürdürüldüğünün haber alınması üzerine başkomutan vekili ve Harp Nazırı Enver paşa III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'dan Ruslara mütareke teklifi yapmasını istedi. İstenen cevap Aralık 1917 başlarında Rusya'dan değil Maveraya-yi Kafkasya Komiserliğinden geldi.² Buna göre Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteği kabul edilmekteydi.

Mütareke şartlarını görüşmek üzere Erzincan'da bir araya gelen Osmanlı-Rus delegasyonları 18 Aralık 1918 tarihinde bir mütareke imzaladılar. Böylece Ekim 1914 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş oldu.

Erzincan Mütarekesini takiben taraflar Brest-Litovsk'ta barış müzakerelerini tamamlamak için bir araya geldiler. Aralık 1917 tarihinde başlayan görüşmeler üç evrede ancak 3 Mart 1918 yılında imzalanabildi. Bu barış antlaşmasından en kazançlı çıkan ülke Osmanlı Devleti oldu. Zira Osmanlı İmparatorluğu sadece I. Dünya Savaşı'ndan kaybettiği toprakları değil, aynı zamanda 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıyla kaybettiği "elviye-i selâse" denilen Kars, Ardahan ve Batum şehirlerini de elde etme imkânını buldu. Bu anlaşma aslında Osmanlı'nın söz konusu 93 harbi öncesi sınırlara geri dönmesi anlamına gelmekteydi. Bu anlaşmanın bir diğer önemli yönü de Osmanlı Ordularının Kafkasya cephesinde serbest kalması olmuştur. Böylece Türk askerleri Kafkasya ve Azerbaycan içlerine kadar ilerleme imkânı bulmuşlardır. Ayrıca İran'da bulunan İngiliz ordusunun Ermenilerle birleşme hedefinin önlenmesi ihtimali de doğmuş oldu. Bu durum Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak ortaya çıkması ve ayakta kalabilmesi anlamına gelmekteydi.

2 İbrahim Ethem Atınur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tar. Ens. Erzurum, 1996, s. 2.

Erzincan mütarekesiyle Rus kuvvetlerinin Doğu-Anadolu topraklarından çekilmesi uzun bir süredir buralarda bağımsız bir devlet kurmak isteyen Ermenileri enişlendirdi. Ancak bu emellerinden yine de vazgeçemediler. Zaten Rus ve Ermeni Bolşevikler bu durumu dikkate alarak çekilinen yerlerin Türklere değil Ermenilere bırakılması yönünde planlar yapmışlardı.³ Bu nedenle Ermeniler Rusların terk ettiği bütün alanlarda idareyi ele alarak bölgenin tahkimi yönünde çalışmalara başlamışlardır. Tahkim etmek sadece ele geçirilmiş kalelerin veya şehirlerin askeri anlamda güçlendirilmesini içermemekteydi. Bu bölgelerdeki demografik yapının da kurulması tasavvur edilen devletin yapısına uygun olarak değiştirilmesi demektir. Bu nedenle katliam, mezalim ve her türlü işkence yaygın görülen araçlardı. Ermeni kuvvetlerini kontrol edecek hiçbir mercinin bulunmaması da ayrıca bu insani dramların yaygın olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Müslümanların maruz kaldığı katliam ve mezalimler Osmanlılar tarafından sürekli olarak gündeme getirilmiştir. III. Ordu komutanı Vehip Paşa Rus Generali Odişelidze'den Müslümanların uğradığı bu zulüm ve katliamların durdurulmasını istemiş ise de bir sonuç alınamamıştır. Brest-Litovsk görüşmelerinin ikinci evresi Rus tutumu nedeniyle çıkmaza girince Almanya'nın harekâta geçeceğini bildirmesi üzerine Enver Paşa Vehip Paşadan Rus işgali altındaki Türk topraklarının kurtarılmasını istemiştir.⁴

Osmanlı Ordusunun İleri Harekâtı⁵

12 Şubat 1918 yılında harekâta geçen Türk birlikleri fazla bir askeri dirençle karşılaşmadan ilerlemekteydi. Bir gün sonra 13 Şubat'ta Erzincan ve Mamahatun (Tercan) kurtarıldı. 19 Şubat'ta V.Kafkas Tümeni Bayburt'u geri alırken, II. Kafkas kolordusu da Gürcülerin elinde bulunan Trabzon ve Gümüşhane'yi aldı. Doğu-Anadolu bölgesinden çekilen Ermeni kuvvetleri Erzurum yakınlarına yığınak yapmışlarsa da Osmanlı ilerleyişini durduramamışlardır. Sonuçta Antranik'in 11 Mart gecesi tahliyesini kararlaştırdığı Erzurum üç yıllık bir Rus hâkimiyetinden sonra 12 Mart 1918 yılında Türk kuvvetlerinin eline geçmiş oldu. Ermeni komutan Antranik'in bölgeye gelmesi de durumu değiştirmemişti. Artık bölgedeki Ermeni kuvvetlerinin temel hedefi Ermeni halkının ve askerlerinin tahliyesiydi.⁶

3 İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden...*, s. 2.

4 İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden...*, s. 5.

5 Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişi görev alan birlikler ve çatışmalar için bkz: Ek I.

6 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966, ss.429-430.

Osmanlı ordusunun bölgedeki varlığı katliam ve mezalimden sorumlu tuttıkları Ermeniler arasında o derece endişe yaratmıştı ki Erzurum'un doğusunda kalan bölgedeki halk Türk ordusunun gelmesini beklemeden Transkafkas sınırının ötesine geçmeye başladı. Yeni kurulan Ermeni ordusunun bazı kuvvetleri bu tahliyenin yapılması işinden sorumlu kılınmıştı.

Ermeni ordusunun faaliyetleri stratejik bir plana göre yapılmaktan uzaktı. Sadece o günün icaplarına göre konumlandırılmaktaydı.⁷ Çete savaşlarında pişmiş ve karşısında askerden çok sivil halk veya milislerle çatışan Ermeni güçlerinden bu stratejik derinliği beklememek gerekirdi. Çok geniş bir sahada kontrolü sağlamak isteyen Nazarbekian komutasında Ermeni ordusunda ekseriyetini Ermeni subaylar oluştursa da aralarında yetenekli genç Rus subaylarda bulunmaktaydı. Hatta bu Rus subaylardan müteşekkil Ermeni kuvvetlerinin gerisinde savaşan bir tabur teşkil edilmişti.⁸ Ermeni kuvvetlerinin geri çekilmesi, şehirleri tahliye etmesi daha fazla katliam ve mezalim demektir. Önce terk edilen şehirler yakılıp yıkılmaktaydı. Sonra tahliye yolunda yerleşik Müslümanların mal ve can emniyetine tecavüz edilmekteydi.

Brest-Litovsk görüşmelerinin 10 Şubat 1918'de inkıtaa uğraması üzerine Maverayı Kafkas Komiserliği Osmanlı hükümetine barış görüşmeleri teklifinde bulundu ve müzakerelerin yapılacağı şehir Tiflis olarak belirlendi. Ancak 23 Şubat'ta ilk oturumunu yapan Seym⁹ üyeleri müzakerelerin Trabzon'da yapılması kararını ve delegelerin buraya hareket edeceklerini Osmanlı hükümetine bildirdiler. Ancak Brest-Litovsk Barışı'nın 3 Mart'ta imzalanması Transkafkas hükümetinin protestolarına neden oldu. Bunun temel nedeni Kars-Ardahan ve Batum'un bu anlaşmayla Osmanlı'ya bırakılmış olmasıydı. Osmanlı Hükümeti ise bu anlaşmanın onaylanmasını Kafkas Komiserliğinden istemekteydi. III. Ordu komutanı Vehip Paşa bu durumdan o derece emindi ki 10 Mart 1918'de Kafkas orduları başkomutanlığına gönderdiği telgrafta Brest-Litovsk barışıyla Osmanlıya terk edilen yerlerin ne zaman iade edileceğini soruyordu.¹⁰ Ancak Osmanlı Devleti'nin konuyla ilgili ciddiyeti anlaşılınca Kafkasya Komiserliği görüşmelere hazır olduğunu bildirdi. Türklerin de temsilcilerini Trabzon'a göndermesiyle başlayan müzakereler (14 Mart–14 Nisan 1918) zaman zaman kesintiye uğramıştır. Kafkasya

7 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas...*, s.430.

8 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas...*, ss.430-431.

9 Transkafkasya hükümeti parlamentosu.

10 İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tar. Ens. Erzurum, 1996, s. 6.

delegasyonunun Evliye-i Selase konusundaki tutumunu değiştirmemesi üzerine Hüseyin Rauf Bey 6 Nisan tarihinde yayınladığı ultiimatomla öncelikle Brest-Litovsk barışının tanınmasını ve ayrıca Kafkasya Komiserliği'nin Rusya'dan bağımsız olduğunu ilan etmesini istemiştir. Bunun üzerine Kafkas heyeti başkanı Çenkeli söz konusu anlaşmayı kabul ettiklerini bildirdi. Ancak bu antlaşma Seym tarafından onaylanmadı.

Bir taraftan siyasi müzakereler yürütülürken diğer taraftan askeri harekât olanca hızıyla devam ediyordu. 37. Tümen 13-14 Nisan'da yaşanan çarpışmalardan sonra Batum'u ele geçirmiştir. Sarıkamış ve Kars bölgesindeki savaşı yürütmekle görevlendirilen I. Kafkas Kolordusu Albay Kazım (Karabekir) Bey'in komutasında ileri harekâta devam etti. Kars'a kadar birçok yerde direnen Ermeni kuvvetleri her defasında geri çekilmek zorunda kaldılar. Sarıkamış ve Kağızman kurtarılan bölgeler arasında yer aldı. Kafkas Orduları Gurup komutanlığına getirilen Yakup Şevki Paşa'nın emriyle harekete geçen Kazım Bey 22 Nisan'da Selim'deki Ermeni direnişini kırdı. Kars tahkim edilmiş kalesiyle, savaşıcak yetenekte olan bütün Ermenilerin müdafaasına katılacağı bir yer konumundaydı. Ruslardan kalan cephaneler savaşın sürdürülmesi için yeterliydi. Zaten geri kalan halk eşyalarıyla birlikte Gümrü-Erivan istikametine çekilmişlerdi. Bu nedenle Kazım Karabekir zayıf olmaması için şehrin kuşatılarak alınması yönünde bir askeri strateji benimsedi. Ermeni General Nazarbekian bu kuşatılmışlık sürecinde iki defa ateşkes isteğinde bulundu. Ancak bu çabaları zaman kazanmaya yönelik olarak değerlendiren Kazım Bey silah ve mühimmatın buradan çıkarılmaması için bir an önce hareket edilmesini istiyordu.¹¹

Vehip Paşa'nın Kars'ın bir an önce teslimi yönünde görüş bildirmesi üzerine Kazım Bey Ermenilerle müzakerelere başladı. Albay Morel ve Kazım Bey arasında sürdürülen görüşmelerde Kars kalesinin muhasara altında olduğu ve Türk ordusunun kararlı olduğu anlaşılınca şehri Türklere teslim etmeyi kabul etti. Osmanlı Ordusu 25 Nisan akşamı şehre girdi. Ermenilerin bıraktığı silah, mühimmat ve erzak göz önüne alındığında niçin zaman kazanmak istedikleri ve depoların tahliyesinde ısrarcı oldukları anlaşılmaktadır.¹²

11 I. Kolordu'nun bu bölgedeki faaliyetleri için bkz; Nasır Yüceer, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Hareketi, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, 1918*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002, ss. 24-28; Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi*, II. Cilt, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

12 Nasır Yüceer, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s. 25'den ATASE arşivi; BDH. Koll. K. 3955.H-100, 108 F. 1-41, 1-4; W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas...*, s.435; Rusların bıraktığı silah ve mühimmat-erzak ve Ermeni ve Türk kuvvetlerinin mukayesesi için bkz: Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, İstanbul: Peri Yayınları,

Türk Ordusu Arpaçay'ın Doğusunda

Türk ordusunun Kars'a yerleşmiş olması barış müzakerelerine ivme kazandırdı. Trabzon'da kesilen barış görüşmeleri 11 Mayıs'ta Batum'da yeniden başladı. Ancak Vehip Paşa daha önceki müzakerelere konu olan yerlerin silahla alınmış olmaları nedeniyle müzakere edilemeyeceğini ve dolayısıyla yeni şartlarda yeni teklifleri konuşmak gerektiğini bildirdi. Bunun anlamı şu idi:¹³

1. Ahıska, Ahılkelek ve Gümrü bölgelerinin Türk kuvvetleri tarafından işgali.
2. Gümrü-Nahçıvan-Culfa tren hattının Türklerin kontrolüne bırakılması.
3. İngiltere ile savaş sürdüğü müddetçe bütün Kafkas demiryollarının Osmanlılar tarafından kullanılması.

Osmanlı talepleri aslında bölgede uygulamak istediği politikaların da işaretini vermekteydi. Bakü'ye yardım yollarını elde tutmak, Ermenilerle İran'da bulunan İngilizlerin buluşmasını engellemek, Azerbaycan'ın bölünmesine mani olmak, bölgede ayyuka çıkmış olan Müslümanlara karşı işlenmekte olan katliam ve mezalimleri önlemek¹⁴, Müslümanlarla meskûn alanları içine alan bir güçlü Ermenistan devletinin ortaya çıkmamasını sağlamak ve daha pragmatik bir talep olarak barışın yapılabilmesi için önerdiği tekliflerin kabulünü kolaylaştırmak, Osmanlı Devleti'nin politik hedeflerini oluşturmaktaydı. Yakın dönemde Kafkasya ve Azerbaycan'ı kontrol altında tutma politikası uzak hedef olarak Hindistan ve Afganistan'ı da içine alan Orta-Asya eksenli bir gaye güdülmüyordu. Bu nedenle III. Ordu Komutanı Vehip Paşa 15 Mayıs 1918'de Arpaçay'ın doğusuna geçme emrini verdi.

16 Mayıs'ta Gümrü'nün ele geçirilmesi Batum'da devam eden görüşmelerde Türk isteklerinin Mavera-yi Kafkas Hükümeti tarafından kabul edilmesinde etkin oldu. Ayrıca Gümrü-Culfa ve Gümrü-Tiflis demiryolu kontrol altına alınmış oldu. Ancak daha önemli olan Azerbaycan içlerine yapılacak olan bir askeri faaliyetin yapılabilmesi için Erivan, Gence, Tiflis ve Kars'a giden stratejik noktaları kontrol eden Karakilis'in ele geçirilmesi şartı. Gümrü'den çekilen Ermenilerin yerleştiği bu bölgede (Karakilis ve Delican) sağlam mevkiler elde etmesi de önlenmiş olacaktı.

2003, ss.221-223.

13 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas...*, ss.435-436; Joseph Pamiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, İstanbul: Kayıhan Yay. 1990, s.321.

14 Cemal Paşa barış görüşmelerinde bulunmak üzere geldiği Batum'da yaptığı konuşmada bu konuyu tekrar hatırlatır. Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, İstanbul: Peri Yayınları, 2003, s. 272.

Enver Paşa'nın isteği¹⁵ doğrultusunda I ve II. Kafkas Kolorduları Karakilis, Serdarabad, Tiflis ve Erivan istikametinde harekete geçti. Burada esas hedef Karakilis olmasına rağmen Tiflis ve Erivan baskı altında tutulmuş olacaktı.

Osmanlı Kuvvetleri Kazım Karabekir komutasında bulunan I. Kolordu ve ayrıca gurup komutanlığını deruhte eden Yakup Şevki Paşa idaresinde II. Kolordu ile bölgeyi hâkimiyet altına almak için 20 Mayıs'ta harekete geçti. Güneydeki faaliyetleri I. Kolordu ve Karakilis'in ele geçirilmesi görevi ise II. Kolorduya verildi.

Karakilis'in ele geçirilmesi için II. Kolorduya bağlı 11. Kafkas tümeni 27 Mayıs'a kadar şehri ele geçiremedi.¹⁶ Türk ordusu zaman zaman sayısal üstünlüğün Ermenilerde olduğu 21–22 Mayıs günlerinde Nazarbekian kuvvetlerini geriye itmiş ise de 24 Mayıs'ta olduğu gibi Hamamlu bölgesine geri çekilmek durumunda kalmıştır. 9. Tümenin bu geri çekilmesine karşılık 5. Kafkas Tümeni ilerleyişine devam ederek Antranik kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur etmiştir. Ancak istenilen zamanda Karakilis'nin zapt edilememesi üzerine görev Kazım Karabekir'e verilmiştir. 26–28 Mayıs'ta gerçekleşen şiddetli çatışmalardan sonra 9. ve 11. tümenler 28 Mayıs'ta Karakilis'i zapt etmişlerdir.¹⁷ Nazarbekian elindeki kuvvetlerin büyük kısmını kaybederek Delican'a çekilmiştir. Bir gün sonra Antranik kuvvetleri de aynı bölgeye çekilerek Nazarbekian'la buluşmuştur.¹⁸

Kuzeyde merkez konumundaki Karakilis'nin düşmesi Erivan'ın güneyinde mevzilenmiş olan Silikian kuvvetlerini endişeye teşvik etti. Kuzeyden sarıldığını düşünen Silikian Türklerin 18–19 Mayıs'ta Aras'ın güneyinden taarruza başlaması üzerine çete reisi Dro'yu emrindeki 1000 kişilik kuvvetle Başabaran geçidinde pusuya yatırdı. Güneyde faaliyet gösteren Kazım Karabekir'in idare ettiği I. Kafkas Kolordusuna verilen görev 20 Mayıs'ta Güzeldere-Avdi Bey hattını tutmak ve en az bir alay müfrezesiyle ciddi bir mukavemetle karşılaşıncaya kadar Serdarabad yönünde ilerlemeye devam etmektir.¹⁹

15 Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.514'den ATASE, No. 4/3671, Kls. 2919, F3-10.

16 Bu bölgede yaşanan savaşlar ve Nazarbekian'ın muharebe düzeni için bkz: W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966, ss.439-441.

17 Karakilis'in zaptının geçikme nedenleri hakkında bkz: Nasır Yüceer, *I. Dünya savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbeycan ve Dağıstan Hareketi, Azerbeycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması*, 1918, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002, s. 28.

18 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966, s.441.

19 Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.515'den ATASE, No. 5/2743, Kls. 3955,H-110, F1-20,

20 Mayıs için hedeflenen bölgelere mukavemetsiz ulaşıldı. Sadece Karzak bölgesine çatışmalar yaşandı. Serdarabad bölgesinde ilerleyen Zihni Bey müfrezesi Alagöz istasyonu ve Mahtaka hattına kadar ilerledi. Grup birlikleri 21 Mayıs'ta da genelde muharebesiz istenilen hedeflere ulaştılar. Ancak, Zihni Bey müfrezesi 600 piyade ve 250 kişilik süvariden oluşan Ermeni kuvvetleriyle çarpışarak Serdarabad'ı işgal etti.²⁰

Güneyde faaliyet gösteren Osmanlı ordularına verilen emir, Batum'da ki barış görüşmelerine katkıda bulunmak adına 21 Mayıs tarihinde bulunan noktalarda kalınması ve ileri harekât yapılmaması oldu.²¹

Bu emrin politik anlamı Osmanlı Devleti'nin Erivan bölgesini işgal etmek istemediğidir. Devletin bütün amacı tren güzergâhını kontrol etmek ve dolayısıyla Bakû'ye zamanında ve yeterli yardımı sağlayabilmektir. Bu nedenle harekât planlarını zaman zaman Transkafkas hükümetine duyurmaktan imtina etmemiştir. Hatta sadece Ermeni komutan Nazarbekian ile problemleri yüz yüze halledebilmek için daha önceden mutabık kalındığı üzere Vehip Paşa ve Dâhiliye Nezareti müsteşarı Abdulhalik Bey'le Gümrü'ye gelmiştir. Ancak Nazarbekian'ın gelmesi üzerine bu buluşma gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Yakup Şevki Paşa imzalı Nazarbekian'a hitaben yazılmış bir uyarı mektubu gönderilmiştir.²²

21 Mayıs genelde sükûnet içinde geçmiştir. Celaloğlu mıntıkasında ise Ermeni kuvvetleri şehri savaştan Türklere teslim etmişlerdir. Ancak XI. Kafkas Tümeni ve Zihni Bey birliklerine karşı Ermeni saldırıları devam etmektedir. Üstünlüğü ele geçiren Ermeni kuvvetleri Zihni Bey müfrezesinin Serdarabad'ın 4 km kadar kuzeyine çekilmesini sağlamışlardır. Bunun üzerine I. Avcı taburu bu müfrezenin emrine verilmiştir.²³

26 Mayıs 1918'de Serdarabad'ın 6 km kuzeyinde koşullanmış Zihni Bey müfrezesine 2000 piyade, 200 süvari, 6 top ve 3 makineli tüfekle yapılan Ermeni taarruzu geri püskürtülmüştür. Hatta Ermeniler kaçmakta olan askerlerini caydırmak için

21.

20 Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.516'den ATASE, No.5/12510, Kls. 4070, H-108, F.1-20; ATASE, No.5/5649, Kls. 3941, H-23, F.1-15

21 Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.516'den ATASE, No.5/2743, Kls. 3955, H-111, F.1-27; ATASE, No.5/5649, Kls. 3941, H-23, F.1-11, 13,14.

22 Mektubun detayları için bkz: Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.521.

23 Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.517'den ATASE, No. 5/2743, Kls. 3955,H-110, F.1-14.,

üzerlerine top ateşi açmak durumunda kalmıştır. Ancak Ermeni tazyikleri durmadan devam etmiştir. 27 Mayıs günü 2500 kişilik Ermeni birliklerinin tazyiki altında Zihni Bey müfrezesi çok da sıkı takibe uğramadan Aşniyak güney sırtlarına çekilmek durumunda kalmıştır. Zihni Bey kuvvetlerinin kuzeye çekilmesi Osmanlı karargâhını rahatsız etmeye başlamıştır. Bu geri çekilme Gurup komutanlığı için tehlikeli durumlar arz etmeye başlamıştır.²⁴

Bunun üzerine Hacı Hamdi Bey komutasında bir kısım kuvvet Zihni Bey birliklerine takviye için gönderilmiş ve böylece idareyi ele alacak ve Serdarabad cephesindeki harekâtı sevk ve idare edecekti. 28 Mayıs'ta Ermeni kuvvetleri Zihni Bey kuvvetlerini kuşatmaya çalışırken kendisine yardım için yolda olan Hamdi Bey kuvvetleri Ermeni saldırısına uğramıştır. Savaştan Türk kuvvetleri galip çıkmış fakat Zihni Bey müfrezesine zamanında yardım ulaşmamıştır.²⁵ 29 Mayıs'ta söz konusu Türk birliği Alagöz istasyonu-Boyunludağ hattını tutmaya devam etmiştir.

Çatışmalar bir süre daha devam edecek ancak daha önce hareketsiz kalan 12. Türk piyade tümeni Aras'ı geçerek 11. Kafkas tümeniyle birleşecektir. Sonuçta 7-9 Haziran arasında Serdarabad, Eçmiyazin ve Uluhanlı tren istasyonları Türklerin eline geçecektir.²⁶

Bölgedeki bu savaşlar gerçekten askeri niteliği ve siyasi sonuçları bakımından kimlik ve bağımsızlık niteliğinin temel argümanı olabilecek ölçekte midir? Bu sorunun cevabını Kafkas cephesi savaşları uzmanı W.E.D Allen-Paul Muratoff çok net ortaya koymaktadırlar. "Böylece, karışık bir başlangıç devresinden sonra üç hafta sürmüş olan Türk-Ermeni harbinde General Silikof ve çeteci lider Dro-mütevazı denilebilen- yegâne Ermeni başarısını sağlamış oluyordular. Bu harekâta Türkler dört tümen hasretmişlerdi fakat Ermenilerin, Türklerin Kafkasya üzerindeki emellerini geciktirecek ciddi bir mukavemette de buldukları söylenemez. Ciddi oyalama harekâtı, Ermenilerin savaşa devam üzerinde verdikleri cüretkâr karardan çok, Gürcü liderlerin siyasi manevralarıyla temin edilmiştir."²⁷

Ermeni tarihçi Ter Minassian da Nazarbekian, Silikian ve Daniel Beg Pirumian

24 Bu konudaki arşiv belgeleri için bkz: Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.519.

25 Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, II. Cilt, s.521'den ATASE, No. 5/2743, Kls. 3955,H-117, F1-7; ATASE, No. 5/5649, Kls. 3941, H-24, F1-6.

26 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966, s.442.

27 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk Kafkas...*, s.442-443.

ile Dro'nun simültane olarak sürdürdükleri direniş için benzer bir kanaati ortaya koymaktadır: "Ermeniler Erivan'a doğru yönelen Türk askeri yürüyüşünü askeri olmaktan ziyade moral zaferiyle durdururlar..."²⁸

Ancak diğere bazı araştırmacılar abartıda sınır tanımamaktadırlar. A. Vandouny'nin 1919 tarihli "Les Arménieniens dans la Guerre mondiale", başlıklı makalesinde Ermenilerin Türk kuvvetlerini Gümrü'ye kadar geri çekilmeye mecbur bıraktıklarından bahsetmektedir.²⁹ Ancak diğere pro-Ermeni araştırmacılar bile bu yönde bir görüşe iştirak etmemektedirler.

Kahramanlık öyküleri kısa sürede destanlaşır ve bütün araştırmacılar ana kaynak olarak bu mitosları kullanırlar. Ancak destanların oluşturulmasında omurga görevi din adamlarının savaş meydanlarında gösterdikleri olağanüstü kahramanlıklara ve politikacı-savaşçı komutanların nutuklarına yüklenmektedir. Ancak bu nutuklar arasında Ermenice bilmediği anlaşılan Silikian gibi komutanların varlığı da bilinmektedir.

Zafer İhtiyacı ve İç Çekişmeler

Başı görüşmelerinin sürdüğü evrede ortaya çıkan siyasi gelişmeler ve Seym'in 26 Mayıs'ta dağılma kararı alması ve birkaç saat sonra Almanya'nın desteğini alan Gürcülerin bağımsızlığını ilan etmesi ve arkasından 27 Mayıs'ta Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı Ermeni cephesinde de hareketlenmelere neden oldu. Onlarda Türk ultiमतomunu kabul ederek bir gün sonra bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu bağımsızlık Ermenileri memnun etmedi. Çünkü kurdukları hayallerin tam aksine, Büyük Ermenistan yerine 11000 km² bir alanla yetinmek zorunda kaldılar.³⁰ Bu durumu geçici, arızı bir oluşum olarak kabul edip hedeflerini daha sonraki evrelerde gerçekleştirmeleri mümkün olabilirdi. Ancak yeni devlet Türk kuvvetlerinin dayatmasıyla ortaya çıkmıştı. Bu unutturulamayacak bir vakıta idi. Bu nedenle bağımsızlığın yeni bir olgu üzerine inşa edilmesi gerekiyordu. Bu sevimsiz olayın izalesi için bir "büyük zafer" gerekiyordu. En yakın askeri olayların geçtiği Serdarabad iyi bir numune olabilirdi.

Bu "zaferden" sonra neden Türk ultiमतomunun kabul edildiği sorusuna da bir cevap bulmak gerekiyordu: Görüşmelerde bulunan delegasyona Serdarabad zafe-

28 Anahide Ter Minassian, *La République d'Arménie*, Bruxelles: Editions Complexe, 1989, s.78.

29 A. Vandouny, "Les Arménieniens dan la Guerre mondiale", *La Revue de Paris*, Juillet-aout 1919, s.891.

30 Anahide Ter Minassian, *La République d'Arménie*, Bruxelles: Editions Complexe, 1989, s.81.

rinin haberi ulaşmadı. Bu nedenle antlaşmaya imza kondu. Bu durumu Antranik Çelebyan şöyle ifade etmektedir.³¹ “Batum'daki Ermeni delegeleri 29 Mayıs akşamı saat 19'da Osmanlı koşullarını ultiimatomdan bir saat önce kabul ettiklerine dair mektubu ilettiklerinde, Sardarabat zaferinden haberleri dahi yoktu.”³²

“Bu bağımsızlık akti sözde ve geçici bir şeydi. Hayk Khocasaryan'a göre bu alçaltıcı bir şekilde kendini kandırmacanın bir sonucuydu. Batum antlaşmasıyla zorla kabul ettirilen sözde bağımsızlığın yıldönümü gülünç bir kendini kandırmaca olacaktır. Fakat tam da o günlerde gerçekleşen Sardarabat zaferi Ermenistan'ın bağımsızlığının açıklanmasının ikinci yüzünü oluşturmuştur...” Aslında tartışmaların merkezi bağımsızlık günü ve bu günün temel alınacağı olayla ilgiliydi. “Her neyse, Sardarabat zaferi ve Doğu Ermenistan'ın devletsel hayatının başlangıcı o günlerden biriyle seçilmek durumundaydı. Eğer Doğu Ermenistan Hükümetinin ilk oturumu ya da Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi Erivan Cumhuriyetinin bağımsızlık ve Sardarabat zaferi günü olarak 28 Mayıs gününü seçmişse neden bu tarih üzerinde Ermeni basınında on yıllardan beri fırtınalar kopartılıyor? Anlaşılır değil!” “Sardarabat zaferi ve Doğu Ermenistan devletinin başlangıç tarihi başkalarının dayatmasıyla başka bir gün olarak belirlense idi daha mı iyi olurdu acaba?...”³³

Ermenilerin kabulde zorlandıkları olgu esasen bir taraftan Türklerin kurulmasına izin verdiği bir bağımsız Ermeni devleti fikri ve diğer taraftan Osmanlı sınırları içinde hak iddia ettikleri topraklardan vazgeçmelerini onaylamış olmaktadır.³⁴ Bu asla kabul edilecek bir durum değildi. Bu nedenle Antranik gibi savaşçılar bunu asla kabul etmemişler ve sonuna kadar “Büyük Ermenistan” hülyalarından vazgeçmemişlerdir.

Modern araştırmacılar çok çeşitli nedenlerle ve özellikle savaşta yer almış kişilerin hatıralarındaki bilgileri doğrulama ihtiyacı bile duymadan kullanma yoluna gitmişlerdir. Bunun en iyi örneklerinden birini Serge Afanasyan tarafından yayınlanan “La Victoire de Sardarabad, Arménie 21–29 Mai 1918” başlıklı çalışma oluşturur. Kendi savaşını anlatan insan psikolojisi dikkate alınmayan bu nevi çalışmalarda bu kadar büyük bir zaferin siyasi ve askeri yansımalarından hareketle sonuçlara varılmamıştır. C. J. Walker “Ermenilerin inisiyatif aldığı ve

31 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, İstanbul: Peri Yayınları, 2003, s. 272.

32 Batum'da bulunan Ermeni delegasyonunun Serdarabat zaferinden haberdar olduğuna dair bkz: Anahide Ter Minassian, *La République d'Arménie*, Bruxelles: Editions Complexe, 1989, s.80.

33 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, İstanbul: Peri Yayınları, 2003, s. 272.

34 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa...*, s. 274.

Türkleri Gümrü ve hatta Kars'a kadar itebilecekleri kapasitede göründükleri bir anda Silikian Nazarbekian'dan ateşkes emri almıştır³⁵ cümlesiyle objektifliğini ortaya koymaktadır.

Ermeni kilisesinin bu zaferi yaratmada aldığı rolün de altını çizmek gereklidir. Öncelikle Türk ordusunun Erivan önlerine gelmiş olması ve kutsal beldeleri Ecmiyadzin'i kaybetme riski bütün Ermenilerde olduğu gibi Kilise mensuplarında da büyük bir endişeye yaratmıştır. Bu nedenle din adamları öncelikle insanların askere alınması ve işe temininde görev almışlar, daha sonra da bizzat cephelere gelerek savaşlara katılmışlardır. Bu nedenle önce kahramanlıklar daha mistik bir atmosferde anlatılmıştır. İkincisi bağımsızlığın kazanılması sürecine bir kutsiyet kazandırmak için bir zafer ihtiyacı giderilmiştir. Günümüzde Ermeni diasporası ve dolayısıyla kilisesi de bu günü ulusal zafer olarak kutlamaktadır. Hatta diasporadaki Ermeni kiliseleri bu günü kutlanacak gün listelerine eklemiş ve yıllık olarak yaptıkları programlarda geniş yer vermişlerdir. Fransa'da (Paris) Ermenilere ait "Saint-Jean-Baptiste"³⁶ katedralinin 2003 yılı kutlanacak kutsal günler listesinde Serdarabad "zaferi" de yer aldığı bilinmektedir.

Sonuç

Ermenilerin Doğu Anadolu'dan geri çekilmesi ve çok kısa denilebilecek sürede Türk kuvvetlerinin Erivan önlerinde vaziyet alması çok kolay kabul edilebilir bir durum değildir. Bu nedenle Mayıs 1918'de Ermenilerin dirençlerinin arttığını söylemek mümkündür. Ancak bu direnci tetikleyen temel olgu Türk kuvvetlerini yenmek yoluyla o topraklardan atmak değildir. Sadece genel barışın yapılacağı ve İtilaf devletlerinin Osmanlıyı parçalayacak metni kabul ettirdikleri ana kadar zaman kazanmaktı. Böylece milliyetçilik ve Kilisenin tahrikiyle oluşturulan büyük devlet kurma ülküsü Batılı devletlerin yardımıyla gerçekleşmiş olacaktır.

Diğer bölgelere göre direncin bu bölgede daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ancak "büyük zafer" diye nitelendirilebilecek bir askeri faaliyetten bahsetmek mümkün değildir. Bir çok cephede onlarca kez yapılan savaşlarda sonuçları değiştirmeyecek mevzi başarılarının büyük zafer diye takdim edilmesi ve hele hele Pers Ermeni savaşlarıyla mukayese edilmesi anlaşılır bir durum değildir. Ayrıca, Osmanlılar bu bölgenin tamamını ele geçirmek istememektedirler. Bunun politik

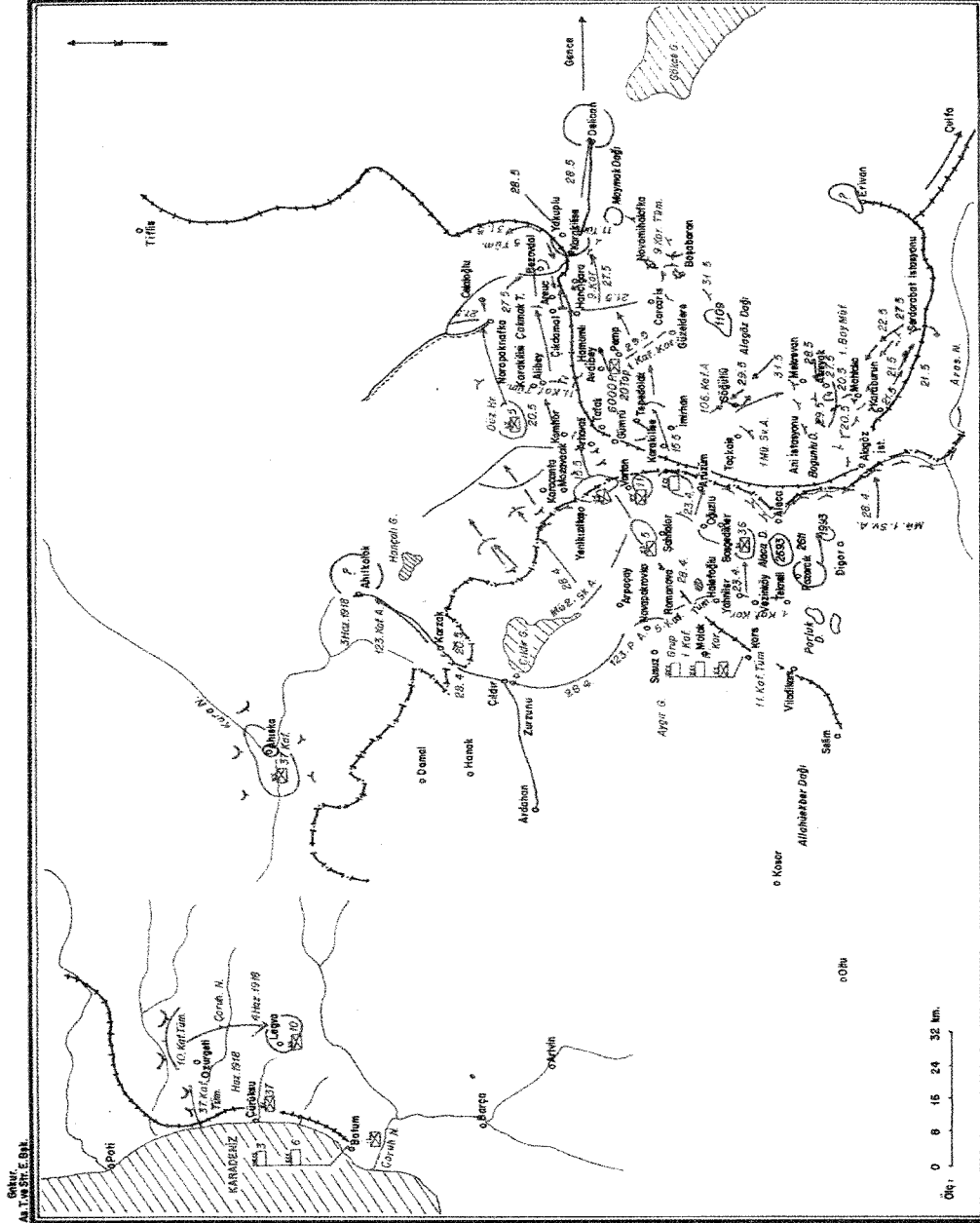
35 Christopher J Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, London: Routledge, 1991, s.254-255.

36 2003 yılı Mayıs ayı programı için bkz: <http://www.acam-france.org/pratique/eglise-calendrier/calendrier2003.htm>

olarak doğru olmayacağına inanmaktadırlar. Dolayısıyla ifade edilmeye çalışıldığı gibi kendi bölgesel politikasını kolaylaştırıcı aktivitelerde bulunan bir Osmanlı devletinden bahsedebiliriz.

Bölgede çok sayıda cephe savaşı olmuştur. Bu nedenle tek bir savaş adıyla konuyu ele almak yanlış olacaktır. Zaten bölgede bir çok alanda askeri faaliyetler ve dolayısıyla az da olsa gel-gitler yaşanmaktadır. Bu nedenle bir tek Serdarabad savaşı ve zaferinden bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca bölgesel savaşları bir bütün olarak ve bir periyodu kapsayacak şekilde değerlendirmenin daha sübjektif sonuçlar vereceği de ortadadır. Savaşa katılan Ermeniler ve dönemin devlet adamlarının başarı ve başarısızlıklarının konuşulması, uygulanan politikaların hedef-vasıta korelasyonuna sahip olup olmadıklarını irdelemek yerine taçlandırılmış bir zaferden bahsetmeyi daha uygun bulmuşlardır. Ermenistan'ın bağımsız devlet olarak ortaya çıkmasından günümüze kadar olan süreçte bu politika ve anlayıştan vazgeçilmemiştir.

1877 Hududu'na İlerleme 4 Haziran 1918'e Kadar Devam Eden Harekat

Mavi Çizgi: Türk Güçleri
Kırmızı Çizgi: Ermeni Güçleri

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA FRANSIZ DOĞU LEJYONU'NUN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (TEMMUZ – KASIM 1917)

Mustafa Serdar PALABIYIK
Araştırma Görevlisi ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü
pserdar@metu.edu.tr

Öz: *Doğu Lejyonu'nun kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili olarak kaleme alınan bir dizi makalenin üçüncüsü olan bu makalede 1917 yılının Temmuz ayı ile Kasım ayları arasında meydana gelen gelişmeler değerlendirilmiştir. Bu süreç Doğu Lejyonu ile ilgili ilk ciddi sorunların ortaya çıktığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra Lejyon bu süre dahilinde genişlemeye devam etmiş ve sekiz bölükten oluşan bir ordu halini almaya başlamıştır. Bu çerçevede makalenin birinci bölümünde Yeni Dünyadan Fransa'ya ve oradan da Kıbrıs'taki kampa yapılan gönüllü sevkiyatı incelenirken ikinci bölümde Lejyonun içinde Ermeniler ve Suriyeliler arasındaki çekişme analiz edilmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Doğu Lejyonu, Ermeniler, Suriyeliler, Latin Amerika, Monarga Kampı*

Abstract: *Being the third one of a series of articles on the establishment and activities of the Eastern Legion, in this article developments occurred between July and November 1917 are covered. This period was the period of the emergence of first significant problems regarding the Legion as well as its enlargement. This article, therefore, aims to analyze the transportation of Armenian and Syrian volunteers to first France and then to the Legion's camp in Cyprus. Secondly, the article examines some reports prepared by French officers on the Legion emphasizing the cleavages between Armenian and Syrian subjects of the Legion.*

Key Words: *Eastern Legion, Armenians, Syrians, Latin America, Monarga Camp*

Giriş

Doğu Lejyonu'nun kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili olarak kaleme alınan bir dizi makalenin üçüncüsü olan bu makalede 1917 yılının Temmuz ayı ile Kasım ayları arasında meydana gelen gelişmeler değerlendirilmiştir. Bu süreç Doğu Lejyonu ile ilgili ilk ciddi sorunların ortaya çıktığı bir süreç

olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra Lejyon bu süre dahilinde genişlemeye devam etmiş ve sekiz bölükten oluşan bir ordu halini almaya başlamıştır.

Bu makale temel olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Yeni Dünya'dan Fransa'ya, oradan da Kıbrıs'taki Doğu Lejyonu kampına gönderilen Ermeni ve Suriyeli gönüllülerin durumu incelenmiştir. Bu çerçevede Latin Amerika'ya gönderilen delegelerin faaliyetleri, gönüllü toplama sürecinde yaşadıkları zorluklar, Latin Amerika'da Büyük Güçler, özellikle de İngiltere ve Fransa arasında yaşanan rekabet gibi konular değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise Doğu Lejyonu'nun durumu incelenmiştir. Lejyona katılan gönüllülerle Lejyonun artık güçlü bir askeri birlik olarak tarih sahnesine çıkmaya başlaması, ancak arkaplanda Ermeniler ve Suriyeliler arasında yaşanan çekişmeler ve Fransız askeri yetkililerin Lejyon ile ilgili olarak kaleme aldıkları raporlar bu bölümde analiz edilmiştir.

1. Yeni Dünya'dan Fransa'ya Gönüllü Sevkıyatı

1916 yılının Aralık ayında Cebel Musa Ermenilerinin bir lejyon teşkil etmek için yetersiz kalması üzerine Doğu Lejyonu'na gönüllü toplamak üzere Merkezi Ermeni ve Suriye Komiteleri bazı delegeler görevlendirmişlerdi. Bu görevliler ABD ve Güney Amerika'ya 19. yüzyılın ortalarından itibaren göç etmiş olan Ermeni ve Suriyelileri Doğu Lejyonu'na katılmak için ikna etmek üzere bu bölgelere gönderilmiş ve propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi. Delegelerin çalışmaları sonucunda Ermeni ve Suriyeli gönüllülerin Fransa'ya sevkıyatına başlanmış, bu çerçevede Fransa'nın üç büyük liman kenti olan Bordeaux, Le Havre ve Marsilya'da Merkezi Suriye ve Ermeni Komitelerinin görevlendirdiği yetkililer bu sevkıyatı kontrol etmeye başlamışlardır. Makalenin bu bölümünde 1917 yılının Haziran ayının sonlarından itibaren Yeni Dünya'dan gönüllü toplama meselesinin sorunları incelenecektir.

1917 yılının Haziran ayının sonlarında ilk Amerikan birliklerinin Fransa'ya varması ile Birinci Dünya Savaşı artık yalnızca Avrupa kıtasının savaşı olmaktan çıkmış, kıtalararası bir hal almıştı. Bu da Amerika'dan Ermeni ve Suriyeli gönüllülerin Fransa'ya sevk edilmesini kolaylaştıran bir faktördü; zira Amerika Birleşik Devletleri (ABD) savaşa girmeden önce gizlice yürütülen propaganda faaliyetleri artık açık bir biçimde yürütülebiliyordu. Bu da Amerika'dan yapılan gönüllü sevkıyatının artmasına ve Fransa'daki varış merkezlerinde güvenilir Ermeni ve Suriyeli yetkililerin bulundurulması ihtiyacına neden oluyordu.

Paris'te bulunan Merkezi Suriye Komitesi (*Comité Central Syrien*) Başkanı Şükrü Ganem 20 Haziran'da Dışişleri Bakanı Ribot'a yazdığı bir mektupta Doktor Samné adında bir yetkilinin Bordeaux'da Amerika kıtasından Doğu Lejyonu'na katılmak üzere gelecek olan Suriyeliler ile ilgileceğini bildirmekte ve Samné'yi tanıtmaktadır. Samné Paris'teki Ermeni Komitesi'nin başkanı Sevadjian ile görüşerek Bordeaux'ya gelecek olan gönüllüler ile kendisinin meşgul olacağını belirtmiştir.¹ Mektuptaki temkinli ifadelerin satır aralarında Ermeni ve Suriyeli delegeler arasında bir tür rekabet olduğu izlenimi çıkarılabilir. Zira Ganem Amerika'ya gönderilen Suriyeli gönüllülerin de Ermeni yetkililer tarafından karşılanmasından hoşnut değildir. Doktor Samné'nin yetkilendirilmesi Dışişleri Bakanlığı tarafından kabul edilmiş ve durum Savaş Bakanlığı'na bir mektup ile bildirilmiştir.²

Gönüllü toplanması ile ilgili tek sorun Suriyeli ve Ermeni yetkililer arasındaki rekabet değildi. Özellikle Güney Amerika'da yaşayan Suriyeliler arasındaki bölünmüşlük zaman zaman propaganda faaliyetlerinin sekteye uğramasına neden oluyordu. Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel 26 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir mektupta Brezilya'daki Suriyelilerin Fransa'ya büyük yakınlık duyduğunu, ancak yine de bazı Suriyelilerin kişisel nedenlerle veya kendi aralarındaki bölünmüşlükler nedeniyle kendileriyle irtibata geçmek istemediklerini belirtmişti. Claudel bu kişisel veya kolektif sorunları çözmeye çalıştıklarını ve bu konuda kolay kolay sonuç verici adımlar atılamamasına rağmen genel durumun Fransa'nın lehine olduğunu dile getirmişti.³

Ortalçi iki gün sonra yazdığı bir mektupta daha iyimserdir ve Sao Paulo kentinde kurulan bir Suriye komitesi tarafından gönüllü toplama işinin daha organize bir şekilde yürütüleceği müjdesini vermektedir.⁴ Bu arada iki Suriyeli delege Dr. Lakah ve Merdam Bey Rio de Janeiro'ya varmışlar ve buradaki Suriyelilerle temas ederek onları Doğu Lejyonu'na katılma konusunda ikna etmeye çalışmışlardır.

- 1 Suriye Merkez Komitesi Başkanı Şükrü Ganem'den Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 20 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 20.
- 2 Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'tan, Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'ye mektup, 23 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 26.
- 3 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'den, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 33.
- 4 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'den, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 28 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 34.

Claudel, Suriyeli delegelerle görüştüktan sonra, Brezilya'daki Suriyeliler ile ilgili olarak şu kanıya varmıştır: “Brezilya'daki Suriyelilerin arasında vatanseverlik duygusu, iyi niyet ve Fransa'ya karşı sevgi çoktur, ancak kişisel veya dini nedenlerle kendi aralarındaki anlaşmazlıklar da o kadar çoktur.”⁵

Claudel ayrıca delegelerin yaptığı toplantıların bir ölçüde ortak bir hareket yaratabildiğini belirtmekte ancak bölgedeki Ortodoks Suriyelilerin Rus Büyükelçisi'nin etkisi altında kaldıklarını ifade etmektedir. Bu da Latin Amerika'da bile uluslararası rekabetin boyutlarını gözler önüne sermesi bakımından ilginçtir. Bilindiği üzere 1917 yılının Şubat aylarında yaşanan Rus devrimi, Çarlık rejiminin devrilip yerine sosyalist bir yapının getirildiği bir sistem yaratmıştır. Devrimin ardından Rusya savaştan çekildiğini ilan etmiştir. Dolayısıyla Brezilya'daki Rus Büyükelçisi'nin Fransa'nın görevlendirdiği delegeler ile rekabet etmesi 1917 ortalarında artık mümkündür. Kısacası devrim birkaç ay öncesine kadar müttefik olan güçleri rakip hale sokmuş, aralarındaki iletişimi tam manasıyla koparmış olmasa bile soğutmuştu.

Claudel Dr. Lakah ve Merdam Bey'e bireysel bir propaganda kampanyası başlatılmasını ve gönüllü toplanması sürecinin bir sisteme bağlanmasını önermiş, bu öneriler delegeler tarafından kabul görmüştür. Böyle bir önerinin yapılmasının en temel nedeni o dönemde gönüllülerin ancak birer ikişer toplanarak sevk edilmesi, yani Fransa'nın ihtiyacı olduğu kadar gönüllünün bir anda toparlanıp gönderilememesinin sistemli propaganda faaliyetinin eksikliği ile açıklanmasıydı. Claudel propaganda faaliyetlerinin bir plan dâhilinde yürütülmesinin bu sayıyı arttıracakını düşünmektedir.

Bu arada 2 Ağustos tarihinde Claudel'in Dışişleri Bakanlığı'na yazmış olduğu mektuplara istinaden Bakan Ribot Savaş Bakanlığı'na durumu bildiren bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Lakah ve Merdam Bey'in kampanyasının günlüklerle ilerlediği bunun nedeninin de Suriyeliler arasındaki kişisel fikir ayrılıkları olduğunu bir kez daha vurgulamıştır.⁶

Ribot, Claudel'e gönderdiği cevabi mektubunda gönüllü sevkıyatının kolaylaştırı-

5 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'den, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 29 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 41.

6 Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'tan, Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'ye mektup, 2 Ağustos 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 108.

labilmesi için bir takım düzenlemeler yapıldığını belirtmektedir. Bu düzenlemeler arasında en önemlilerinden bir tanesi Latin Amerika'dan gelecek olan gönüllülere vapur acentaları tarafından %30'luk bir indirim yapılmasının kararlaştırılmasıdır. Ribot ayrıca Claudel'e Suriyeli delege Dr. Lakah'a iletmek üzere Şükrü Ganem'in bir mektubunu göndermiştir. Bu mektupta Ganem, Lakah'tan daha önce de planlandığı üzere yaklaşık 7000-8000 kişilik bir gönüllü birliği oluşturulması hususunu tekrarlamış, bu konu ile ilgili masrafların Fransa tarafından karşılanacağını belirtmiştir.⁷ Bu iyileştirmelerin bir sonucu olarak Temmuz sonlarında La Havre ve Bordeaux limanlarına yaklaşık 40 kişilik bir Suriyeli gönüllü grubu nakledilmiştir.⁸ Bu sayı da aslında küçük bir sayı olarak görülse de, önceki sevkıyatlardaki gönüllü sayısı ile karşılaştırıldığında bir hayli artış olduğu gözlemlenmektedir. Yine de bu rakamlar Fransa'nın asker ihtiyacını karşılamaktan uzaktır.

Bu arada, Amerika'dan yeni gönüllülerin sevkıyatı ile beraber son derece önemli bir sorun ortaya çıkmıştır. Gönüllülerin önemli bir kısmı hastadır ve askerlik yapamayacak durumdadır. Bunlar ya Brezilya'da yahut gemi yolculuğu sırasında hastalanmışlardır. Temmuz sonundan itibaren Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Rio de Janeiro'ya çekilen telgraflar ve gönderilen mektupların çoğu hasta ve askerlik yapamayacak durumda olan gönüllüler ile ilgilidir. Bu gönüllüler geri gönderilecektir; ancak bu Fransız hükümeti için fazladan masraf anlamına gelmektedir. Örneğin 13 Temmuz'da le Havre limanına yanaşan Dupleix gemisi ile gelen 28 Suriyeli'nin 6'sı, yani neredeyse dörtte biri, askerlik yapamayacak kadar hastadır. Bunların limanda yapılan sağlık kontrolleri neticesinde tüberküloz gibi ciddi hastalıklar taşıyanlara rastlanmıştır.⁹ Hasta Suriyelilerin ve Ermenilerin sevkıyatı zaman içerisinde o kadar ciddi boyutlara ulaşacaktır ki, Dışişleri Bakanlığı durumu Washington Büyükelçisi Jusserand'a bildirerek, gönüllülerin Amerika'dan sevk edilmeden önce sağlık taramasından geçirilmesini resmen talep edecektir.¹⁰

7 Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'tan Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'e mektup, 20 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No:79.

8 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'e telgraf, 23 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 80.

9 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 1 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 90.

10 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Washington Büyükelçisi Jules Jusserand'a mektup, 6 Ağustos 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 118.

Yaz aylarında gönüllü sevkıyatı ile beraber hasta gönüllülerin sevkıyatı da devam etmiştir. Arşiv belgelerine göre 6 Eylül 1917'de Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Claudel, Dışişleri Bakanı Ribot'a uzun bir rapor göndererek Suriyeli delegeler Dr. Lakah ve Merdam Bey'in Suriyeli gönüllülerin askere alınması ile ilgili olarak hazırladığı raporu özetlemiştir. Buna göre bu iki delegenin misyonlarını gerçekleştirmesinin önünde önemli engeller vardır ve Claudel bunları Brezilya'da yaşayan Suriye toplumunun organizasyon eksikliğine, topluluğun dağınık halde yaşamasına ve toplum içindeki çatışmalara bağlamıştır. Bu engellerin ortadan kaldırılması, topluluğun kendisine olan saygısının güçlendirilmesi, çekingengliklerin giderilmesi ve özellikle Alman taraftarı Suriyelilerin yarattığı düşmanlıkların sona erdirilmesinin büyük zaman ve enerji gerektirdiğini vurgulamıştır. Bu zor görevin yapılması zorunludur; çünkü aksi takdirde bu misyon sistemli bir temele oturtulmaz ve bu iş için Lejyon için asker toplanması neredeyse imkansız hale gelecektir.¹¹

Kısacası Claudel daha önce de çeşitli vesilelerle ifade ettiği görüşlerini bu kez daha kapsamlı olarak bir kez daha dile getirmektedir. Raporun üslubunda üslubu yani Fransa Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından gönüllü toplama hususunda başarısız olarak algılandığını düşünen bir diplomatın kendini savunmaya çalıştığı yönünde bir izlenim edinmek mümkündür; zira Claudel başarısızlığın nedenini Suriyelilerin karakterine bağlamaktadır. Fransa'nın ise savaşın en zorlu dönemlerinden birinde gönüllü sevkıyatı için büyük maddi ve manevi kaynak ayırması neredeyse imkânsızdır. Zaten bu durum Fransa'nın bu dönemde yaşadığı en büyük çelişkilerin başında gelmektedir. Fransa bir taraftan toplam sayıları neredeyse yarım milyonu bulan Yeni Dünya'daki Ermeni ve Suriyeli topluluklardan yararlanmak istemekte, diğer taraftan buna ayrılacak kaynak konusunda cimri değilse bile son derece iktisatlı davranmaktadır. Bu durum da sevkıyatın istenen düzeyde olmaması ile yakından ilgilidir.

Aynı mektubunda Claudel bütün zorluklarına rağmen gönüllü toplama işinin sistemleştirilmesi ile ilgili olarak önemli adımlar atıldığını vurgulamaktadır. Claudel'in verdiği bilgilere göre Rio de Janeiro ve Sao Paulo'daki Suriyeli topluluğu bir öğle yemeği tertip etmiştir ve bu yemek gönüllü toplama işinin bütçesine katkıda bulunmak amacını taşımaktadır. Ancak asıl önemli olan Ortaelçi'nin Brezilya'da bulunan diğer devletlerin temsilcilerinin gönüllü toplama işine nasıl

11 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Paul Claudel'den Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 29 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 6 Eylül 1917, Sayfa No: 155.

baktıkları konusunda yaptığı yorumlardır.¹² Buna göre ev sahibi ülke olan Brezilya gönüllü toplama işine açıkça destek olmamakla beraber bu süreci destekler bir tavır izlemektedir. Örneğin Suriyeli delegelerin tertip ettikleri yemeğe Brezilya Dışişleri Bakanlığı'nın bir temsilcisi de katılmıştır. Bu destekleyici tavrın en önemli nedeninin Brezilya'nın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girme konusunda istekli olması muhtemeldir. Zira bu yemek organizasyonundan yaklaşık iki ay sonra 26 Ekim 1917'de Brezilya Almanya'ya savaş ilan ederek İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olmuştur. Bu durum Brezilya'da gönüllü toplanmasını ve bu gönüllülerin sevkıyatını kolaylaştıran bir etmen olmuştur.

Rusya'ya gelince, Rus Büyükelçisi'nin gönüllü toplama konusunda Fransa'yı desteklediğini belirten Claudel, bir dönem bazı Ortodoks Suriyelilerin Rus Büyükelçisi'ni Fransa'ya karşı kışkırtmaya çalıştığını ancak elçinin gönüllü toplama sürecine karşı olmadığını ifade etmektedir.¹³ İngilizlerin tavrı ise o kadar net değildir. İngilizler ne tertip edilen yemeğe katılmışlar ne de bu yemeğin organizasyonuna katkıda bulunmuşlardır. Claudel bazı Suriyelilerin İngiliz Konsolosu Atler'i Fransa'nın böyle bir operasyonu yürütmesine itiraz etmesi konusunda ikna etmeye çalıştıklarını ifade ettikten sonra Bakanın İngiliz Hükümeti nezdinde girişimde bulunarak bölgedeki İngiliz yetkililerin bu konuda bir pürüz çıkarmamaları konusunda talimat vermesinin sağlanmasının iyi olacağını savunmuştur.¹⁴ Savaşın halen sürdüğü bir dönemde Fransa ile İngiltere arasında esen soğuk rüzgârlar dikkat çekicidir.

Claudel ayrıca Brezilya'da yaşayan 200.000 civarında Suriyeli ile iyi ilişkiler geliştirilmesinden yalnızca savaş zamanında değil barış zamanında da faydalanılabileceğini belirtmekte ve bu durumun Fransa'nın bölgedeki etkinliğini arttıracığını vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle bölgede yaşayan Suriyeliler Fransa'nın Latin Amerika'daki çıkarları için kullanılabilirler. Claudel Suriyelilerin muazzam tüccarlar olduklarını ve Levant'ın kendine has ciddiyet ve çalışkanlığını haiz bulduklarını ifade etmektedir. Hatta Claudel Brezilya'da yaşayan Fransızlar ve Suriyeliler arasındaki iletişimin arttırılmasının gerekliliğinin altını çizmektedir.¹⁵

12 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'den, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 29 Haziran 1917..., Sayfa No: 156.

13 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'den, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 29 Haziran 1917..., Sayfa No: 157.

14 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'den, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 29 Haziran 1917..., Sayfa No: 157.

15 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'den, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 29 Haziran 1917..., Sayfa No: 157.

19 Ekim'de bu mektuba verilen yanıtta Claudel'in çabalarının takdirle karşılandığı belirtilmiş, Brezilya'daki Suriye toplumu ile bu ülkede yaşayan Fransızlar arasındaki ilişkinin geliştirilmesi konusunda yapılan çalışmalar övülmüş ve ülkedeki İngiliz temsilcileri ile iletişimin kuvvetlendirilmesi ve karşılıklı güven ortamının yaratılmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir.¹⁶

Eylül ortalarında yaşanan bir diğer ilginç gelişme de Fransa'nın Valparaiso Konsolosluğunda Chaussou'nun Dışişleri Bakanı Ribot'a yazdığı mektuptur. Bu mektupta Chaussou Şili'den de Lejyon'a katılmak isteyen bazı Suriyeli gönüllülerin varlığından söz etmektedir. O güne kadar genellikle Brezilya ve ABD ile sınırlı kalan gönüllü toplama işinin Şili'ye yayıldığını gösteren bu belge dikkat çekicidir.¹⁷ Şili'deki Suriyeli toplumunun geçmişinin de 19. yüzyılın ikinci yarısına götürülmesi mümkündür. Örneğin 1854 yılında Şili'de yapılan nüfus sayımında Şili'de iki Türk'ün yaşadığı belirtilmiştir. O dönemde Osmanlı Devleti vatandaşı olan herkese Türk adı verilmesinden hareketle bu iki 'Türk'ün büyük bir ihtimalle o dönemde Latin Amerika'ya göç etmekte olan Suriyeli veya Ermenilerden olduğu söylenebilir. 1907 yılına gelindiğinde ise Şili'de büyük çoğunluğu Suriye ve Lübnan'dan göç eden 1498 Müslüman yaşamaktadır ki bunlar nüfusun binde dördünü oluşturmaktadırlar.¹⁸ Kısacası Şili'den Doğu Lejyonu'na katılmak isteyen Suriyelilerin bu göçmenlerden olması kuvvetle muhtemeldir.

17 Eylül'de Bordeaux Valisi'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta önemli bir Ermeni'nin Bordeaux'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu, Zeytun isyanlarının örgütlenmesinde rol oynayan ve Vali'nin mektubunda "yüzyıllardır Türkler ile daima savaş halinde olan cesur dağlıların dini lideri" olarak tanımladığı Papaz Vagharchak'tır.¹⁹ Vali, Papaz Vagharchak'ın Doğu Lejyonu'nun Ermeni birliklerinin papazı olarak görevlendirilmesini tavsiye etmektedir. Ermeni milliyetçiliği konusunda son derece tecrübeli olan ve bilfiil Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenen isyanlarda önemli rol oynamış bir din adamının Doğu Lejyonu'na rahip olarak atanması gerek eğitim ve ulusal bilinç düzeyleri düşük olan Cebel Musa

16 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Rio de Janeiro Ortalçisi Paul Claudel'e telgraf, 19 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 217.

17 Fransa'nın Valparaiso Konsolosluğunda Chaussou'dan Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 16 Eylül 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 168.

18 Salma Elhamalawy, 'The Muslim Community in Chile: Origins and Dreams', bkz. <http://www.missionislam.com/knowledge/muslimschile.htm>.

19 Bordeaux Valisi'nden Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 17 Eylül 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 175.

Ermenilerinin gerekse Amerika'dan gelen Ermeni gönüllülerin Ermeni milliyetçiliğini özümsemesi açısından son derece önemli olacaktır.

Eylül sonlarında Fransa içinde bulunduğu mali kriz nedeniyle gönüllü sevkıyatının masraflarını zamanında ödeyememeye başlamıştır. Bu durum Ermeni ve Suriye Merkezi Komitelerini telaşa düşürmüştür. Nitekim, 9 Ekim'de Paris'teki Merkezi Ermeni Komitesi'nin Başkanı Bogos Nubar Paşa Dışişleri Bakanlığı'nın Asya'dan sorumlu Genel Müdürlüğü'nde Ortaelçi olarak görev yapan Jean Gout'a bir mektup yazarak Amerika kıtasından Lejyona katılmak üzere Fransa'ya gönderilen Ermenilerin yol masraflarının büyük bir yekun tuttuğunu bu yekunun ödenmesi için Dışişleri ve Savaş Bakanlıklarına müracaat edildiğini ancak bunlardan henüz bir cevap alınmadığını bildirmektedir. Bu noktada yeni gönüllü sevkıyatının imkânsızlaştığını belirten Bogos Nubar Paşa Gout'tan Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları nezdinde bu sorunu çözmesini beklemektedir.²⁰ Maddi ödenek yetersizliği nedeniyle gönüllü sevkıyatının aksaması durumu iki gün sonra bu kez New York'taki Fransız Konsolosu'ndan bir yetkili tarafından Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir. gönderdiği mektuba göre New York'da Fransa'ya geçmeyi bekleyen 150 Ermeni gönüllü vardır ancak bu gönüllüler ödenek yetersizliği nedeniyle sevk edilememektedir. Ayrıca New York'a her hafta yaklaşık 100-150 yeni Ermeni gönüllünün geldiği, ancak bu gönüllülerin sevkıyatının yapılamamasının gönüllü sayısında düşüşe yol açacağı bildirilmektedir.²¹

10 Ekim'de ise Jean Gout bu defa Merkezi Suriye Komitesi'nden bir mektup alır. Bu mektubu kaleme alan Komite yetkilisi New York'ta Arapça olarak yayımlanan *al-Hoda* adlı derginin 14 Temmuz 1917 sayısında şöyle bir ilan çıktığını duyurmaktan gurur duyduğunu yazmaktadır: "Amerikan Ordusunda görev yapan Suriyeli ve Lübnanlı gönüllüler! Amerikan Hükümeti gönüllü olarak Fransız Ordusu'na katılmaya karşı çıkmamaktadır"²² Bu ilanın yayımlanmasının ardından Komite'nin Fransız ordusuna geçmek için Suriyeli gönüllülerden sayısız mektup aldığı da mektupta ifade edilmektedir. Bu son derece önemli bir haber olmakla beraber sonrasında gönderilen mektuplardan anlaşılacağı üzere Ameri-

20 Merkezi Ermeni Komitesi Başkanı Bogos Nubar Paşa'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda Ortaelçi Jean Gout'a mektup, 9 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 192.

21 Fransa'nın New York Konsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 11 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 196.

22 Merkezi Suriye Komitesi Başkanı Şükrü Ganem'den Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda Ortaelçi Jean Gout'a mektup, 10 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 193.

kan ordusu bu konuya fazla sıcak bakmamaktadır. Aslında Komite, Amerikan ordusundaki bütün Suriyelilerin doğrudan Fransız ordusunun emrine verilmesini istemiş, ancak ABD Savaş Bakanlığı'nda bu konuyla ilgilenen General MacKein bu işin gönüllülük usulü ile yapılması gerektiğini, Fransız ordusuna geçmek isteyen Suriyelilerin bunu birliklerinin komutanlarına açıkça bildirmekle mükellef olduklarını ve bu bildirim reddedildiği takdirde Amerikan ordusundaki görevlerini sürdürmek zorunda olduklarını vurgulamıştır.²³ Kısacası Amerikan Ordusu zaten bir milyonu aşkın askeri Avrupa'ya Fransa'da savaşmak üzere göndermiştir. Bir de ABD Ordusunda görev yapan Ermenilerin Fransa'nın emrine verilerek Ortadoğu'ya gönderilmesine kolay kolay müsaade etmemektedir.

Bu arada hasta gönüllülerin sevkıyatı sorunu da sürmektedir. 15 Ekim 1917'de Dışişleri Bakanı Ribot İçişleri Bakanı Theodore Steeg'e²⁴ bir mektup yazarak Amerika kıtasından yapılan son sevkıyatta 17 Suriyeli ve Ermeninin askerliğe elverişli olmadığına ortaya çıktığını belirtmiş ve bunların bir kısmının yolculuk sırasında hastalandığını vurgulamıştır.²⁵ Bu mektuba bu 17 kişinin listesi ve son durumlarını belirten bir rapor eklenmiştir.²⁶ Buna göre bunların bir kısmı le Havre'daki hastanelere kaldırılmış, bir kısmı ise Marsilya ve Paris'e yönlendirilmiştir. Bütün bu sorunlar mali durumu zaten sıkıntıda olan Fransa için fazladan masraf demektir.

Nitekim bu mektubu müteakip Savaş Bakanı Painlevé'nin Dışişleri Bakanı Ribot'a yazdığı bir mektupta askerliğe elverişli olmayanların Amerika'dan Fransa'ya sevkıyatının ciddi bir maliyete yol açtığı belirtilmiş ve bu durumun önlenmesi için Amerika'daki konsolosluk yetkililerinin gönüllüleri göndermeden önce kapsamlı bir sağlık kontrolünden geçirmeleri istenmiştir. Painlevé aynı zamanda hasta gönüllülerin sevkıyatının sorumluluğunu Ermeni ve Suriyeli Komite'lere yıkmak suretiyle mali baskıyı hafifletmeye çalışmıştır. Buna göre askerliğe elverişli olmayan Ermeni ve Suriyelilerin yolculuk masrafları Fransız Hükümeti tarafından

23 Merkezi Suriye Komitesi Başkanı Şükrü Ganem'den Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda Ortaelçi Jean Gout'a mektup, 10 Ekim 1917..., Sayfa No: 194.

24 Theodore Steeg (1868-1950): Fransa'da bir çok kez bakanlık görevinde bulunan Steeg'in ilk bakanlık deneyimi 1917 yılında atandığı İçişleri Bakanlığı olmuştur. Bunu 1925 ve 1929 yıllarında Adalet Bakanlığı görevi takip etmiştir. Steeg 1930-31 yıllarında ise Başbakanlığa getirilmiştir.

25 Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'dan Fransa İçişleri Bakanı Theodore Steeg'e mektup, 15 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 207.

26 Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'dan Fransa İçişleri Bakanı Theodore Steeg'e mektup, 15 Ekim 1917..., Sayfa No: 208.

değil Ermeni ve Suriye Komiteleri tarafından karşılanacaktır.²⁷ Bu durum Savaş Bakanlığı'nın bir kararnamesi ile resmileştirilmiştir.

Bakanlıklar arasında bu kriz aşılmaya çalışırken Ermeni ve Suriye Komiteleri yeni gönüllülerin ekonomik nedenler ileri sürülerek sevk edilmemesini kıyasıya eleştirmektedirler. Örneğin Merkezi Ermeni Komitesi Başkanı Bogos Nubar Paşa 19 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir mektupta gönüllülerin Mısır veya Kıbrıs'a yeterince süratli sevk edilememesini eleştirmektedir. Paşa Ermeni gönüllülerin sevkıyatındaki yavaşlığa dikkat çekerken, Amerika'dan Marsilya'ya gelen Ermenilerin Marsilya'dan Port Said'e gönderilen Ermenilerin sayısından çok fazla olduğunu, bu Ermeniler Port Said'e sevk edilmediğinde içinde buldukları yaşam koşullarının hastalıklarına sebep olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle Bogos Nubar Paşa hasta gönüllülerin sevkıyatının sorumluluğunu kendisine yüklemek isteyen Bakanlıklara bu konuda asıl sorumluluğun kendilerinde olduğunu belirterek cevap vermektedir.²⁸

20 Ekim'de Ribot tarafından Painlevé'ye gönderilen bir mektupta Bordeaux'ya gönderilecek olan Ermeni gönüllüler ile ilgilenmek üzere Ermeni Ulusal Delegasyonu Başkanı Sevardjian tarafından iki Osmanlı Ermenisinin önerildiği belirtilmektedir ki bu delegeler Mösyö Kertignian ve Mösyö Dirats olarak belirlenmiştir.²⁹ Bu önerinin kabul edilerek bu kişilerin Bordeaux'daki Ermeni gönüllülerden sorumlu olacakları 27 Ekim tarihinde Savaş Bakanlığı tarafından onaylanmıştır.³⁰ Kısacası Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmak üzere toplanan ve Yeni Dünya'dan Fransa'ya sevk edilen Ermenilerden sorumlu olmak üzere yine Osmanlı Ermenileri görevlendirilmektedir.

2. Doğu Lejyonu'nun Durumu

Gönüllü sevkıyatı ile ilgili sorunlar ve bu sorunların çözüm aşamalarını inceledikten sonra Temmuz-Ekim 1917 tarihleri arasında Doğu Lejyonu hakkında ha-

27 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 16 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 209.

28 Merkezi Ermeni Komitesi Başkanı Bogos Nubar Paşa'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda Ortaelçi Jean Gout'a mektup, 19 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 220.

29 Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'dan Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'ye mektup, 20 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 222.

30 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 27 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 242.

zırlanan ve Lejyon'un gerek yapısını gerekse faaliyetlerini ortaya koyan raporlara ve mektuplara göz atmak yararlı olacaktır. Çünkü bu dönemde Lejyonun kendi içindeki huzursuzluklar da artmakta ve Lejyon ile ilgili bazı askeri planlar göze çarpmaktadır.

1 Temmuz 1917'de Savaş Bakanı Painlevé'den Dışişleri Bakanı Ribot'a gönderilen bir mektuba göre İngilizler Port-Said'deki göçmen kampında yaşayan Ermenilerin tamamının artık Kıbrıs'a nakledilmesi konusunda Fransız makamlarına baskı yapmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere İngilizler, erkekleri Kıbrıs'taki Doğu Lejyonu kamplarına gönderilen 2000'e yakın Ermeni kadın, yaşlı ve çocuğun büyük bir yekun tutan masraflarını karşılamak istememekte ve bu kampın İngiliz kontrolünde olan Mısır'dan Fransız kontrolünde olan bir bölgeye nakledilmesini talep etmektedir. Ancak Cezayir, Tunus gibi Fransız kontrolündeki bölgelere kampın nakledilmesinin mümkün olmadığı anlaşıldığında İngilizler Lejyondaki askerlerin aileleri olan bu Ermenilerin hiç değilse Kıbrıs'a gönderilmesini istemişlerdir. Fransa ise bu talebe kesinlikle olumsuz yaklaşmıştır. Painlevé mektubunda kampta yaşayan Ermenilerin Kıbrıs'a aktarılmasına kesinlikle karşı olduğunu açıkça belirtmiş ve Port Said kampının da kumandanı olan Albay Romieu'ya kampın Port-Said'de Fransız idaresi altında kalması ve kesinlikle Kıbrıs'a transfer edilmemesi konusunda talimat verdiğini vurgulamıştır.³¹

Bu konu Temmuz ortalarında Dışişleri Bakanlığı için hazırlanan bir notaya konu olmuştur.³² Kim tarafından hazırlandığı kesin olarak anlaşılamayan ancak büyük bir ihtimalle Doğu Lejyonu'nun sorumlularından biri tarafından hazırlanan bu notada 1916 yılının Ocak ayında Cebel Musa Ermenilerinin Mısır'a transferi ve burada yerleştirilmeleri için 500.000 franklık bir olağanüstü kredi talep edildiği, Ermenilerin yerleştirileceği kampın tesisi için 16.000 frank ve hayatlarını sürdürebilmeleri için gereken harcamaları karşılamak üzere 30.000 franklık ödemeler yapıldığı belirtilmiştir.

Notada ayrıca bu Ermenilerin Fransızlar tarafından kurtarıldığı ve savaş sonunda Fransızlara verilecek olan bölgelerde yaşayan Ermeniler olduğu için Fransızların onlar üzerinde hak sahibi olduğu ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle Fransa'nın savaştan sonra Kilikya bölgesini kontrolü altına alacağı, dolayısıyla bu bölgenin insanları olan Cebel Musa Ermenileri üzerindeki tasarrufun Fransızlara ait olduğu vurgulanmıştır.

31 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 1 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 42.

32 Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a hazırlanan nota, 19 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 69.

Bu çerçevede Port Said kampı ile ilgili İngilizlerin şikayetleri de bu notada dile getirilmiştir. Şikayetçilerin başında Mısır'daki en yüksek otorite olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate gelmektedir. Wingate, General Romieu veya Fransa'nın Kahire Ortalçisi Albert Defrance gibi Fransız yetkililerle yaptığı görüşmelerde Cebel Musa Ermenilerinin İngilizlerin başına önemli sorunlar açtığını ve bugüne kadar kendileri için yapılan harcamaların İngiltere'ye bir karının olmadığını açıkça ifade etmiştir. Diğer bir deyişle İngilizler savaşta Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılması meselesinin kendilerinin meselesi değil Fransa'nın meselesi olduğunu vurgulamakta ve bu konunun dışında kalmak istediklerini belirtmektedirler. Bu çerçevede İngilizlerin sürekli para konusunu gündeme getirmelerinden bunalan Fransız yetkililerin hazırladığı notada şu ifadeler yer verilmektedir: "Eğer bu Ermenileri şu veya bu şekilde kullanacaksak gecikmeden bir karara varmamız gerekmektedir: Örneğin, İngiliz yetkililerin bunlar için yaptığı harcamaları karşılamak ve İngilizlerin bu halk üzerindeki ipoteğini kaldırmak gibi."³³ Diğer bir deyişle, notayı hazırlayanlar Fransa'nın bütçesinden tahsis edilecek 500.000 franklık olağanüstü kredinin bugüne kadar İngilizlerin Cebel Musa Ermenilerine yaptığı harcamalar için kullanılarak, İngilizlerin bu konudaki şikayetlerinin sona erdirilmesi talep etmektedirler.

26 Temmuz 1917'de Fransa'nın Kahire Ortalçisi Albert Defrance Dışişleri Bakanı Ribot'a bir rapor göndererek Kıbrıs'taki Doğu Lejyonu'nun durumunu özetlemiştir. Buna göre Doğu Lejyonu'nda her biri 200 askerden oluşan 6 Ermeni bölüğü ve 160 kişiden oluşan bir Suriyeli bölüğü olmak üzere toplam yedi bölük bulunmaktadır. 6 Ermeni bölüğünün dördü bir tabur oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Defrance Latin Amerika'dan gelen Suriyelilerin de katılımı ile bir bölüğün daha tamamlanabileceğini böylelikle ikinci dört bölükten bir tabur daha oluşturulabileceğini belirtmektedir. Bu da toplamda yaklaşık 1600 kişilik iki tabur demektir.³⁴ Doğu Lejyonu'nu oluşturan bu birlikler Kıbrıs'ta iki kamp halinde teşekkül etmiştir. Bunlardan birincisi Castellorizo'daki Ermeni kampı, ikincisi ise Rouad'daki Suriyeli askerlerin bulunduğu kamptır. Defrance'ın verdiği bilgiye göre her iki kamp da Ordu Müfettişi General Bailloud³⁵ tarafından teftiş

33 Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a hazırlanan nota, 19 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 69.

34 Fransa'nın Kahire Ortalçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 96.

35 General Maurice Camille Bailloud: 1847 doğumlu Fransız asker. Bailloud, 1868 yılında başlayan askeri kariyeri süresince Cezayir, Madagaskar, Çin gibi birçok ülkede görev yapmıştır. 1888-1891 yılları arasında Ermenistan bölgesinde görev yapan Bailloud, Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale'ye saldıran Fransız birliklerini yöne-

edilmiştir. Teftişin ardından Bailloud bu birliklerin idaresinin tamamen Fransız subaylara verilmesini istemiş, ancak Ermenilerden her bölük için iki subay görevlendirilebileceğini ifade etmiştir.³⁶ Bu da Fransızların Ermenilerin askerlik kalitesine duyduğu güvenin bir diğer göstergesidir.

Lejyonun mevcudu ve kampların teşekkülü ile ilgili bilgilendirmenin ardından Defrance, Lejyondaki askerlerin askerlik kalitesine göre bir sınıflandırma yapmaktadır. Buna göre en kaliteli askerler zamanında Osmanlı ordusunda görev yapan Ermenilerdir. Bunları sırasıyla Mezopotamya'dan kurtarılan savaş esirleri veya ordu kaçkınları, Cebel Musa Ermenileri, Amerika'dan gelen Ermeniler ve Suriyeliler takip etmektedir.³⁷ Görülmektedir ki, Ermenilerin askerlik yeteneği Suriyelilerden çok daha üstündür. Bunun da en önemli nedeni Ermenilerin ya Osmanlı ordusu içinde yahut Osmanlı ordusu ile savaşmak suretiyle askerlik yeteneklerini ve tecrübelerini geliştirmiş olmalarıdır.

Ancak bu raporda Defrance Ermeniler ile ilgili şikayetlerini de dile getirmektedir. Kahire Ortaelçisi Ermeniler ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır: "General Bailloud oldukça ciddi bir birlik oluşturan Ermeni bölüklerini övdü; ancak Ermenilerin topraklarını, yani İskenderun bölgesini [metinde Alexandretta] ... yeniden fetih görevini sorgusuz sualsiz yapmayacaklarını gözlemledi: [Ermeniler] yürüyorlardı, ancak hevesli bir biçimde değil, sanki topyekûn bir hareket veya örneğin Filistin'in geri alınması gibi kendilerini ilgilendirmeyen bir seferle işgal ediyorlardı."³⁸ Suriyelilere gelince General'e göre Suriyeliler Ermenilerle karşılaştırıldığında oldukça vasat askerlerdi; şüpheli, yönetmesi zor ve disiplinsizdiler. Ancak Suriye'yi Türklerin elinden geri almak hususunda son derece istekliyidiler. Bailloud ayrıca Amerika'dan gelen Suriyelilerin askeri olarak daha kaliteli olduğunu belirtmekte ve bu askerlerin mevcut birliklere katılımı ile genel kalitenin artacağını dile getirmekteydi.³⁹

Defrance ayrıca General Bailloud'un Ermeni Lejyonu'nun daha da büyütülme-

---

ten komutanlardan biridir.

36 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917..., s. 96.

37 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917..., s. 96.

38 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917..., s. 97.

39 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917..., s. 97.

sini istediğini belirtmektedir. Bailloud'a göre Lejyon Asya kıyılarının karşısında bir tehdit olarak varlığını sürdürmeli ve Türkler Kilikya Bölgesi'nde ordularını seferber hale getirebilirlerse bu bölgeye nakledilerek orada isyanlar çıkarmak üzere görevlendirilmelidir.⁴⁰ Bu noktada General iki tip operasyon planlamaktadır: küçük bir birliğin bölgeye gönderilerek gerilla savaşları taktiği ile Türk ordusunu yıpratması veya büyük bir topyekûn hareket. Eğer küçük bir birlik gönderilecekse bu birliğin bölgeyi iyi bilen Cebel Musa Ermenilerinden oluşturulması, bunların silahlandırılması ve tam teçhizat bölgeye gönderilmesi, bölgedeki silah depolarının da birliğin kullanımına açılması öngörülmektedir. Diğer bir deyişle Cebel Musa Ermenileri bir tür beşinci kol olarak görevlendirilecek ve iyi tanıdıkları bu bölgede Fransa adına çarpışarak Fransa'yı zafere ulaştırabileceklerdir.

Bailloud, eğer büyük bir operasyon yapılacaksa, bu operasyonun İskenderun, Trablus veya Hayfa gibi kentlerden başlatılmasını planlamaktadır. General'e göre İskenderun son derece iyi tahkim edilmiştir; Hayfa'dan başlatılacak bir saldırıya ise bölgedeki İngiliz birliklerinin yeni kumandanı General Allenby karşı çıkmaktadır. Bu nedenle en uygun operasyon bölgesi Trablus'tur. Bu bölgedeki Türk birlikleri Fransa'nın bir çıkarma hareketini beklemediklerinden başarı şansı yüksektir. Ayrıca Kıbrıs'taki Lejyon bir gece içinde Trablus'a sevk edilebilir ve böylelikle Trablus'taki küçük Türk birliği kısa sürede bertaraf edilebilirdi.⁴¹

Defrance raporunu Suriye'ye bir operasyon yapılmasını daima desteklediğini, bu operasyonun küçük ve sınırlı bir operasyon olmasındansa iyi çalışılmış daha kapsamlı ve bölgeyi işgal amacını taşıyan bir operasyon olmasını savunduğunu bildirerek noktalamıştır.⁴² Kısacası bu rapor son dönemde Lejyonun yapısı ve nasıl kullanılabileceğine ilişkin en kapsamlı raporlardan biri olarak Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yerini almıştır.

Defrance'ın raporunun ardından Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan en detaylı raporlardan biri de Savaş Bakanı Painlevé aracılığı ile Kumandan Romieu tarafından gönderilmiştir. Painlevé gelen bir raporun geniş bir özetini Ribot'a sunmaktadır. Raporun en önemli kısmı Doğu Lejyonu içinde artan huzursuzlukların ortaya konduğu bölümdür. Romieu kamplarda Suriyeliler ve Ermeniler arasında zaman

40 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917..., s. 97.

41 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917..., s. 98.

42 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan, Fransa Dışişleri Bakanı Alexandre Ribot'a mektup, 26 Temmuz 1917..., s. 99.

zaman kavgalara varacak kadar büyük tartışmalar çıktığını vurgulamaktadır. Bu nedenle Painlevé mektubunda Kıbrıs'taki Suriye birliklerinin Ermeni birlikleri ile aynı Lejyonda olmasının doğru olmadığını ve Suriyelilerin askerlik anlamında başarısız olduklarını belirtmiştir. Bakan ayrıca Romieu'nun Suriyeliler gönüllü olarak Kıbrıs'a gönderilirken daha iyi bir seçim yapılarak her Suriyelinin gönderilmesi yerine yalnızca işe yarayacak Suriyelilerin gönderilmesinin daha doğru olduğunu savunduğunu da vurgulamıştır. Yeni gelen Suriyelilerin "askeri ruhlarının eksikliği ve disiplinsizliklerinin" nedeni ise Romieu'ya göre Suriyelilerin cahilliğidir.⁴³ Kısacası gerek Romieu gerekse Romieu'nun tafsilatlı raporundan etkilenen Painlevé Lejyon içindeki Ermeni-Suriyeli ayrımına dikkat çekmektedir.

Savaş Bakanı bütün bu yorumlar üzerine Amerika'dan sevk edilen gönüllülerin fiziksel muayenelerinin bile olumlu sonuç vermesinin yeterli olmadığını, bu gönüllülerin savaşa manen de hazır olanlardan seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁴ Bakan aynı zamanda Fransa'nın büyük fedakârlıklarla kurduğu bu Lejyona Suriye Merkezi Komitesi'nin daha yetenekli gönüllüler göndermesi ve hasta veya askerliğe elverişsiz olanları belirleyip bunları göndermekten kaçınması gerektiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle bir kez daha Suriyelilerin yetersizliğinin sorumluluğu Suriye Merkezi Komitesi'ne yüklenmiştir.

Bakan yazdığı mektupta ayrıca Suriye birliğinin Kasım 1916'da kurulmaya başlandığının ve 1 Ekim 1917 tarihi itibarıyla Kıbrıs'ta toplam 263 Suriyeli gönüllü bulunduğunu bildirmiştir. Bakan Ermeni gönüllülerin sayısını ise yaklaşık 2000 olarak belirtmektedir. Ermeni gönüllülerden bir hayli övgüyle bahsedilmektedir. Temmuz ortasındaki bir önceki raporda Lejyonun toplam mevcudu 1360 kişi iken Ekim başında bu rakam 2263'e çıkmıştır. Demek ki, Temmuz ortasından Ekim başına kadar geçen yaklaşık iki buçuk ay zarfında 900 kişi daha Lejyona katılmıştır.

Painlevé Ermeni gönüllülerden bahsederken yine övgü dolu tabirler kullanmaktadır. Bakana göre Ermeni gönüllüler tam bir askeri disipline sahiptirler ve düzenlenecek bir göreve derhal gönderilebilecek kadar hazır ve iyi niyetlidirler. Bakan mektubunu şu cümle ile noktalamaktadır: "Bu şartlar altında daha yeteksiz ve disiplinsiz elemanlar olup Ermeni birliklerini olumsuz etkilemesi muhtemel Suriyeli gönüllüleri dikkatli bir seçimden geçirme pratiğine daha fazla ihtiyaç yoktur"⁴⁵

43 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 20 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 227.

44 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 20 Ekim 1917..., Sayfa No: 227.

45 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Alexander Ribot'a mektup, 20 Ekim 1917..., Sayfa

Aynı gün Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve Maugres adındaki bir yetkili tarafından imzalanan bir diğer raporda Kumandan Romieu'nun Suriyeli birliklerini dağıtmak isteyecek kadar bu birliklerin yeteneksizliklerinden ve disiplinsizliklerinden bıktığı dile getirilmektedir. Ancak raporun yazarı Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarlarına böyle bir karardan daha fazla zarar verebilecek başka bir şeyin olmadığını vurgulayarak tamamen aksi bir görüş belirtmektedir.⁴⁶ Bu durumun gerek Suriyelilerin Fransa'ya olan bağlılıklarına büyük zarar vereceği, gerekse ABD'de, Mısır'da ve Latin Amerika'da bulunan ve Fransa ile bu bölgelerde yaşayan Suriyeliler arasında bir bağ kuran Komitelerin ve delegelerin çalışmalarına sekte vuracağı vurgulanmaktadır. Raporun yazarı aynı zamanda Suriyeli birliklerinin yalnızca siyasi değil askeri değerinin de olduğunu iddia etmekte, Suriye'ye yapılacak olan bir askeri operasyonda bu birliklerden yararlanılabileceğini vurgulamaktadır.⁴⁷

Kısacası Suriyelilerin durumu konusunda Fransız siyasi ve askeri çevrelerinde tam bir görüş birliği olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Aralarında Albay Romieu ve Savaş Bakanı Painlevé'nin bulunduğu askeri kesim genellikle Suriyelilerden şikayetçilerdir; bu grubun Lejyona faydadan çok zarar getireceğini vurgulamakta, hatta Suriyeli gönüllülerden oluşturulan birliklerin dağıtılmasını bile istemektedirler. Dışişleri Bakanlığı ise bu görüşe karşı çıkmakta Suriyeli gönüllülerden oluşturulan birliklerin yalnız askeri değil siyasi bir amaca da hizmet ettiklerini vurgulamaktadırlar.

Bu arada Suriyeliler de kendi aralarında bir birlik kuramamışlardır. Daha önce Latin Amerika'daki Fransız temsilcilerin vurgulamış olduğu topluluk içi bölünme topluluğun yönetici kademelerine sızmıştır. Suriyeliler arasındaki tartışmalar bazen öyle boyutlara ulaşmaktadır ki Merkezi Suriye Komitesi Başkanı Şükrü Ganem, Dr. Lakahtan aldığı anlaşılmasız sessizlik kelimelerini içeren telgrafa ateş püskürmekte ve Jean Gout'tan Lakahtan'ın sabırlı olmasını temin etmesini istemektedir: "Onun daha az ateşli beklemesini sağlayınız ve ona ne unutulduğunu ne de ihmal edildiğini söyleyiniz."⁴⁸

No: 228.

46 Note pour le Capitaine de Saint Quentin, 20 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 229.

47 Note pour le Capitaine de Saint Quentin, 20 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 230.

48 Suriye Merkezi Komitesi Başkanı Şükrü Ganem'den Fransa Dışişleri Bakanlığı Ortalçisi Jean Gout'a mektup, 27 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 243.

23 Ekim 1917'de Dışişleri Bakanı Alexander Ribot yerini Louis Barthou'ya⁴⁹ bırakmıştır. 27 Ekim'de Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance yeni Dışişleri Bakanı Barthou'ya bir mektup göndererek Kumandan Romieu'nun Doğu Lejyonu'nun durumu ile ilgili olarak kendisine bir rapor sunduğunu bildirmiştir. Bu raporda Romieu Suriyeli askerlerin beceriksizliklerinden ve disiplinsizliklerinden şikayet etmeyi sürdürmekte, bunların herhanbgi bir askeri harekatta kullanılmasının ve Ermeni Lejyonu ile ilişki içinde olmalarının mahzurlarını dile getirmektedir.⁵⁰ Bunun ardından Defrance ile olan samimiyetine dayanarak Suriye Lejyonu'nun dağıtılmasını önermektedir. Defrance ise Romieu'ya bu konuda daha sakin ve daha sabırlı olmasını önermiş ve bu lejyonun varlığının askeri değerinden ziyade siyasi değeri olduğunu vurgulayarak Lejyonun devamını sağlamasını tavsiye etmiştir.⁵¹

31 Ekim'de Painlevé'den Barthou'ya gönderilen bir mektupta Doğu Lejyonu'na teftiş etmekle görevlendirilen General Bailloud'un Doğu Lejyonu ile ilgili raporuna yer verilmiştir.⁵² Raporun ilk bölümünde Amerika'dan gelen Ermeni gönüllülerin durumu incelenmektedir. Bu raporda da Romieu'nun önceki raporlarında olduğu gibi Ermeniler cesur ve bilinçli bireyler olarak değerlendirilmiş; ancak Romieu'dan farklı olarak bunların asla asker olamayacakları ve askeri eğitimden bir asker gibi yararlanamayacakları belirtilmiştir. Ermenilerin disiplinden yoksun olduklarını, talimlerden sıkıldıklarını, hatta bir gün yapılan yürüyüşün ardından ertesi gün hiç bir sebep göstermeksizin yürüyüş yapmak istemediklerini belirtmiş ve bunları idare etmenin giderek güçleştiğini belirtmiştir. Bu rapor Ermeniler hakkında bu kadar açık bir biçimde olumsuz görüşler ileri süren ilk rapor olması sebebiyle de son derece dikkat çekicidir.

Raporda ayrıca özellikle Amerika'dan gelen Ermenilerin "Osmanlı idaresinin baskısını yaşamadığı için" gerekli şevke ve bilince sahip olmadıkları vurgulan-

49 Jean Louis Barthou (1862-1934): Fransa tarihinin en fazla sayıda bakanlık yapmış isimlerinden biri olan Barthou aslen hukukçudur. 1894 yılında ilk olarak Kamu İşleri Bakanlığı'na atanan Barthou, daha sonra İçişleri, Posta ve Telgraf, Adalet, Bayındırlık, Savaş ve Dışişleri Bakanlıklarında bulunmuştur. 1913 yılında dokuz aylık bir Başbakanlık da yapmıştır.

50 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya mektup, 27 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 245.

51 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Albert Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya mektup, 27 Ekim 1917..., Sayfa No: 245.

52 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya General Bailloud'un raporunu içeren mektubu, 31 Ekim 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin-Octobre 1917)*, Sayfa No: 250.

maktadır. Bailloud'a göre bunlar Ermeni'den ziyade Amerikalı olarak değerlendirilmelidir.⁵³ Amerika'nın başından beri Amerika'da bulunan Ermenilerin Doğu Lejyonu'na katılmasını teşvik ettiğini söyleyen Bailloud örneğin Rockefeller'ın bu iş için 25.000 dolarlık bir ödeme yaptığını belirtmiştir.⁵⁴ Bu bilgi de son derece önemlidir; Amerika'nın en büyük işadamlarından biri olan Rockefeller'in Doğu Lejyonu'na yaptığı katkı dikkat çekicidir.

Bailloud raporunda ayrıca Amerika'dan gelen Ermeniler ve Suriyeliler arasında ciddi bir ayrılık olduğunu bir kez daha ifade etmektedir: "Ne Ermeniler neden Suriye'nin kurtuluşu için savaşmaları gerektiğini anlamaktadırlar, ne de Suriyeliler Ermenistan'ın kurtuluşu için savaşmaları gerektiğini anlamaktadırlar." Bailloud için en geçerli çözüm her iki Lejyonu birbirinden kesin olarak ayırmaktır.⁵⁵

Bailloud Suriyeli askerlerle ilgili de bazı bilgiler vermektedir. Buna göre Suriyelilerin kampı Rouad'dan Monarga'ya 30 km mesafede olan Akanbou'ya nakledilmiş olup bu kamp Kumandan Beuscher tarafından yönetilmektedir. Beuscher Suriyelilerin zihinsel yapısını son derece iyi anlamış yetenekli bir asker olarak tarif edilmektedir. Suriye kampının en önemli sorunlarının başında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmayı kabul etmiş olan Müslüman Suriyelilerin Hıristiyan Suriyelilerden ve Ermenilerden nefret etmesidir. Bu gönüllüler askerlik için de fazla elverişli olmadıklarından Bailloud Lejyon için daha fazla Müslüman asker alınmamasını istemektedir.⁵⁶

Bu lejyonun nasıl kullanılacağına ilişkin Bailloud daha önceki raporlara da istinaden Doğu Lejyonu'nun İskenderun, Trablus ve Hayfa gibi kentlere düzenlenecek olan bir operasyonda kullanılabileceğini düşünmektedir. Ancak her geçen gün böyle bir operasyonun giderek daha zorlaştığını belirtmektedir; zira Türkler yalnızca kıyıları tahkim etmekle kalmamışlar, aynı zamanda yeni birlikler oluşturarak savunmalarını da geliştirmişlerdir. Bailloud bu noktada Gelibolu seferini örnek göstererek gayet iyi planlanmış ve hazırlıkları ikmal edilmiş bir seferin bile

53 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya General Bailloud'un raporunu içeren mektubu, 31 Ekim 1917..., Sayfa No: 250.

54 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya General Bailloud'un raporunu içeren mektubu, 31 Ekim 1917..., Sayfa No: 250.

55 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya General Bailloud'un raporunu içeren mektubu, 31 Ekim 1917..., Sayfa No: 251.

56 Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya General Bailloud'un raporunu içeren mektubu, 31 Ekim 1917..., Sayfa No: 251.

başarısız olabileceğine dikkat çekmektedir.⁵⁷ Bailloud Doğu Lejyonu'nun Doğuların gözünde Fransa'nın askeri prestijini arttırdığını vurgulamaktadır.

Sonuç

1917 yılının Temmuz ayından Kasım ayına kadar geçen süre zarfında meydana gelen en önemli gelişmeler şöyle özetlenebilir:

- Doğu Lejyonu için Güney Amerika'dan gönüllü toplanması çalışmaları Ermeni ve Suriyeli delegelerin çalışmalarına rağmen Fransa'nın istediği düzeyde gerçekleşmemektedir. Bunun en önemli nedenleri Doğu Lejyonu'nun hukuki yapısının yeterince oturtulamaması, Lejyona dahil olan askerlerin emeklilik ve tazminat haklarının diğer Fransız askerlerine göre daha alt seviyede olmasının yarattığı sorunlar ve en önemlisi Latin Amerika'da bulunan Ermeni ve Suriyeli topluluklarının aralarındaki çatışmalardır.
- Ermeni ve Suriyeli gönüllülerin sevkıyatı ile ilgili ciddi bir sorun ortaya çıkmıştır. Yeni Dünya'dan gönderilen gönüllülerin önemli bir bölümü askerlik yapamayacak kadar hastadılar. Bu da Fransa için fazladan maliyet demektir ve zaten savaş koşullarının yarattığı sıkıntılarla boğuşan Fransız ekonomisinin kaldıramayacağı bir yük yaratmıştır. Bu durumun yarattığı sorunlar bazı dış desteklerle çözülmeye çalışılmıştır ki, makalede bahsedilen Rockefeller Foundation'un desteği buna örnektir.
- Ermeni ve Suriyeli gönüllülerin askerliğe elverişsiz olması durumu Paristeki Ermeni ve Suriye Komiteleri ile Savaş Bakanlığı'nın arasını açmıştır; Bakanlık bu gönüllülerin yolculuk masraflarının Komiteler tarafından ödenmesini istemiştir.
- Doğu Lejyonunun durumuna gelince, Lejyon bir taraftan büyümekte ancak diğer taraftan sorunlu bir askeri birlik görünümü vermektedir. Özellikle Albay Romieu'nun ve General Bailloud'un raporları Ermeniler ve Suriyeliler arasındaki çatışmaların altını çizmektedirler.
- Bu raporlarda Ermeniler Suriyeliler ile karşılaştırıldığında daha bilinçli ve cesur askerler olarak nitelendirilmektedir. Suriyeli askerlerin yeteneksizlikleri Lejyonun kumandanlarını o kadar kızdırmıştır ki, Suriyeli birliklerin dağıtılması konusu bile gündeme gelmiştir
- Bu dönemde yine Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz kıyısındaki üç önemli limanından birine Lejyonun gönderilmesi fikri ortaya atılmıştır. Bu çerçevede Lejyonun yakın zamanda bir askeri operasyona katılması yönünde çalışmalar hız kazanmıştır.

⁵⁷ Fransa Savaş Bakanı Paul Painlevé'den Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou'ya General Bailloud'un raporunu içeren mektubu, 31 Ekim 1917..., Sayfa No: 251.

KİTAP TAHLİLİ

Oya EREN

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
oeren@eraren.org

TÜRK-ERMENİ İHTİLAFI: MAKALELER

Derleyen: Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Ankara, TBMM Yayınları, 2007, 624 Sayfa

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu tarafından hazırlanan ve Prof. Dr. Hikmet Özdemir tarafından derlenen bu eserde Ermeni sorununun farklı boyutlarını inceleyen toplam 30 adet makale bulunmaktadır. Bu makalelerin büyük bir bölümü Ermeni tehcirini hazırlayan tarihsel sebepleri incelemekte, tehcirin nasıl yürütüldüğü hakkında fikir vermekte, tehcirden önce çıkarılan Ermeni isyanlarını ele almakta, tehcir sonrası yapılan düzenlemeleri analiz etmekte ve böylelikle 1915–16 yıllarında Doğu Anadolu’da gerçekte ne olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Tarihsel boyutun yanı sıra bu sorunun hukuksal ve uluslar arası ilişkiler boyutu da bu derlemede incelenmektedir.

Prof. Dr. Sabahattin Özel’in kaleme aldığı ilk makale ‘Batılıların Gözüyle’ başlığını taşımaktadır ve Osmanlı toplumunun bir parçası olan ve kendilerine geniş haklar tanınmış bir azınlığın neden ve nasıl içinde yaşadığı devlete karşı ayaklandığı sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede özellikle 19. yüzyılda Büyük Güçlerin Ermeni sorununun ortaya çıkmasındaki rolüne değinen yazar tarihsel bir süreç içerisinde Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar yaşanan gelişmeleri özetlemektedir.

Dr. Recep Karacakaya tarafından kaleme alınan ikinci makale ‘Seçim İttifakları’ başlığını taşımaktadır ve 1908, 1912 ve 1914 seçimlerinde Ermenilerin Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı seçimlerindeki ittifak stratejilerini incelemiş ve Ermeni partilerinin diğer partilerle nasıl çatıştığını veya işbirliği içerisine girdiğini analiz etmiştir. Dr. Zekeriya Türkmen’in yazdığı ‘Unutulan Senaryo’ başlıklı makale Avrupa’da 1913 yılından itibaren oluşan Türk karşıtı havayı incelemektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nin Doğu Anadolu’da yapmayı taahhüt ettiği ıslahatlar ve bu ıslahatlar ile ilgili olarak İngiltere ve Rusya gibi devletlerle yaptığı mü-

KİTAP TAHLİLİ

zakereler vurgulanmış ve Doğu Anadolu'ya gönderilen iki Avrupalı müfettişin çalışmaları incelenmiştir.

Doç. Dr. Haluk Selvi tarafından kaleme alınan 'Savaş Başlarken' başlıklı dördüncü makalede ise Birinci Dünya Savaşı arifesinde Ermeni milliyetçilerinin Rusya ile işbirliğine giderek Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri ele alınmıştır.

Doç. Dr. Muammer Demirel'in yazdığı 'Askeri Hazırlıklar' başlıklı beşinci makalenin konusu Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere gönüllü toplama girişimlerini ve diğer askeri hazırlıklarını incelemektedir.

Dr. Erdal İlter ise 'Taşnaksutyun' başlıklı makalesinde bu Ermeni siyasi partisinin faaliyetlerini ve kongrelerini değerlendirmektedir.

Derlemenin yedinci makalesi Yrd. Doç Dr. Şenol Kantarcı tarafından kaleme alınmıştır ve 'Van'da Ermeni İdaresi' başlığını taşımaktadır. Kantarcı bu makalesinde 1915 yılında başlayan Büyük Van İsyanı'nı, bu isyanı müteakip gerçekleşen Rus işgalini ve işgalden sonra tesis edilen Ermeni idaresini incelemekte ve bölgedeki Ermeni mezalimine ışık tutmaktadır.

Bu makaleyi takip eden iki makale Dr. Hasan Oktay ve Dr. Ahmet Tetik tarafından kaleme alınmıştır ve Van İsyanı'nın iki önemli figürü üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunlar isyandan önce ve isyan sırasında Van'a silah ve mühimmat sevkiyatını kontrol eden bir örgütün kurucusu olan Aram Manukyan ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Van mebusu olarak görev yapan Viramyanyan Onnik Der-sakyan Efendi'dir.

Prof. Dr. Hikmet Özdemir tarafından kaleme alınan ve 'Çatışmalar' başlığını taşıyan makale detaylı bir biçimde 1914-1916 yılları arasında Ermenilerin kurduğu çetelerin faaliyetlerini ve Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlere karşı aldığı tedbirleri incelemektedir.

Doç. Dr. Yusuf Sarıay'ın 'Sevk ve İskan' başlıklı makalesi ise Ermeni tehcirinin kararının nasıl alındığını ve tehcirin nasıl uygulandığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede Ermenilerin geride bıraktıkları malların korunmasından, Ermeni kafilelerinin güvenliğinin sağlanmasına kadar pek çok konu ile Osmanlı Hükümeti'nin nasıl ilgilendiği bu makalede işlenmektedir.

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu tarafından yazılan ‘Mali Harcamalar’ başlıklı on ikinci makale tehcirin maliyeti üzerine yapılmış detaylı bir inceleme olup Davut Kılıç tarafından kaleme alınan ‘Tehcir Olunmayanlar’ başlıklı makale tehcirden muaf tutulan Ermeni gruplarını analiz etmektedir.

Prof. Dr. Kemal Çiçek tarafından kaleme alınan on dördüncü makale ‘Göçmenlerin Yaşamı’ başlığını taşımaktadır ve bu makalede tehcir sırasında tehcir edilenler için sağlanan yabancı yardımları, tehcir kamplarında kurulan yetimhaneler, tehcir sırasında ve sonrasında yaşanan birtakım sorunlar, tehcir edilen grupların asayiş, hijyen ve sağlık koşulları ve beslenme sorunları gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Doç. Dr. Celalettin Yavuz tarafından yazılan ‘Göçmenler ve Cemal Paşa’ başlıklı makalede ise tehcir sırasında Suriye’de Dördüncü Ordu Komutanı olarak görev yapan Cemal Paşa’nın tehcirin yarattığı sorunları bertaraf etmek için yaptığı çalışmalar konu edilmiştir.

Doç. Dr. İbrahim Ethem Atnur’un Ermeni kadın ve çocuklarının durumlarını ve bu dönemde yaşanan evlilikleri analiz ettiği makalesini Bülent Bakar’ın Ermeni mallarının tehcir sonrasında iadesi konusunu incelediği makalesi takip etmektedir. Her iki makale de tehcir sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeleri belgeleri ile ortaya koymaktadır.

Dr. Ali Güler ‘Kilisenin Durumu’ başlıklı makalesinde 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni Kilisesi’nin Ermeni sorunundaki rolü üzerinde durmaktadır.

Prof. Dr. Servet Mutlu ise ‘Osmanlı Nüfusu’ başlıklı makalesinde Osmanlı nüfus istatistiklerini bilimsel yöntemlerle yeniden inceleyerek bu dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni nüfusunun bilimsel bir tespitini yapmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Erdal Aydođan, Ermeni soykırımı iddialarını savunan bir grubun hedef tahtasında olan Teşkilat-ı Mahsusa’yı incelediği makalesinde bu teşkilatın kuruluşunu, üyelerini ve Doğu Anadolu’daki faaliyetlerini incelemektedir.

Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur tarafından yıllar önce kaleme alınan ‘Büyük Oyun (1)’ başlıklı makale bu derlemeye eklenmiştir. Bu makale ve bunu aynı başlıkla takip eden Doç. Dr. Kaya Çağlayan’ın makalesi Ermeni soykırım iddialarını İngiliz, Fransız ve Rus belgelerine dayanarak çürütmektedirler.

Prof. Dr. Selami Kılıç'ın 'Tarih ve Tanıklık' başlıklı makalesi Alman kökenli bir subay olan ve tehcir sırasında Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı olarak görev yapan Felix Guse'un "1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları" başlığını taşıyan makalesinin tam bir çevirisini içermekte ve dönemi bir Alman subayının gözünden yansıtmaktadır.

Merhum Milli Eğitim Bakanları'ndan ve Büyükelçilerden Şinasi Orel'in 1984'te sunduğu bir tebliğ derlemenin yirmi dördüncü makalesini oluşturmaktadır ve bu makalede Orel Talat Paşa'ya atfedilen ve Talan Paşa'nın 'soykırım' emri verdiğini iddia eden telgrafları bilimsel bir analize tabi tutarak bu telgrafların sahteliğini ortaya koymaktadır. Şinasi Orel, Süreyya Yüce ile birlikte bu konuda "Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü" başlığını taşıyan ve 1983 yılında TTK tarafından yayımlanan bir kitap kaleme alınmıştır.

Prof. Dr. Nuri Bilgin ise 'Tarih ve Mitos' başlıklı makalede Ermeni 'soykırımı' mitinin nasıl oluşturduğunu, sosyolojik olarak bu mitin Türk kavramını Ermenilerin gözünde nasıl ötekileştirdiğini vurgulamaktadır.

Prof. Dr. Hasan Dilan 'Okuma Notları' başlıklı makalesinde geniş bir literatür taraması yaparak Ermeni meselesi üzerine yazılmış önemli kaynakları toplu halde değerlendirmektedir.

Prof. Dr. Esat Arslan'ın 'Yeniden Düşünmek' başlığını taşıyan makalesi Ermeni isyanlarını ve Osmanlıların bu isyanlara karşı geliştirdikleri tedbirleri yine dönemin yazışmalarını kullanarak değerlendirmektedir.

Doç Dr. Sadi Çaycı'nın 'Hukuk Açısından' başlıklı makalesi, başlığın da ifade ettiği gibi Ermeni soykırımı iddialarını hukuksal bir bakış açısı ile değerlendirmektedir. Bu çerçevede öncelikle uluslar arası ceza hukuku, insanlığa karşı suçlar, soykırım suçu vb. kavramlar tanımlanmakta ve Ermeni tehcirinin neden soykırım olarak değerlendirilemeyeceği ortaya konmaktadır.

Doç. Dr. Sedat Laçiner'in 'Niçin Yanılıyorlar' başlıklı makalesi ise soykırım iddialarının genel bir değerlendirmesini yaparak, Ermenilerin ve bazı Batılı Devletlerin 1915-1916 yıllarında yaşanan olayları soykırım olarak değerlendirme çabalarının neden büyük bir yanılğı olduğunu vurgulamaktadır.

Gürbüz Evren tarafından kaleme alınan 'Diyet Borcu' başlıklı makalede ise Fransızların Birinci Dünya Savaşından önce ve sonra Ermeniler ile kurdukları yakın ilişkiler gözler önüne serilmektedir.

Sonuç olarak bu derleme Ermeni sorunun farklı boyutlarını bir arada değerlendirmesi açısından son derece önemlidir. Derlemede yer alan makalelerin büyük bir kısmını tarihsel boyuta odaklanan makaleler oluşturmakta ve otantik arşiv belgeleri ışığında Ermeni soykırımı iddialarını çürütmektedirler. Hukuki boyuta ve uluslar arası ilişkiler boyutuna odaklanan makaleler ise bu iddiaların günümüzdeki yansımalarını gözler önüne sermektedirler. Kısacası bu derleme son dönemde Ermeni sorununu öğrenmek ve bu konuda daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okuyucular için topluca bir vizyon sunmakta ve bilimsel bir bakış açısıyla Ermeni sorunu konusunu ele almaktadır.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

BÜYÜK İHANET: ERMENİ KİLİSESİ VE TERÖR -Tarihi Seyir-

Yazar: Dr. Erdal İLTER
Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, 165 Sayfa

Türk-Ermeni ilişkileri konusunda çalışan bilim adamlarının başvuru kitabı olarak yararlandığı “Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası” adlı eserin de yazarı olan Dr. Erdal İter, uzun yıllardan beri Ermeni sorunu konusyla yakından ilgilenmekte ve bu konu üzerine çeşitli eserleri yayınlanmış bulunmaktadır.

Dr. Erdal İter’in ilk basımı 1996 yılında “Ermeni Kilisesi ve Terör” olarak İngilizce ve Türkçe basılan kitabının ikinci basımı 1999, üçüncü basımı ise bazı eklemelerle Turhan Kitabevi yayınlarından geçtiğimiz ay çıkmıştır.

Bilindiği gibi Ermeni kilisesi geçmişten günümüze Ermeniler üzerinde milli bir otoriteye sahip olmuş ve Ermeni devlet yapılanmasında aktif bir rol oynamıştır. Bu nedenle bu kitap, Ermeni kilisesinin özellikle Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki faaliyetleri ile Lozan Barış Antlaşması sonrasında Lübnan Antilyas Katogigosuğu ve Eçmiyazın Katogigosuğu’nun yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne bakış açısına yer vermesi bakımından önemli bir eserdir.

“Osmanlı-Ermeni İlişkilerinin Başlaması” başlıklı ilk bölümde yazar, Ermenilerin İmparatorluk içindeki statülerini ve dini gruplarını ele almaktadır. Bizans’ın Ermenileri tehcire tabi tutmuş olması nedeniyle Ermenilerin bu dönemde Türkleri Bizans’a karşı kurtarıcı olarak gördüklerinin anlatıldığı eserde, Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin ise ilk olarak Orhan bey zamanında yani 1326-1362 yıllarında başladığı belirtilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeniler’in nüfusu ve Türklerle olan ilişkilerinin de yer aldığı eserde başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun daha çok doğu ve güneydoğusundaki Ermeni nüfusundan bahsedilmekte ve Ermenilerin Türklerle

re oranla hiçbir zaman çoğunluk oluşturmadıkları, özellikle de yabancı kaynaklar esas alınarak ifade edilmektedir.

İmparatorluktaki Ermeni nüfusunu yaklaşık olarak 1.300.000 olarak kaydeden İlder, bu konuyla ilgili yabancı kaynaklara yer vermiş ve Ermeni tezlerini savunan bilim adamlarının da bu rakamı destekleyen bilgilerine işaret etmiştir.

Gayrimüslimlerin askerlikten muaf olduklarından dolayı hem nüfus hem de ekonomik açıdan devamlı büyüdüklerini kaydeden İlder, bu nedenle gayrimüslimlerin toplum içinde giderek daha müreffeh bir tabakayı oluşturduklarını ve bunun da Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere yönelik olumlu politikalarından kaynaklandığını belirtmiştir.

Kitapta İngiliz, Alman, Rus ve Fransız gibi bilim adamlarının Ermenilerle ilgili düşüncelerine de yer verilmiş ve bu bilim adamlarının Türk-Ermeni ilişkilerini nasıl ele aldıkları üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde, 1860'lı yıllarda Ermeni ileri gelenlerinden biri olan Mıgırđıç Dadyan tarafından kaleme alınmış olan Osmanlı Ermenilerinin tam bir hürriyet içinde yaşadıklarından dolayı Osmanlı rejimine yazdıkları teşekkür yazısına da yer verilmiştir.

Bilindiği gibi Ermeni sorununun ortaya çıkmasında Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet hareketlerinin önemli bir yeri vardır. "Ermeni Milleti Nizamnamesi" de bu reform hareketleri sonucu ortaya çıkmıştır. İlder kitabında, söz konusu nizamnamenin kim tarafından hazırlandığını ve ne tür imtiyazlar içerdiğine geniş yer vermiştir. 99 maddelik "Ermeni Milleti Nizamnamesi" ile Ermeni Patrikhanesi'ne geniş yetkiler tanınmış ve Ermenilere adeta "bağımsız bir millet" gibi 140 üyeden oluşan bir Genel Meclis kurma imkânı sağlanmıştır. Ayrıca Ermeni Patriği'nin seçiminin de yine bu Meclis tarafından yapılması adeta Ermeni toplumunun yönetimi konusundaki kararların Osmanlı Hükümeti dışında alınabileceği sonucunu doğurmuştur. İlder, gayr-i Müslimlerin böylece bu ayrıcalıklardan hareketle kendilerinin bir tür anayasaya sahip olduklarını ve bağımsız cemaat muamelesi görmeye başladıklarına şöyle değinmektedir: "Bu geniş imtiyazlardan faydalanan Ermeniler, teşkilatlandılar, okullar açtılar, gazete ve dergi çıkardılar. Ermeniler'in siyasi ve içtimai varlıkları üzerinde yeni bir devir açan "Ermeni Milleti Nizamnamesi'nden yararlanan Patrikhane, adı geçen nizamnamenin verdiği serbestlik ile muhtariyet için uğraşmaya hız vermişti."

İlder, 'Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin ilanıyla birlikte Patrikler'in daha çok milli ve siyasi konularda faaliyet göstermeye ve bu nizamnameyi muhtariyet için

bir adım olarak algılamaya başladıklarını da kaydetmektedir. İlder'e göre, İmparatorluk içinde bir muhtariyet kurulması fikri Patrik Mıgırdiç Hırimyan tarafından ortaya atılmış ve Hırimyan söz konusu dönemde bağımsızlık fikirlerini ise "Van Kartalı" ve "Muş Kartalı" adlı gazeteler ile yaymıştır. Hırimyan'ın Patrik seçildikten sonra üzerinde durduğu temel konular ise, "Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin yeniden incelenmesi ve vilayetlerin arzu ve ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlemesini öngörmektedir. Hırimyan'ın üzerinde durduğu bir diğer konu ise İstanbul Ermeniliği'nin, meclisin ve hükümetin gözlerini Ermenistan'a çevirmek olmuştur.

Kitapta üzerinde durulan bir diğer husus da, Meşrutiyet'ten Mondoroş'a kadar geçen süre zarfındaki Ermeni faaliyetleridir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden kısa bir süre sonra kilise öncülüğünde Ermeni çetelerinin Rusya'yı desteklemeye başladıklarını ve Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Osmanlıya karşı savaşacak "Ermeni Gönüllü Birlikleri"nin kurulmaya başlandığı görülmektedir. Ermenilerin bu tür isyan faaliyetleri neticesinde savaş alanı dışına çıkarılmalarına neden olduğunu ve 27 Mayıs 1915 yılında "Tehcir Kanunu"nun çıkarıldığına da değinilmiştir. Yazar ayrıca, Türkiye Ermenilerinin temsilcisi sıfatıyla Lozan'a katılan Boghos Nubar Paşa'nın toplantı sırasında Bağımsız bir Ermenistan için toprak taleplerine ve İtilaf Devletlerinin temsilcileri ile yapmış oldukları görüşmelere de değinmektedir. Ayrıca Türklerle Fransızlar arasında Ankara Antlaşmasının imzalanmasının ardından Ermeniler Güney'de bir devlet kurma konusunda tam bir hayal kırıklığı yaşadıkları, bu Antlaşma ile birlikte Fransızların Çukurova ve çevresini boşaltmasının ardından buralarda yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmının Suriye, Lübnan, Kıbrıs ve Mısır'a göç ettikleri bilgilerine de yer verilmiştir.

"Lozan Antlaşması ve Ermeni Meselesi'nin Tarihe Karışması" başlıklı bölümde de İlder, Lozan Konferansı ile Ermeni meselesinin hukuken çözümlendiğini, Lozan görüşmeleri sırasında Ermenilerin sadece "Azınlıklar Meselesi" başlığı altında ele alındığını ve bu antlaşma ile Ermenilerin hiçbir ayrıcalık gözetilmeden Türkiye'nin bir parçası olarak kabul edildikleri konularını da detaylı bir biçimde ele almaktadır.

Atatürk'ün, Ermenilere ve Ermeni sorununa bakış açısına da yer veren İlder, Atatürk'ün konuyu daha ziyade azınlıklar problemi çerçevesinde ele aldığını ve Ermeni sorununun ortaya çıkmasında dış güçlerin önemli bir yeri olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. Buradan hareketle, Mustafa Kemal'in daha Erzurum Kongresi'nden itibaren azınlıkların Türk vatandaşları ile eşit haklara sahip olması gerektiğine büyük önem verdiğinin de altı çizilmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde ise İlter, Ermeni göçünün aslında bilinenin aksine 1915 Tehciri ile değil Ortaçağlarda başladığına değinmektedir. Ermenilerin Grekler, Haçlılar, Moğollar, Memlûklar, İranlılar ve Ruslar tarafından da göç ettirdiğini ve günümüzde diaspora Ermenilerinin nüfusunun aslında bu tarihlerde başlayan göç ile oluştuğu ve söz konusu göçün oluşumunda ise bir çok siyasi nedenlerin yanı sıra sosyo ekonomik faktörlerin de önemli rol oynadığını vurgulamaktadır.

İlter, bu bölümde ayrıca Ermenilerin Lübnan'a yerleşmeleri, Lübnan'daki siyasi ve dini durumları ile Lübnan'da kurulan Ermeni terör örgütü ASALA'nın faaliyetlerini de ele almaktadır. Lübnan Ermenileri'nin Taşnak Partisi ile olan ilişkileri ve Türkiye'ye yönelik terör eylemlerinin de incelendiği kitapta yazar Lübnan'ın politik, kültürel ve dini kuruluşları ile Lübnan'ın nasıl Ermeni diasporasının merkezi haline geldiğini de açıklamaktadır.

Sonuç olarak, özellikle 19. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan Ermeni taleplerinin gerekçeleri ile bu talepleri destekleyen ülkelerin tutumunun incelendiği bu eser günümüzde Türkiye'nin önemli bir Dış Politika sorunu olan Ermeni meselesini anlamamız açısından önemli veriler içermektedir. Bu bağlamda, son dönemlerde Ermeni meselesi üzerine bir çok eser yazıldığı gözlemlenmektedir. Ancak Dr. Erdal İlter, gerek Ermeni sorununa olan yakın ilgisi ve gerekse de Ermeni meselesi üzerine kaleme almış olduğu bir çok yayını ile bu konuya son derece hakim bir bilim adamı olması nedeniyle, eserin son derece akıcı bir dille kaleme alındığını ve kaynakça bakımından oldukça zengin olduğunu görmekteyiz. Öyleki kitabın özellikle Ermeni bilim adamları tarafından da yakından takip edildiği ve hatta kitaba yönelik Ermeniler tarafından bazı haksız eleştirilerin de yapıldığını belirtmekte yarar vardır. Aralarında Viyana Üniversitesi Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nde görevli Prof. Dr. Mesrob K. Krikorian'ın da bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu eleştiriler bir bakıma eserin önemini ve yurt dışındaki yankılarını da ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ BOZKUS

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

TEHCİR ÖNCESİ ANADOLU'DAN AMERİKA'YA ERMENİ GÖÇÜ (1834–1915)

Yazar: Ahmet AKTER

İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2007, 272 Sayfa

IQ Kültür Sanat Yayınevi tarafından yayınlanan “Tehcir Öncesi Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni göçü” adlı kitap I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan huzursuz ortamdan kurtulmak için ABD’ye göç eden Ermenileri konu almaktadır. Ermenilerin hangi nedenlerle böyle bir göç dalgasına kapıldıkları, göç sırasında yaşanan zorluklar, geldikleri ülkelerde yaşadıkları sorunlar, topluma uyum sürecinde maruz kaldıkları asimilasyon ve bu asimilasyon karşısında kimliklerini kaybetmemek için Türk düşmanlığı etrafında nasıl bir araya geldiklerini incelemektedir.

Kitap genel olarak dört bölümden oluşmakta ve birinci bölümde Göç politikaları ve tabiiyet sorunu, ikinci bölümde Ermenilerin Amerika’ya göçü, üçüncü bölümde Amerika’daki Ermeniler ve son bölümde ise Ermenilerin Amerika’daki hayata katılma çabaları üzerinde durulmaktadır.

Göç Politikaları ve Tabiiyet Sorunu başlıklı birinci bölümde 19. yüzyılda Ermenilerin hangi nedenlerle Amerika’ya göç etmeye başladıklarının ve bu göçte Osmanlı İmparatorluğu’nun bakış açısına yer verilmiştir. Buna göre Ermenilerin daha çok iş imkânları nedeniyle Amerika’ya göç etmeye başladığını, söz konusu dönemde Amerika’nın nüfusunu arttırma çabası içerisinde olduğundan bu tür göçlere büyük kolaylık sağladığını öğrenmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğu’nun göç sonucunda ortaya çıkacak sorunları önceden tespit ettiğinden bu tür göçleri önlemeye yönelik bazı tedbirler almaya başladığını ancak bu önlemlere rağmen Ermeni göçünün tamamen durdurulamadığı da yine eserde üzerinde durulan konular arasındadır. Söz konusu dönemde izinsiz yollarla yapılan göçler sonrasında bir çok Ermeni’nin vatandaşlık değiştirmeye başlamasının ise Osmanlı-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği ve öyle

KİTAP TAHLİLİ

ki iki ülke ilişkilerinin bu tür sorunlar yüzünden bozulma noktasına geldiği de anlaşılmaktadır.

İlk etapta sadece nüfusunu arttırmak amacıyla, Osmanlı'da dâhil olmak üzere, bir çok devletten göçmen kabul eden Amerika'nın, zamanla göçmen kabul şartlarını zorlaştırdığı, şartların zorlaştırılmasının temelinde ise Amerikan Hükümetinin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte vasıflı elaman ihtiyacını tamamlamasının bulunduğu görülmektedir.

Kitapta ele alınan bir diğer konuda misyonerlik faaliyetleridir. Bu faaliyetler çerçevesinde bir çok yardım kuruluşunun Ermenilerin hem Amerika'ya göçünü hem de buraya uyum sağlamalarına yardımcı oldukları, Ermenilere iş ve kalacak yer sağladıkları anlaşılmaktadır.

ABD'de Ermenilerin yaşadığı şehirlerin listelerinin ve buradaki meslek dağılımlarının da yer aldığı eserde, yıllara göre Ermeni nüfusunun giderek bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin Amerika'daki Ermeni toplumunun faaliyetlerini pek önemsemediği ancak dönemin Vaşington sefiri Mavroyeni Beyin Ermenilerin siyasi konularda çeşitli toplantılar gerçekleştirmeye başladığını bildirmesiyle birlikte bu faaliyetlerin izlenmeye başlandığına değinilmektedir. Söz konusu dönemde dedektif bürolarıyla yapılan yazışmalardan Ermenilerle ilgili gelişmelerin takip edilmeye başlandığını ve çoğu zaman Ermeni faaliyetleriyle ilgili olarak Ermeni iş adamlarından bilgi alındığının kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır.

Kitapta ayrıca Amerika'daki Ermenilerin basın yayın faaliyetlerine de değinilmekte ve Amerika'daki Ermenilerin yayın faaliyetlerinin ilk olarak Khachadur Osganian tarafından başlatıldığına yer verilmektedir. New York üniversitesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen Osganian'ın, o dönemde İstanbul'da yayınlanan Ermeni "Masis" adlı gazetenin Amerika muhabiri olarak görev yaptığını belirtmektedir. Masis'in yanı sıra bu dönemde faaliyet gösteren "Hiarenik, Asbarez, Baikar, Ramgavar, Fresno Asbarez, Azg, Ararat, Surhadak, Arekag, Azatutian gibi yayınlar hakkında bilgilere de yer verilmiştir.

Amerika'da Ermenilerin siyasi faaliyetlerinin de yer aldığı eserde Ermenilerin buldukları tüm şehirlerde parti büroları açtıkları ve Hınçak Partisinin de bu kuruluşlara 1890'lı yıllardan itibaren kendi parti ajanlarını gönderdiği görülmektedir. Yine eserde Amerika'daki Ermeniler arasında özellikle 1890'lı yıllardan itibaren yükselmeye başlayan politik faaliyetlere ve Türkler aleyhinde yapılan gösteri ve mitinglere de yer verilmiştir.

Sonuç olarak kitapta Ermenilerin Amerika'ya göç etme nedenleri arasına ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerin olduğu ve bu nedenlerin gerekçeleriyle birlikte okuyucunun hizmetine sunulduğu görülmektedir. Başlangıçta özellikle misyonerlerin teşviki ile eğitim ve öğretim amacıyla yapılan göçlerin, zamanla ekonomik sıkıntıların giderilmesi, servet edinme isteği, ticaret, Amerika'da yaşayan yakınların teşviki, Amerika'yı politik sığınak olarak görme düşüncesi, parçalanmış ailelerin birleştirilmesi, suçluların adaletten kurtulma vb. amaçlarla göçlerin giderek yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Ancak bu göçler sırasında Ermenilerin farklı mezhep, siyasi görüş ve ideolojilere sahip olmaları nedeniyle her grubun kendi okul, kilise, dernek, yayın organı ve yardım cemiyetini kurarak ABD'de bugünkü Ermeni lobisinin temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın günümüzde ABD'de Türkiye aleyhine faaliyet gösteren Ermeni lobisi ile geçmişte ABD'ye göç eden Ermenilerin amaç ve hedeflerinin birbirinden farklı olması sorunun daha çok psikolojik bir boyutunun varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla eserde belki de ABD'ye göç eden Ermenilerin geçmişteki amaçları ile bugünkü tutumlarının karşılaştırılması diasporadaki Türk düşmanlığını daha sağlıklı bir şekilde anlamamızı sağlayabileceğini söylemek mümkündür.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

**Büyük İhanet, Ermeni Kilisesi ve
Terör-Tarihi Seyir- 3.Baskı**

Erdal İlter

Türkçe

165 Sayfa

Ankara, Turhan Kitabevi, 2007

ISBN: 978-9944-265-14-0

**Alman Belgelerinde Ermeni
Meselesi ve 1915**

Kıvanç Galip Över

Türkçe

219 Sayfa

İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2007

ISBN: 9789752561038

Türk-Ermeni İhtilâfi Makaleler

Hikmet Özdemir

Türkçe

624 Sayfa

Ankara, TBMM Yayınları, 2007

ISBN: 978-975-6226-29-2

Türk-Ermeni İhtilâfi Belgeler

Hikmet Özdemir, Yusuf Sarımay

Türkçe

540 Sayfa

Ankara, TBMM Yayınları, 2007

ISBN: 978-975-6226-34-6

**“1915 Tartışılırken Gözden
Kaçırılanlar”**

Hikmet Özdemir

Türkçe

70 Sayfa

Ankara, SAREM Yayınları, 2007

ISBN: 978-975-409-446-6

**Geçmişten Günümüze Ermeniler ve
Ermeni Sorunu**

Hüseyin Tekinoğlu

Türkçe

240 Sayfa

İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2007

ISBN: 978-975-9179-30-4

**Üç Bin Yıllık Kavga / Ermeniler Ne
İstiyor**

Çetin Yiğenoğlu

Türkçe

343 Sayfa

İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2007

ISBN: 9944150194

Hitler ve Ermeni Soykırımı

Kevork B. Bardakjian

Türkçe

160 Sayfa

İstanbul, Peri Yayınları, 2007

ISBN:975-9010-38-0

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yaraya Tuz Bastım
“Ermeni Soykırımı...”

Tuncay Özkan
Türkçe
485 Sayfa
İstanbul, Detay Yayınları, 2007
ISBN: 9944314084

Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914
Öncesi Ermeni Köy Hayatı

Mary Kilbourne Matossian-Susie Ho-
ogasian Villa
Çev: Altuğ Yılmaz
Türkçe
364 Sayfa
İstanbul, Aras Yayınları, 2006
ISBN: 975-7265-86-1

Ermeni Göçü 1834-1915 / Tehcir
Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya

Ermeni Göçü
Ahmet Akter
Türkçe
272 Sayfa
İstanbul, IQ Yayıncılık, 2007
ISBN:9752551244

Karibi Ermeni İddialarına Yanıt
Gürcü Devleti'nin Kırmızı Kitabı

Türkçe
120 Sayfa
İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007
ISBN: 975-343-492-8

Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında
Ermeni Sorunu

Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süley-
man Beyoğlu
Türkçe

544 Sayfa
İstanbul, IQ Yayıncılık, 2007
ISBN: 978-975-255-126-8

**Belgeler, Mektuplar ve Resmi Yazış-
malarla Türk Soykırımında Fransız**
Ermeni İlişkileri

Ali Özoglu
Türkçe
368 Sayfa
İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayın-
ları, 2007
ISBN: 975-9086-04-2

Kan Meclisi 1915

Ahmet Şafak
Türkçe
216 Sayfa
İstanbul, Kara Kutu Yayınları, 2007
ISBN: 978-975-6054-83-3

Yaraya Tuz Bastım (2. Baskı)

Tuncay Özkan
Türkçe
484 Sayfa
İstanbul, Detay Yayınları, 2007
ISBN: 978-994431408-4

Ermeni Mitomanyası

Erich Feigl
Çev: Can Ceylan
Türkçe
167 Sayfa
İstanbul, 2007
ISBN: 978-3-85002-583-6

GÜNCEL BELGELER

NOBEL ÖDÜLLÜ BİLİM ADAMLARININ ÇAĞRISI VE TÜRK BİLİM ADAMLARININ BU ÇAĞRIYA CEVABI

TÜRKÇE VE İNGİLİZCE METİN*

GÜNCEL BELGELER

* Çeviren: Sevin Elekdağ

THE ELIE WIESEL FOUNDATION FOR HUMANITY

555 MADISON AVENUE 20TH FLOOR NEW YORK, NY 10022 TEL
212.490.7788 FAX 212.490.6006

April 9, 2007

*Re: Nobel Laureates call for tolerance, contact and cooperation
between Turks and Armenians*

Dear friends,

We, the undersigned Nobel laureates, issue this appeal directly to the peoples of Turkey and Armenia. Mindful of the sacrifice paid by Hrant Dink, the ethnic Armenian editor of *Agos* in Turkey, who was assassinated on January 19, 2007, and whose death was mourned by both Turks and Armenians, we believe that the best way to pay tribute to Mr. Dink is through service to his life's work safeguarding freedom of expression and fostering reconciliation between Turks and Armenians.

To these ends, Armenians and Turks should encourage their governments to:

- *Open the Turkish-Armenian border.* An open border would greatly improve the economic conditions for communities on both sides of the border and enable human interaction, which is essential for mutual understanding. Treaties between the two countries recognize existing borders and call for unhampered travel and trade.
- *Generate confidence through civil society cooperation.* Turks and Armenians have been working since 2001 on practical projects that offer great promise in creatively and constructively dealing with shared problems. The governments should support such efforts by, for example, sponsoring academic links be-

İNSANLIK İÇİN ELIE WIESEL VAKFI

555 MADISON BULVARI 20NCİ KAT NEW YORK, NY 10022 TEL 212.490.7788
FAKS 212.490.6006

9 Nisan, 2007

*Nobel Barış Ödülü Sahiplerinin Türk ve Ermeni Ulusları Arasında
Hoşgörü, Temas ve İşbirliği Çağrısı*

Aziz Dostlar,

Biz, aşağıda imzası bulunan Nobel Barış Ödülü sahipleri, doğrudan Türk ve Ermeni halklarına çağrıda bulunuyoruz. Hem Türklerin hem de Ermenilerin yasını tuttukları, 19 Ocak 2007 tarihinde katledilen, Agos gazetesi editörü Ermeni asıllı Hrant Dink'in ödediği bedeli göz önünde bulundurarak, Dink'i saygıyla anmanın en iyi yolunun, hayatı boyunca uğraş verdiği ifade özgürlüğünü korumak ve Türk ile Ermeni ulusları arasında uzlaşmayı teşvik etmekten geçtiğine inanıyoruz.

Bu amaçlarla, Türkler ve Ermeniler hükümetlerini şu hususlarda teşvik etmelidirler:

- *Türk-Ermeni sınırının açılması.* Sınırın açılması, sınırın iki tarafında bulunan halkların ekonomik durumlarına önemli ölçüde katkıda bulunacak ve karşılıklı anlayışın tesisi için gerekli olan insanlararası etkileşimi sağlayacaktır. İki ülke arasındaki antlaşmalar mevcut sınırları tanımakta ve hiçbir kısıtlama olmadan seyahati ve ticareti öngörmektedir.

- *Sivil toplumlar arasında işbirliği yoluyla güven oluşturmak.* Türkler ve Ermeniler 2001 yılından bu yana, ortak sorunlarla yaratıcı ve yapıcı bir şekilde başa çıkabilecekleri hususunda büyük ümit vaat eden pratik projeler üzerinde çalışmaktadırlar. Adı geçen hükümetler bu tür çabaları, örneğin Türk ve Ermeni aka-

tween Turkish and Armenian faculty, as well as student exchanges.

- *Improve official contacts.* Civil society initiatives would be enhanced by the governments' decision to accelerate their bilateral contacts, devise new frameworks for consultation, and consolidate relations through additional treaty arrangements and full diplomatic relations.
- *Allow basic freedoms.* Turkey should end discrimination against ethnic and religious minorities and abolish Article 301 of the Penal Code, which makes it a criminal offense to denigrate Turkishness. Armenia also should reverse its own authoritarian course, allow free and fair elections, and respect human rights.

Turks and Armenians have a huge gap in perceptions over the Armenian Genocide. To address this gap, we refer to the 2003 "Legal Analysis on the Applicability of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide to Events which Occurred During the Early Twentieth Century," which corroborated findings of the International Association of Genocide Scholars.

It concluded that, "At least some of the [Ottoman] perpetrators knew that the consequences of their actions would be the destruction, in whole or in part, of the Armenians of eastern Anatolia, as such, or acted purposefully towards this goal and, therefore, possessed the requisite genocidal intent. The Events can thus be said to include all the elements of the crime of genocide as defined in the Convention." It also concluded that, "The Genocide Convention contains no provision mandating its retroactive application."

The analysis offers a way forward, which addresses the core concerns of both Armenians and Turks. Of course, coming to terms will be painful and difficult. Progress will not occur right away. Rather than leaving governments to their own devices, affected peoples and the leaders of civil society need to engage in activities that promote understanding and reconciliation while, at the same time, urging their governments to chart a course towards a brighter future.

Sincerely,

demisyenler arasında akademik bağların kurulması ve öğrenci değişimini teşvik ederek, desteklemelidir.

- *Resmi temasların pekiştirilmesi.* İkili temasların arttırılması, yeni danışma mekanizmaların meydana getirilmesi ve ek antlaşma düzenlemeleri ile kapsamlı diplomatik ilişkilerin kurulması yoluyla ilişkilerin pekiştirilmesi yönünde hükümetlerin karar almaları, sivil toplum girişimlerini geliştirilebilir.

- *Temel özgürlüklerin korunması.* Türkiye etnik ve dini azınlıklara karşı ayrımcılığa son vermeli ve Türklüğü aşağılamayı suç sayan Ceza Kanununun 301. maddesini iptal etmelidir. Ermenistan otoriter yaklaşımlarından vazgeçmeli, serbest ve adil seçimlere yer vermeli ve insan haklarına saygılı olmalıdır.

Türkler ile Ermeniler, Ermeni Soykırımı konusunda büyük görüş ayrılığına sahiptirler. Bu ayrılık için Uluslararası Soykırım Bilim Adamları Derneği'nin tespitlerini doğrulayan 2003 "Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Yirminci Yüzyılın Başlarında Vuku Bulan Olaylara Uygulanabilirliği Konusundaki Hukuki Analiz"i temel almaktayız.

Bu analiz şu sonuca varmıştır: "Bu olaylardan sorumlu olanlardan [Osmanlılardan] en azından bazıları eylemlerinin sonucunun Doğu Anadolu Ermenilerinin tamamen veya kısmen yok edilmesi olacağını biliyordu; bu nedenle söz konusu amacı (yok etmek amacını) gerçekleştirmek için kasten hareket etmişler ve soykırım için gerekli niyete sahip olmuşlardır. Böylece, olayların sözleşmede tanımlandığı şekilde, soykırım suçu öğelerini içerdiği söylenebilir." Ayrıca "Soykırım Sözleşmesi'nde geriye dönük işlemlerini gerektiren bir hükmün bulunmadığı" sonucuna varılmıştır.

Bu analiz, Ermeniler ile Türklerin temel kaygılarını dikkate alan bir çıkış yolu sunmaktadır. Tabiatıyla, uzlaşmak sancılı ve güç olacaktır. İlerleme hemen kaydedilmeyecektir. Bu işi tümüyle hükümetlere bırakmak yerine, ilgili kişiler ile sivil toplum liderleri anlayış ve uzlaşmayı teşvik eden faaliyetlere kendilerini adanmalıdır ve aynı zamanda hükümetleri daha aydınlık bir geleceğe yönelmeye teşvik etmelidirler.

Saygılarıyla,

Peter Agre

Nobel Prize, Chemistry (2003)

Sidney Altman

Nobel Prize, Chemistry (1989)

Philip W. Anderson

Nobel Prize, Physics (1977)

Kenneth J. Arrow

Nobel Prize, Economics (1972)

Richard Axel

Nobel Prize, Medicine (2004)

Baruj Benacerraf

Nobel Prize, Medicine (1980)

Gunter Blobel

Nobel Prize, Medicine (1999)

Georges Charpak

Nobel Prize, Physics (1992)

Steven Chu

Nobel Prize, Physics (1997)

J.M. Coetzee

Nobel Prize, Literature (2003)

**Claude Cohen-
Tannoudji**

Nobel Prize, Physics (1997)

**Mairead Corrigan
Maguire**

Nobel Prize, Peace (1976)

Robert F. Curl Jr.

Nobel Prize, Chemistry (1996)

Paul J. Crutzen

Nobel Prize, Chemistry (1995)

Frederik W. de Klerk

Nobel Prize, Peace (1993)

Johann Deisenhofer

Nobel Prize, Chemistry (1998)

John B. Fenn

Nobel Prize, Chemistry (2002)

Val Fitch

Nobel Prize, Physics (1980)

Jerome I. Friedman

Nobel Prize, Physics (1990)

Donald A. Glaser

Nobel Prize, Physics (1960)

Sheldon Glashow

Nobel Prize, Physics (1979)

Roy J. Glauber

Nobel Prize, Physics (2005)

Clive W.J. Granger

Nobel Prize, Economics (2003)

Paul Greengard

Nobel Prize, Medicine (2000)

David J. Gross

Nobel Prize, Physics (2004)

Roger Guillemin

Nobel Prize, Medicine (1977)

Dudley R. Herschbach

Nobel Prize, Chemistry (1986)

Peter Agre

Nobel Ödülü, Kimya (2003)

Sidney Altman

Nobel Ödülü, Kimya (1989)

Philip W. Anderson

Nobel Ödülü, Fizik (1977)

Kenneth J. Arrow

Nobel Ödülü, İktisat (1972)

Richard Axel

Nobel Ödülü, Tıp (2004)

Baruj Benacerraf

Nobel Ödülü, Tıp (1980)

Gunter Blobel

Nobel Ödülü, Tıp (1999)

Georges Charpak

Nobel Ödülü, Fizik (1992)

Steven Chu

Nobel Ödülü, Fizik (1997)

J.M. Coetzee

Nobel Ödülü, Edebiyat (2003)

**Claude Cohen-
Tannoudji**

Nobel Ödülü, Fizik (1997)

**Mairead Corrigan
Maguire**

Nobel Ödülü, Barış (1976)

Robert F. Curl Jr.

Nobel Ödülü, Kimya (1996)

Paul J. Crutzen

Nobel Ödülü, Kimya (1995)

Frederik W. de Klerk

Nobel Ödülü, Barış (1993)

Johann Deisenhofer

Nobel Ödülü, Kimya (1998)

John B. Fenn

Nobel Ödülü, Kimya (2002)

Val Fitch

Nobel Ödülü, Fizik (1980)

Jerome I. Friedman

Nobel Ödülü, Fizik (1990)

Donald A. Glaser

Nobel Ödülü, Fizik (1960)

Sheldon Glashow

Nobel Ödülü, Fizik (1979)

Roy J. Glauber

Nobel Ödülü, Fizik (2005)

Clive W.J. Granger

Nobel Ödülü, İktisat (2003)

Paul Greengard

Nobel Ödülü, Tıp (2000)

David J. Gross

Nobel Ödülü, Fizik (2004)

Roger Guillemin

Nobel Ödülü, Tıp (1977)

Dudley R.**Herschbach**

Nobel Ödülü, Kimya (1986)

Avram Hershko

Nobel Prize, Chemistry (2004)

Roald Hoffman

Nobel Prize, Chemistry (1981)

Sir Harold W. Kroto

Nobel Prize, Chemistry (1996)

Finn E. Kydland

Nobel Prize, Economics (2004)

Leon M. Lederman

Nobel Prize, Physics (1988)

Anthony J. Leggett

Nobel Prize, Physics (2003)

Rudolph A. Marcus

Nobel Prize, Chemistry (1992)

Daniel L. McFadden

Nobel Prize, Economics (2000)

Craig C. Mello

Nobel Prize, Medicine (2006)

Daniel Kahneman

Nobel Prize, Economics (2002)

Eric R. Kandel

Nobel Prize, Medicine (2000)

Robert C. Merton

Nobel Prize, Economics (1997)

Marshall W. Nirenberg

Nobel Prize, Medicine (1968)

Sir Paul Nurse

Nobel Prize, Medicine (2001)

Douglas D. Osheroff

Nobel Prize, Physics (1996)

Martin L. Perl

Nobel Prize, Physics (1995)

John C. Polanyi

Nobel Prize, Chemistry (1986)

Stanley Prusiner

Nobel Prize, Medicine (1997)

Aaron Klug

Nobel Prize, Chemistry
(1982)

Edwin G. Krebs

Nobel Prize, Medicine (1992)

José Ramos-Horta

Nobel Prize, Peace (1996)

Richard J. Roberts

Nobel Prize, Medicine (1993)

Wole Soyinka

Nobel Prize, Literature (1986)

Elie Wiesel

Nobel Prize, Peace (1986)

Betty Williams

Nobel Prize, Peace (1976)

Kurt Wüthrich

Nobel Prize, Chemistry
(2002)

Avram Hershko
Nobel Ödülü, Kimya (2004)

Daniel Kahneman
Nobel Ödülü, İktisat (2002)

Aaron Klug
Nobel Ödülü, Kimya (1982)

Roald Hoffman
Nobel Ödülü, Kimya (1981)

Eric R. Kandel
Nobel Ödülü, Tıp (2000)

Edwin G. Krebs
Nobel Ödülü, Tıp (1992)

Sir Harold W. Kroto
Nobel Ödülü, Kimya (1996)

Robert C. Merton
Nobel Ödülü, İktisat (1997)

José Ramos-Horta
Nobel Ödülü, Barış (1996)

Finn E. Kydland
Nobel Ödülü, İktisat (2004)

Marshall W. Nirenberg
Nobel Ödülü, Tıp (1968)

Richard J. Roberts
Nobel Ödülü, Tıp (1993)

Leon M. Lederman
Nobel Ödülü, Fizik (1988)

Sir Paul Nurse
Nobel Ödülü, Tıp (2001)

Wole Soyinka
Nobel Ödülü, Literature (1986)

Anthony J. Leggett
Nobel Ödülü, Fizik (2003)

Douglas D. Osheroff
Nobel Ödülü, Fizik (1996)

Elie Wiesel
Nobel Ödülü, Barış (1986)

Rudolph A. Marcus
Nobel Ödülü, Kimya (1992)

Martin L. Perl
Nobel Ödülü, Fizik (1995)

Betty Williams
Nobel Ödülü, Barış (1976)

Daniel L. McFadden
Nobel Ödülü, İktisat (2000)

John C. Polanyi
Nobel Ödülü, Kimya (1986)

Kurt Wüthrich
Nobel Ödülü, Kimya (2002)

Craig C. Mello
Nobel Ödülü, Tıp (2006)

Stanley Prusiner
Nobel Ödülü, Tıp (1997)

TÜRK BİLİM ADAMLARI VE YAZARLARININ NOBEL ÖDÜLLÜ BİLİM ADAMLARININ ÇAĞRISINA CEVABI

Biz aşağıda imzası bulunan Türk bilim adamları ve yazarları, “The Elie Wiesel Foundation for Humanity” tarafından 9 Nisan 2007 tarihinde yayımlanan çağrıyla memnuniyetle karşıladık. Bu çağrıyı Ermeni ve Türk halkları arasında diyalog kapılarının oluşturulmasına, ileride de açık tutulmasına ve barış kültürünün meyve vermesine yardımcı olacak bir adım olarak değerlendiriyoruz. Bu konuda bize düşen olumlu katkıları sunmaya hazır olduğumuzu belirtmek isteriz.

Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Türk ve Ermenilerin yakın ilişkiler içinde birlikte yaşamış buldukları ve bu birlikteliğin ortak kültür değerleri oluşturduğu yadsınamaz. Bu ortak kültür değerlerinin, gelecekteki ilişkiler açısından bir temel oluşturabileceğini düşünüyoruz.

Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanmış bulunan trajik olayların Osmanlı Devleti’ndeki Türklere, Ermenilere ve diğer halklara büyük acılar çektiğini biliyor ve günümüzde sorumluluk taşıyan herkesin benzer acıların bir daha yaşanmaması için aktif olarak çaba göstermesi gerektiğine inanıyoruz. Biz bu katkıyı sunmaya hazırız. Bu bağlamda, birinin büyük kayıpları için üzüntü duyulurken, aynı coğrafyada yaşayan diğerlerinin —yadsınamayacak derecede belgelendirilmiş- acı kayıplarını yok saymanın ve bu konuda seçici davranmanın hakça bir davranış olmadığını ve günümüzde yaşanan uyuşmazlığın temel nedeninin bu tür dogmatik davranışların sürdürülmesi ile farklı düşüncenin ifadesine kapalılık olduğu değerlendirilmelerini yapıyoruz.

Elie Wiesel Vakfı’nın çağrısındaki somut önerileri değerlendirdik. Sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkileri geliştirerek karşılıklı güveni artırmanın bu konuda en uygun önlem olacağı kanısındayız. Son dönemlerde Ahdamar Kilisesi müzesinin restore edilerek açılışına Türk ve Ermeni yetkililerin birlikte katılmış bulunmasını resmi temaslar bağlamında yapıcı bir adım olarak değerlendiriyor, bu temasların artmasını temenni ediyoruz.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki hava yoluyla ulaşım kapıları açıktır. Bu bağlamda, çok sayıda Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşının Türkiye’de konuk işçi olarak çalışmakta bulunması, iki Cumhuriyetin vatandaşları arasındaki dostluğu besleyecek nitelikte bir olgudur. İki ülke arasındaki kara sınır kapısı, bu kapının kapanmasına yol açan sebepler ortadan kalktığında elbette açılacaktır. Ayrıca, iki ülke arasındaki sınırın Ermenistan Cumhuriyeti tarafından tanındığının ve de-

THE REPLY OF TURKISH SCHOLARS AND WRITERS TO THE CALL OF NOBEL LAUREATES

We, the undersigned Turkish scholars and writers, welcome the call of 'The Elie Wiesel Foundation for Humanity' issued on April 9, 2007. We view this call as a doorway to opening a process of dialogue between Turks and Armenians and as a stepping stone which will work to keep that door open facilitating the culture of peace to bear fruit. We would like to state that we are willing to do our part to make positive contributions to this end.

It can not be refuted that Turks and Armenians have been living closely together under the Turkish Republic, as was the case during the time of the Ottoman Empire, as a result of which they have developed common cultural values. We believe these values may form the basis for the development of future relations.

We are cognizant of the great suffering endured by the Armenians, Turks and other peoples residing within the Ottoman Empire as a result of the tragic events of the First World War, and believe that all responsible individuals alike must actively engage themselves to preclude such suffering from being inflicted upon mankind once again. We are prepared to work constructively to this end. In this regard it should be noted that while acknowledging the loss incurred by a certain population it would be unfair to selectively neglect the irrefutably documented loss of another population residing within the same geography. We maintain that such dogmatic approaches and disregard for differing views lay at the root of the ongoing conflict of our day.

We evaluated the proposals expressed in the call issued by The Elie Wiesel Foundation for Humanity. We are of the opinion that increasing mutual confidence by fostering relations between civil society organizations shall constitute the most constructive way forward. We believe that the restoration of the Akhdamar Church and the participation of Turkish alongside Armenian officials to its opening was rewarding and hope that such contacts shall increase.

Air travel between Turkey and Armenia is open. The many citizens of the Republic of Armenia residing in Turkey as guest workers carries with it the potential of cultivating close friendship and ties between the citizens of both Republics. The border gate between both countries will surely be opened once those factors which led to it being closed are removed. No doubt, the clear and official affirmation on the part of Armenia to the effect that it recognizes the border between

ğiştirilmesinin talep olunmadığının açıkça ve resmen ilanı hiç kuşkusuz resmi ilişkilerin oluşturulmasına katkıda bulunacaktır. Zira, Türkiye topraklarının bir bölümünün Ermenistan'ın bağımsızlık bildirgesinde Batı Ermenistan olarak tanımlanması, Ermenistan Cumhuriyeti'nin ileriye dönük yayılmacı emelleri bakımından soru işaretlerinin doğması sonucunu vermiştir.

Türkiye 1915 yılında diğer Osmanlı yurttaşları arasında Osmanlı Ermenilerinin yoğun biçimde yaşadığı trajik olayları 1948 Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi çerçevesinde soykırım suçu olarak değerlendirmemektedir. Bir eylemin hukuken soykırım sayılması için, yetkili mahkemenin bir ulusal, etnik, ırksal veya dinsel grubun sırf o gruba mensup oldukları gerekçesiyle tamamen veya kısmen yok edilmesi kastının bulunduğu (dolus specialis) karar vermesi gerekmektedir. Türk ve yabancı birçok akademisyen eldeki bilgi ve belgeleri değerlendirdikten sonra, Osmanlı Ermenilerine soykırım uygulanması kastının bulunmadığı sonucuna varmıştır. Ancak, bir komitenin veya başka grupların bu konuda farklı değerlendirme yapmalarını, onların düşünce özgürlüğünün sonucu olarak görmekteyiz. Benzer şekilde, eldeki bilgi ve belgelerle bizim de farklı düşüncemizi açıklama özgürlüğümüzün bulunduğu kanısındayız. Bunun yanında gerek Ermeni tarihçileri ve diğer ilgililer, gerek konuyla ilgilenen herkes ile bu konuyu ortak komitelerde görüşmeye hazır bulunduğumuzu, diyalogun sorunları çözme alanında tek çare olduğunu düşündüğümüzü ilan ederiz. Esasen Türkiye Cumhuriyeti bu konuda Ermenistan' a resmi bir öneri sunmuş ve 1915 olaylarının öncesi ve sonrası ile ortak bir tarih komisyonunda incelenmesini, bu komisyona üçüncü ülke uzmanlarının da katılmasını önermiş, bu önerisine bir ön adım olarak tüm arşivlerinin açık olduğunu ilan etmiştir. "Elie Wiesel Foundation" gibi kurumların, düşüncelerin karşılıklı olarak ifade edileceği ve saygı ile karşılanacağı, ortak düşünce ve görüş teatisi forumlarının harekete geçirilmesine yardımcı olmaları, talep edilen anlayış ve uzlaşmayı sağlamaya yardımcı olacaktır.

CEVAPTA İMZASI BULUNAN TÜRK BİLİM ADAMLARI VE YAZARLAR

1. Prof. Dr. Tahsin AKALP - İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dekanı
2. Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN - ODTÜ Tarih Bölüm Başkanı
3. Prof. Dr. Şahin AKKAYA - İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dekanı
4. E. Büyükelçi Gündüz AKTAN - Yazar
5. Prof. Dr. Ali AKYILDIZ - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı
6. Doç. Dr. Gülşen Seyhan ALIŞIK - Marmara Üniversitesi

the two countries and does not demand that it be changed shall contribute to the establishment of official diplomatic relations. That part of Turkey's territories is defined as Western Armenia in the Armenian Declaration of Independence raises concerns regarding Armenia's possible future irredentist policies.

Turkey does not evaluate the tragic events of 1915 which befell the Ottoman Armenians as genocide as defined in the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of Genocide. For an event to legally constitute genocide, a competent court must establish the intent to kill in whole or in part a national, ethnic, racial or religious group solely because they were part of that group (*dolus specialis*). After evaluating various documents several academics, both Turkish and foreign, have arrived at the conclusion that the requisite genocidal intent was not present with respect to the Ottoman Armenians. We view that differing accounts expressed by a given committee or other groups on this matter should not be seen as anything other than the practice of the freedom of expression. We would like to declare that we are prepared to discuss this issue within the frame of joint committees together with Armenian historians and all those interested; we believe that engaging in dialogue is the only way forward to solve our outstanding problems. On this point one should not overlook how Turkey officially proposed to Armenia in April 2005, to establish a Joint History Commission comprising Turkish, Armenian and third party specialists for the purpose of conducting historical research on the events prior to and following 1915. To facilitate this proposal Turkey has made it known that all its archives have been opened. We have faith that organizations such as The Elie Wiesel Foundation for Humanity shall help to establish forums where views can be mutually exchanged and welcomed whereby the level of tolerance and cooperation called for can be attained.

TURKISH SCHOLARS AND WRITERS WHO SIGNED THE REPLY

1. Prof. Dr. Tahsin AKALP – University of Istanbul, Dean of the Faculty of Forestry
2. Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN – METU, Chairwoman of the Department of History
3. Prof. Dr. Şahin AKKAYA - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Economics
4. Ret. Ambassador Gündüz AKTAN - Writer
5. Prof. Dr. Ali AKYILDIZ – Marmara University, Dean of the Faculty of Arts and Sciences

7. Prof. Dr. Deniz Ülke ARIBOĞAN - Bahçeşehir Üniversitesi
8. Doç. Dr. Yavuz ASLAN - Atatürk Üniversitesi
9. Doç. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - Atatürk Üniversitesi
10. Prof. Dr. Yusuf AVCI, İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Fakültesi Dekanı
11. Prof. Dr. Süheyl BATUM - Bahçeşehir Üniversitesi Rektörü
12. Prof. Dr. Taner BERKSOY - Bahçeşehir Üniversitesi
13. Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı
14. Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı
15. Prof. Dr. Ali ATIF BİR - Bahçeşehir Üniversitesi
16. Prof. Dr. Naz ÇAVUŞOĞLU - İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı
17. Doç. Dr. Sadi ÇAYCI - ASAM Uluslararası Hukuk Danışmanı
18. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK - Bahçeşehir Üniversitesi
19. Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK - Türk Tarih Kurumu
20. Ercan ÇİTLİOĞLU - Bahçeşehir Üniversitesi
21. Prof. Dr. Sebahat DENİZ - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Başkanı
22. E. Büyükelçi Filiz DİNÇMEN
23. Prof. Dr. Uluğ ELDEGEZ - İstanbul Üniversitesi
24. Prof. Dr. Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi
25. Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL - Marmara Üniversitesi
26. Prof. Dr. Yavuz ERCAN - Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü
27. Prof. Dr. Ahmet ETÜCE - Bahçeşehir Üniversitesi
28. Prof. Dr. Suat GEZGİN - İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı
29. Prof. Dr. Müfit GİRESUNLU - İstanbul Üniversitesi
30. Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY - Marmara Üniversitesi
31. Prof. Dr. Nurbay GÜLTEKİN - Bahçeşehir Üniversitesi
32. Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY - Atatürk Üniversitesi
33. Prof. Haluk GÜRGEN - Bahçeşehir Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı
34. Prof. Dr. Erhan GÜZEL - İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı
35. Prof. Dr. Yusuf HALLAÇOĞLU - Türk Tarih Kurumu Başkanı
36. Doç. Dr. Oğuz İÇİMSOY Marmara Üniversitesi
37. Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Emekli Kurucu Bölüm Başkanı
38. Dr. Erdal İLTER - Yazar

6. Assoc. Prof. Dr. Gülşen Seyhan ALIŞIK – Marmara University
7. Prof. Dr. Deniz Ülke ARIBOĞAN – Bahçeşehir University
8. Assoc. Prof. Dr. Yavuz ASLAN – Atatürk University
9. Assoc. Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - Atatürk University
10. Prof. Dr. Yusuf AVCI - University of Istanbul, Dean of the Hasan Ali Yücel Teacher Training Faculty
11. Prof. Dr. Süheyl BATUM – Rector of the Bahçeşehir University
12. Prof. Dr. Taner BERKSOY - Bahçeşehir University
13. Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department Chairman
14. Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department Chairwoman
15. Prof. Dr. Ali ATIF BİR - Bahçeşehir University
16. Prof. Dr. Naz ÇAVUŞOĞLU - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Political Sciences
17. Assoc. Prof. Dr. Sadi ÇAYCI – ASAM, Advisor, International Law
18. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK - Bahçeşehir University
19. Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK – Turkish Historical Society
20. Ercan ÇİTLİOĞLU - Bahçeşehir University
21. Prof. Dr. Sebahat DENİZ - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature
22. Ret. Ambassador Filiz DİNÇMEN
23. Prof. Dr. Uluğ ELDEGEZ – University of Istanbul
24. Prof. Dr. Vahdettin ENGİN – Marmara University
25. Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL - Marmara University
26. Prof. Dr. Yavuz ERCAN – University of Ankara, Director of the Institute for History of Turkish Reforms
27. Prof. Dr. Ahmet ETÜCE - Bahçeşehir University
28. Prof. Dr. Suat GEZGİN - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Communication
29. Prof. Dr. Müfit GİRESUNLU - University of Istanbul
30. Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY - Marmara University
31. Prof. Dr. Nurbay GÜLTEKİN - Bahçeşehir University
32. Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY - Atatürk University
33. Prof. Haluk GÜRGEN – Bahçeşehir University, Dean of the Faculty of Communication
34. Prof. Dr. Erhan GÜZEL – Deputy Rector of the University of Istanbul
35. Prof. Dr. Yusuf HALLAÇOĞLU – President of the Turkish Historical Society

39. Doç. Dr. Mehmet İNBAŞI - Atatürk Üniversitesi
40. Doç. Dr. Kamer KASIM - Abant İzzet Baysal Üniversitesi
41. Prof. Dr. Fahri KAYADİBİ - İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı
42. Prof. Dr. Mustafa KEÇER - İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı
43. Prof. Dr. Selami KILIÇ - Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı
44. Doç. Dr. Murat KOÇ - Marmara Üniversitesi
45. Prof. Dr. Enver KONUKÇU - Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü
46. Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU - Marmara Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkan Yardımcısı
47. Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ - Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı
48. Prof. Zekeriya KURŞUN - Marmara Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı
49. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER - Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Başkanı
50. E. Büyükelçi Faruk LOĞOĞLU - Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı
51. E. Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM - ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı
52. Prof. Dr. Nurşen MAZICI - Marmara Üniversitesi
53. Prof. Dr. Hasan MERİÇ - İstanbul Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dekanı
54. Prof. Dr. Özcan MERT - Marmara Üniversitesi
55. E. Büyükelçi Tansu OKANDAN - Yazar
56. Prof. Dr. Besim ÖZCAN - Atatürk Üniversitesi
57. Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR - Türk Tarih Kurumu Ermeni Araştırmaları Merkezi Başkanı
58. Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
59. Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK - Marmara Üniversitesi
60. Prof. Dr. Bayram ÖZTÜRK - İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dekanı
61. Doç. Dr. Bilgehan PAMUK - Atatürk Üniversitesi
62. Prof. Dr. Mesut PARLAK - İstanbul Üniversitesi Rektörü
63. Doç. Dr. Said POLAT - Marmara Üniversitesi
64. Prof. Dr. Ömer Asım SAÇLI - Bahçeşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı
65. Prof. Dr. Hüseyin SALMAN - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

36. Assoc. Prof. Dr. Oğuz İÇİMSOY - Marmara University
37. Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Founding Department Chairman
38. Dr. Erdal İLTER - Writer
39. Assoc. Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI – Atatürk University
40. Assoc. Prof. Dr. Kamer KASIM – Abant İzzet Baysal University
41. Prof. Dr. Fahri KAYADİBİ - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Divinity
42. Prof. Dr. Mustafa KEÇER - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Medicine
43. Prof. Dr. Selami KILIÇ - Atatürk University, Faculty of Arts and Sciences, Chairman of the Department of History
44. Assoc. Prof. Dr. Murat KOÇ - Marmara University
45. Prof. Dr. Enver KONUKÇU – Atatürk University, Director of the Institute for History of Turkish Reforms
46. Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Deputy Chairman of the Department of History
47. Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ – Selçuk University, Faculty of Education, Department Chairman
48. Prof. Zekeriya KURŞUN - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Chairman of the Department of History
49. Assoc. Prof. Dr. Sedat LAÇİNER – President of the International Strategic Research Organization
50. Ret. Ambassador Faruk LOĞOĞLU – President of the Center for Eurasian Strategic Studies in the Center for Eurasian Strategic Studies
51. Ret. Ambassador Ömer Engin LÜTEM – Chairman for the Institute for Armenian Research
52. Prof. Dr. Nurşen MAZICI - Marmara University
53. Prof. Dr. Hasan MERİÇ - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Dentistry
54. Prof. Dr. Özcan MERT - Marmara University
55. Ret. Ambassador Tansu OKANDAN - Writer
56. Prof. Dr. Besim ÖZCAN – Atatürk University
57. Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR – Chairman of the Center for Armenian Research in the Turkish Historical Society
58. Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK - Marmara University
59. Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK - Marmara University
60. Prof. Dr. Bayram ÖZTÜRK - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Aquatic Sciences

Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

66. Prof. Dr. Günay SARIYAR - İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dekanı

67. Doç. Dr. Sema SOYGENİŞ - Bahçeşehir Üniversitesi

68. Doç. Dr. Orhan SÖYLEMEZ - Marmara Üniversitesi

69. E. Büyükelçi Ömer ŞAHİNKAYA

70. Prof. Dr. Hale ŞIVGIN - Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

71. E. Büyükelçi Bilal N. ŞİMŞİR - Tarihçi

72. Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL - Marmara Üniversitesi

73. E. Büyükelçi Pulat TACAR - Yazar

74. Prof. Dr. Mehmet Şükrü TEKBAŞ - İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekanı

75. E. Büyükelçi Sanlı TOPÇUOĞLU - ASAM Genel Yayın Yönetmeni

76. Prof. Dr. Korkut TUNA - Edebiyat Fakültesi Dekanı

77. Prof. Dr. Muammer UĞUR - İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dekanı

78. Prof. Dr. Sema UĞURCAN - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Başkanı

79. Prof. Dr. Şafak URAL - İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı

80. E. Büyükelçi Necati UTKAN

81. Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK - Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

82. Prof. Dr. Halil YANARDAĞ - İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanı

83. Prof. Dr. Şenay YALÇIN - Bahçeşehir Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dekanı

84. Prof. Dr. Emine YAZICIOĞLU - İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekan Yardımcısı

85. Prof. Dr. İbrahim YUSUFOĞLU - İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dekanı

86. E. Büyükelçi Erhan YİĞİTBAŞIOĞLU

61. Assoc. Prof. Dr. Bilgehan PAMUK - Atatürk University
62. Prof. Dr. Mesut PARLAK – Rector of the University of Istanbul
63. Assoc. Prof. Dr. Said POLAT - Marmara University
64. Prof. Dr. Ömer Asım SAÇLI - Bahçeşehir University, Dean of the Faculty of Arts and Sciences
65. Prof. Dr. Hüseyin SALMAN - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department Chairman
66. Prof. Dr. Günay SARIYAR - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Pharmaceutical Sciences
67. Assoc. Prof. Dr.Sema SOYGENİŞ - Bahçeşehir University
68. Assoc. Prof. Dr.Orhan SÖYLEMEZ - Marmara University
69. Ret. Ambassador Ömer ŞAHİNKAYA
70. Prof. Dr. Hale ŞIVGIN – Gazi University, Director of the Center Atatürk Studies
71. Ret. Ambassador Bilal N. ŞİMŞİR - Historian
72. Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL - Marmara University
73. Ret. Ambassador Pulat TACAR - Writer
74. Prof. Dr. Mehmet Şükrü TEKBAŞ - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Business Management
75. E. Büyükelçi Sanlı TOPÇUOĞLU – ASAM, Director of Publishing
76. Prof. Dr. Korkut TUNA
77. Prof. Dr. Muammer UĞUR - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Veterinary
78. Prof. Dr. Sema UĞURCAN - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences
79. Prof. Dr. Şafak URAL – Deputy Rector of the University of Istanbul
80. Ret. Ambassador Necati UTKAN
81. Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK - Marmara University, Faculty of Arts and Sciences
82. Prof. Dr. Halil YANARDAĞ – University of Istanbul, Dean of the Cerrahpaşa Faculty of Medicine
83. Prof. Dr. Şenay YALÇIN – Bahçeşehir University, Dean of the Faculty of Engineering
84. Prof. Dr. Emine YAZICIOĞLU - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Law
85. Prof. Dr. İbrahim YUSUFOĞLU - University of Istanbul, Dean of the Faculty of Engineering
86. Ret. Ambassador Erhan YİĞİTBAŞIOĞLU

GÜNCEL BELGELER

TÜRKİYE'NİN VAŞINGTON BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN THE NEW YORK TIMES GAZETESİ'NE VERDİĞİ 23 NİSAN 2007 TARİHLİ İLANIN İNGİLİZCE VE TÜRKÇE METNİ*

* Çeviren: Enver Ömür Polat

LET'S UNEARTH THE TRUTH ABOUT WHAT HAPPENED IN 1915 TOGETHER

TURKEY INVITES ARMENIA TO STUDY HISTORICAL FACTS JOINTLY

To this end, Turkey proposed to Armenia the establishment of a

JOINT COMMISSION OF HISTORIANS

which will also be open to third parties

TURKEY ENSURES FULL ACCESS TO ALL ITS ARCHIVES

We look to a future of freedom, peace, and prosperity in Armenia and Turkey and hope that Prime Minister Erdoğan's recent proposal for a joint Turkish-Armenian commission can help advance these processes.

President George W. Bush

I fully understand how strongly both Turkey and Armenia feel about this issue. Ultimately, this painful matter can only be resolved by both sides examining the past together.

President Bill Clinton

These historical circumstances require a very detailed and sober look from historians.

And what we've encouraged the Turks and the Armenians to do is to have joint historical commissions that can look at this, to have efforts to examine their past and, in examining their past, to get over their past.

Secretary of State Condoleezza Rice

The proper platform to discuss this subject can only be a forum composed of Turkish and Armenian historians, under conditions of equality and freedom.

Turkish Armenian Patriarch Mesrob II

WE CAN FACE THE TRUTH ABOUT OUR PAST; WE CALL UPON THE ARMENIANS TO DO THE SAME

On April 10, 2005, Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan asked Armenian President Robert Kocharian and the people of Armenia:

"...to establish a joint group consisting of historians and other experts from our two countries to study the developments and events of 1915 not only in the archives of Turkey and Armenia but also in the archives of all relevant third countries and to share their findings with the international public."

"As leaders of our countries, our primary duty is to leave to our future generations a peaceful and friendly environment in which tolerance and mutual respect shall prevail."

On March 28, 2007, Turkish Deputy Prime Minister and Foreign Minister Abdullah Gül reaffirmed this offer:

"We eagerly await a positive response from Armenia, agreeing to establish this joint commission and declaring its readiness to accept its conclusions.... I hereby extend an invitation to any third country, including the United States, to contribute to this commission by appointing scholars who will earnestly work to shed light on these tragic events and open ways for us to come together."

SUPPORT EFFORTS TO EXAMINE HISTORY, NOT LEGISLATE IT.

For more information, please visit www.turkishembassy.org.

Paid for by the Embassy of the Republic of Turkey, Washington DC.

THE NEW YORK TIMES, PAZARTESİ, 23 NİSAN 2007

1915 OLAYLAR'LA İLGİLİ GERÇEKLERİ BİRLİKTE ORTAYA ÇIKARALIM

TÜRKİYE, ERMENİSTAN'I TARİHİ DELİLLERİ BİRLİKTE İNCELEMENE DAVET EDİYOR

Bu amaçla, Türkiye, Ermenistan'a, üçüncü taraflara da açık olan, bir

MÜŞTEREK TARİHÇİLER KOMİSYONU

kurmayı teklif etti

TÜRKİYE, BÜTÜN ARŞİVLERİNE TAM ERİŞİMİ TEMİN ETMEKTEDİR

Biz, Ermenistan ve Türkiye'de özgürlük, barış ve refahın olduğu bir gelecek bekliyoruz ve Başbakan Erdoğan'ın bir Türk-Ermeni Müşterek Komisyonu kurulmasına ilişkin yeni teklifinin bu süreçlerin ilerlemesine yardımcı olacağını umuyoruz.

Başkan George W. Bush

Ben, Türkiye ve Ermenistan'ın bu konudaki yoğun hislerini tam olarak anlayabiliyorum. Bu üzücü konu sonunda, sadece iki tarafın geçmişi birlikte araştırmalarıyla çözümlenebilir.

Başkan Bill Clinton

Bu tarihi koşullar, tarihçilerin çok ayrıntılı ve ciddi incelemelerini gerektirmektedir. Bizim, Türk ve Ermenileri teşvik ettiğimiz husus bu olaylara bakabilecek geçmişte inceleme gayreti içinde olacak ve geçmişte incelerken geçmişin üstesinden gelinmesini sağlayacak bir ortak tarih komisyonu kurmalıdır.

Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice

Bu konunun görüşülebileceği tek uygun platform, Türk ve Ermeni tarihçilerden, eşitlik ve bağımsızlık koşullarında oluşturulacak bir forum olabilir.

Türk Ermeni Patirji Mesrob II

BİZ GEÇMİŞİMİZİN GERÇEKLERİYLE YÜZLEŞEBİLİRİZ; ERMENİLERİ DE AYNINI YAPMAYA DAVET EDİYORUZ

Türkiye'nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 10 Nisan 2005'de, Ermenistan Başbakanı Robert Kocharian'a ve Ermeni halkına şu teklifte bulunmuştur:

"...iki ülkenin tarihçilerinden ve diğer uzmanlarından oluşan müşterek bir grup kurarak, 1915 gelişme ve olaylarını, sadece Türk ve Ermeni arşivlerinden değil, aynı zamanda ilgili tüm üçüncü ülke arşivlerinde de incelemek ve elde edilen bulguları uluslararası kamuoyuyla paylaşmaktır."

"Ülkelerimizin liderleri olarak öncelikli görevimiz gelecek nesillerimize, hoşgörü ve karşılıklı saygının hâkim olduğu, barışçı ve dostane bir ortam bırakmaktır."

Türkiye'nin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 28 Mart 2007'de, bu teklifi yinelemiştir:

"Biz Ermenistan'dan, bu müşterek komisyonu oluşturmayı kabul eden ve bundan çıkan sonuçları kabul etmeye hazır olduğunu ilan eden müspet bir cevabın gelmesini candan bekliyoruz... Bu vesileyle, Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere tüm üçüncü ülkeleri, bu trajik olaylara ışık tutmak için ciddiyetle çalışacak ve bir araya gelmemiz için yollar açacak bilim insanlarını atayarak bu komisyona katkıda bulunmaya davet ediyorum."

TARİHİN İNCELENMESİNE DESTEK VERİN, HÜKME BAĞLANMASINA DEĞİL.

Ayrıntılı bilgi için lütfen www.turkishembassy.org sitesini ziyaret edin.

Ücretli, Türkiye Cumhuriyeti Washington Büyükelçiliği tarafından ödenmiştir.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ (ERAREN) YAYIN İLKELERİ

A. Genel Kurallar

1. ERAREN tarafından yayınlanan dergilerde yayınlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Her hangi bir yazının yayınlanıp yayınlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece ERAREN'in görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayınlanmış yazıların telif hakları ERAREN'e aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sayfa sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Alıntılar, atıflar, metin içinde dipnot şeklinde numaralandırılarak verilmeli ve ayrıca, yazı sonunda, "Kaynaklar" başlığı adı altında, alfabetik düzende (soy isim, isim sırası gözetilerek) tam künye halinde sıralanmalıdır.
8. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte kutucuk içinde, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith *et al.*, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", *The New Encyclopedia Britannica*, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, *NBC*, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Schulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKI BAŞVURULAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

www.eraren.org